

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ І ПРАВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДАНЧЕНКО КАТЕРИНА МИХАЙЛІВНА

Прим № ____

УДК: 340.12 (043.3)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ
ПОКАРАНЬ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К. М. Данченко**

Науковий керівник:
Андрєв Дмитро Володимирович,
доктор юридичних наук,
професор

Хмельницький - 2019

АНОТАЦІЯ

Данченко К. М. Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Хмельницький університет управління і права, Хмельницький, 2019.

У дисертації з філософсько-правових позицій розглянуто сучасну вітчизняну кримінально-правову політику у сфері покарань. Науково-теоретичне опрацювання феномену кримінально-правової політики серед європейських мислителів (і вітчизняних зокрема) артикулювалося значно пізніше, ніж з'явилося саме це явище. Філософсько-правове дослідження сутності кримінально-правової політики у сфері покарань можливе в мейстрімі сучасної гуманітаристики і із застосування сучасних методологічних підходів. Тому найбільш ефективним методологічним підходом є соціокультурний підхід, який дає можливість проаналізувати кримінально-правову політику як явище конкретного соціокультурного простору, з врахуванням національних, історичних, культурно-світоглядних особливостей конкретного суспільства, а також сприяє уникненню догматичного сприйняття політико-правової реальності.

Кримінально-правова політика у сфері покарань є одним із пріоритетних напрямків розвитку сучасної України, яка прагне входження до європейських структур з метою створення правової європейської держави з високим рівнем життя, культури й демократії. У свою чергу, політична і правова інтеграція до Євросоюзу може бути досягнута лише в результаті формування нових світоглядних характеристик українського суспільства, що позначається і на особливостях кримінально-правової політики, кожний з підвидів якої має бути спрямований на забезпечення прав та свободи особи. Необхідність філософсько-правового осягнення феномену кримінально-правової політики у сфері покарань викликана неоднозначність та

багатомірністю цього політико-правового явища, зміст та форми якого детермінуються конкретним соціокультурним контекстом.

В роботі акцентується увага на розкритті основоположних понять та принципів сучасної політико-правової політики у сфері покарань, а також на змісті цього виду політики. Змістовне наповнення поняття «кримінально-правова політика у сфері покарань» як одного із видів державно-владної діяльності детермінується конкретним соціокультурним контекстом та конкретизацією панівної системи цінностей.

Сучасні тенденції формування та розвитку кримінально-правової політики у сфері покарань в Україні є проекцією світоглядних змін в сучасному світі та особливостей транзитивного українського суспільства. Українська спільнота сьогодні, в умовах транзитивності, перебуває у процесі формування і ствердження відносно нової для себе системи цінностей, способів соціального будівництва, пошуків адекватних та ефективних засобів створення комфортного і безпечного соціального життя. За основу таких змін були обрані традиційні та сучасні європейські цінності. Процес змін базових цінностей культури є надзвичайно важливим для досягнення суспільної стабільності, оскільки вони є життєвими сенсами, згідно з якими здійснюється діяльність і поведінка людей. Сьогодні ці сенси представлені розумінням свободи, права, справедливості тощо. Усі цінності не просто абстрактні ідеї, вони програмують поведінку людей і визначають оцінку тих чи інших подій соціального життя, а також диктують, які фрагменти соціального досвіду включати в потік культурної трансляції. До таких тенденцій слід віднести і наявність в сучасній кримінально-правовій політиці у сфері покарань співіснування традиційних та альтернативних інститутів: примусу, превенції, пробації і медіації. Поява та функціонування альтернативних видів покарань та інститутів кримінально-правової політики у сфері покарань обумовлено комплексом світоглядних, кримінально-правових, політичних, економічних і соціальних чинників.

Важливе місце у кримінально-правовій політиці посідає система покарань, яка є складним соціально-правовим організмом, у якому кожний

автономний вид покарання (компонент системи) виконує свою функцію специфічними, притаманними саме йому засобами, а відтак вона служить правовою базою, на якій ґрунтується каральна політика держави щодо застосування покарання за вчинені злочини. Разом з цим, система покарань є відкритою за своєю природою. Включення до неї нових видів покарань не перетворює її у нову якісно іншу систему, вилучення чи фактичне випадіння окремих видів покарань не знищує саму систему, хоч і може суттєво змінити ефективність функціонування. Система покарань є соціально обумовленою, закріпленою у кримінальному законі та застосованою судом з урахуванням вимог індивідуалізації кримінальної відповідальності, сукупністю окремих видів покарань та груп, що взаємодіють між собою, побудована за принципом зростання їх суворості.

За час незалежності Україна ратифікувала значну кількість міжнародних договорів, але це не вирішило питання імплементації положень міжнародних актів у кримінальному законодавстві, оскільки проблема його адаптації до кримінального права ЄС є актуальною для успішної реалізації європейських прагнень нашої держави.

Філософія права опосередковано бере участь у позитивному оформленні соціальних ідеалів і цінностей, прагне з'ясувати природу ціннісно-цільових структур суспільства. Зміни соціокультурних стратегій як конкретизація його ціннісно-сміслових структур означає не просто зміни в конкретному об'єкті дослідження, але і серйозну корекцію вибору методів дослідження. Сьогодні склалась така ситуація, коли звертаючись до розгляду соціально-економічних, правових і політичних процесів, юридична наука змушена включати в предмет вивчення питання власної методології.

Особливістю філософсько-правових досліджень є їх міждисциплінарний характер, що виявляється не лише в розмаїтті дисциплін, які дотично розглядають філософсько-правові питання, але і в реальній розмаїтості методів, які використовуються, а також взаємодії із суміжними дисциплінами (соціологія, культурологія, історія філософії, історія права).

Філософсько-правовий розгляд кримінально-правової політики у сфері покарань на сучасному етапі передбачає врахування методологічних змін, які відбулися в царині суспільствознавства загалом, що є продовженням якісних змін у сучасному пізнанні як результаті переміни типу світогляду та зміни наукового ідеалу і типу раціональності.

Орієнтація реформ незалежної України на розбудову демократичного суспільства і правової держави дає можливість принципово по-іншому визначитись з уявленнями про «свободу» та «покарання». Це дозволить проводити принципово нову, самостійну кримінальну політику, адже каральне правосуддя, таке яке нам відоме, вичерпало себе, так як на сьогодні воно не лякає злочинців та не відновлює соціальної справедливості стосовно потерпілого до злочину.

Своєчасним видається введення інституту кримінального проступку в КК України. Його впровадження забезпечить відповідність кримінального закону та покарання тенденціям сьогодення, а не законсервованим стереотипам, що є перешкодою на шляху нових ідей та розважливої кримінально-правової політики у сфері покарання. Саме такий підхід сприяє успішному використанню кримінально-правових норм, що узгоджуватимуться з рівністю громадського суспільства перед законом. Як наслідок докорінно зміниться зміст кримінально-правової політики у сфері покарання, в основі якої знаходиться усвідомлення особою своїх невід'ємних прав з відповідним кожному праву обов'язком та відповідальністю як гарантією їх виконання. Саме за таких умов може відбутися переміна змісту й ролі покарання в суспільстві.

Необхідність проведення заходів щодо гуманізації та декриміналізації вітчизняного законодавства у сфері покарання є вимогою часу. Людство сьогодні переживає етап нового гуманізму, який має великий обсяг предметного втілення. Сьогодні вже очевидним є факт того, що намагання держави стримати зростання злочинності суворими санкціями не приводить до позитивного ефекту, а тому запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави. Одним із

завдань сучасної кримінально-правової політики у сфері покарань є формування власної гуманної складової через створення та реалізацію механізму захисту особи, її гідності, прав і свобод (в статусі потерпілого чи злочинця), а також суспільства в цілому.

Нинішній етап розвитку кримінального законодавства в цілому та інституту покарання зокрема з необхідністю враховує ряд завдань, які стоять перед Україною в сфері міжнародної співпраці та євроатлантичної інтеграції України. Сучасність характеризується об'єднанням зусиль держав у галузі боротьби зі злочинністю. Україна за часів своєї незалежності змогла ратифікувати значну кількість міжнародних договорів у сфері кримінально-правової політики. Одним із ключових досягнень України в цьому напрямку є тенденції гуманізації покарання.

Ключові слова: кримінально-правова політика, покарання, кримінальний проступок, злочин, відповідальність, гуманізм, декриміналізація, інтеграція, сепаратизм, тероризм.

SUMMARY

Danchenko K.M. Criminal law policy of Ukraine in the sphere of punishment: philosophical and legal aspect. – On rights of a manuscript.

Thesis for the degree of candidate of sciences, speciality 12.00.12 Philosophy of Law. – The Khelnytskiy University of Management and Law, Khelnitskiy, 2019.

The thesis has considered contemporary national criminal prosecution policy in the sphere of penalties from the philosophical and legal points of views. The scientific and theoretical study of a phenomenon of criminal prosecution policy was articulated much later by the European thinkers (and the domestic ones in particular) than the mentioned phenomenon had appeared. A philosophical and legal study of the essence of criminal prosecution policy in the sphere of penalties is possible in the mainstream of contemporary humanitaristics using modern methodological approaches. Thus, the most effective methodological approach is a social and cultural one. This approach gives us the possibility to analyse criminal prosecution policy as a phenomenon of certain social and cultural space with due

allowance for the national, historical, cultural and worldview peculiarities of a particular society. This social and cultural approach promotes to avoiding the dogmatic perception of legal political reality.

Criminal prosecution policy in the sphere of penalties is one of the priority directions in the development of modern Ukraine, which aspires to join the European institutions, in order to create a European law-governed state with a high standard of life, culture, and democracy. Political and legal integration to the European Union, in its turn, maybe only achieved because of forming the new worldview characteristics of the Ukrainian society. It also affects the peculiarities of criminal prosecution policy, each subclass of which should be aimed at guaranteeing the rights and freedoms of an individual. The necessity of philosophical and legal comprehension of the phenomenon of criminal prosecution policy in the sphere of penalties is caused by ambiguousness and multidimensionality of this political and legal occurrence, which content and form are determined by a specific social and cultural context.

The thesis focuses on the disclosure of fundamental concepts and principles of contemporary criminal prosecution policy in the sphere of penalties as well as on the content of this policy. The essential meaning of the concept “criminal prosecution policy in the sphere of penalties”, as a state and powerful activity, shall be determined by the certain social and cultural context as well as by the specific definition of the prevailing system of values.

Modern tendencies of forming and development of criminal prosecution policy in the sphere of penalties in Ukraine are a projection of the worldview changes in the contemporary world and peculiarities of transitive Ukrainian society. While being in the transitive conditions, the today Ukrainian community is involved in the process of formation and asserting a quite new system of values, methods of social construction, and a search of adequate or effective methods of creating a comfortable and safe social life. Traditional and modern European values were considered as a basis for such changes. The process of changing the basic cultural values is extremely important to achieve social stability as they are vital senses, according to which, the activity and people’s behaviour are carried out.

Today these narratives are represented by understanding the freedom, law, justice, etc. All values are not just the abstract ideas; they program the people's behaviour and determine the evaluation of certain events in the social life, as well as these values dictate, which fragments of the social experience should be included into the stream of cultural performance. Such tendencies should include the coexistence of traditional and alternative institutions, namely coercion, prevention, probation, and mediation in contemporary criminal prosecution policy in the sphere of penalties. The arising and functioning of the alternative penalties and the institutions of criminal prosecution policy in the sphere of penalties shall be stipulated by a complex of worldview, criminal law, political, economic, and social factors.

The important place in the criminal prosecution policy belongs to the system of penalties, which is a complex social and legal organism, where each autonomic penalty (a component of the system) performs its function with own specific means. Therefore, the system of penalties serves a legal basis for the punitive policy of the state as to the imposition of the penalties for the crimes committed. At the same time, the system of penalties is open by its nature. Inclusion of new penalties does not transform the system of penalties into a qualitatively different one. Withdrawal or actual refusal from certain penalties does not destroy the system although it can significantly change the functioning efficiency. The system of penalties is socially stipulated, specified by the criminal legislation, and it is applied by the court with due allowance for the requirements of an individual approach to the criminal responsibility, an aggregate of certain types of penalties and groups interacting with each other. The system of penalties is based on the principle of increasing their severity.

During the period of independence, Ukraine ratified a large number of international treaties. Nevertheless, it did not settle the issue of implementation of the international treaties' provisions within the criminal legislation since the problem of its adaptation to the EU criminal law is relevant for successful realizing of the European aspirations of our state.

The philosophy of law indirectly participates in the positive formulation of social ideals and values, seeks to clarify the nature of society's structures with the

target values. Changes in social and cultural strategies, like a concrete definition of structures with the content values, mean not just the differences in the particular subject of research but also a serious correction of choice of the research methods. Today we have such a situation when dealing with the social economic, legal and political processes, the legal science should include the issues of own methodology into the subject of study.

The peculiarity of philosophical and legal studies is their interdisciplinary character, which manifests not only in the diversity of the discipline considering philosophical and legal issues closely, but in real variety of the used methods as well as in interaction with the related disciplines (sociology, cultural studies, history of philosophy, history of law).

Philosophical and legal consideration of criminal prosecution policy in the sphere of penalties at the present stage envisages inclusion of the methodological changes, which took place in the field of social science in general. This is a continuation of qualitative changes in the modern cognition because of changes in the worldview as well as changes in the scientific ideal and rationality type.

As the reforms of independent Ukraine are directed at the development of the democratic society and law-governed state, we have the possibility for quite another definition as to the perception of “freedom” and “penalty”. It will allow us to provide the fundamentally new independent criminal policy since the punitive justice has exhausted itself as it does not frighten criminals nor renovate the social justice in relation to the victim of crime.

It is time to introduce the institution of the misdemeanour offence into the Criminal Code of Ukraine. The introduction of the misdemeanour offence will ensure the correspondence of the criminal law and penalty to the contemporary tendencies rather than preserved stereotypes, which are obstacles on the way of new ideas and well-thought-out criminal prosecution policy in the sphere of penalties. This approach contributes to the successful application of the criminal law principles that will be consistent with equality of civil society before the law. As a result, we will see the radical change in the content of criminal prosecution policy in the sphere of penalties based on the individual’s understanding of his indefeasible

rights with the relevant duty and responsibility as a guarantee of their fulfilment. These conditions can likely contribute to the change in content and the role of penalty in the society.

The necessity to carry out measures of humanization and decriminalization under the national legislation in the sentence of penalties is the calling of time. Humanity is experiencing a stage of a new humanism, which has a large number of substantive embodiments. We can see the fact that any state's efforts to restrain the increase of crime by severe sanctions do not lead to a positive effect. Therefore, the prevention of crimes at any price cannot be a principle of the criminal policy of our state. One of the tasks of contemporary criminal prosecution policy in the sphere of penalties is a formation of own humane component through creation and realization of mechanism for a person's protection as well as his dignity, rights and freedoms (either in the status of a victim or a criminal) and the society as a whole.

The current stage of the criminal law development in general and the institution of penalty in particular, with regard to necessity, takes into account the number of tasks faced by Ukraine in the international cooperation and Euro-Atlantic integration of Ukraine. The present time is characterized by synergies of the states' powers in their fight against criminal activities. During independence, Ukraine managed to ratify a large number of international treaties in criminal prosecution policy. One of the key achievement of Ukraine in this direction is the tendencies for the humanization of penalty.

Keywords: criminal prosecution policy, penalty, a misdemeanour offence, crime, responsibility, humanism, decriminalization, integration, separatism, terrorism

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство* : збірник статей. Київ-Шамборі : Логос, 2010. С. 496–501.

2. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис*. 2011. № 4. С. 321–324.

3. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National : Teorie si Practica*. 2015. № 4 (14). С. 105–109.

4. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 166–170.

5. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 154–161.

6. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С. 132–134.

7. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143.

8. Данченко К. М. Соціологічний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 2. С. 169–173.

9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. *Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29–30 трав 2009 р.)*. Луцьк : Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678–680.

10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльний аналіз кримінально-правової політики України та Російської Федерації. *Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник наук. праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. К : Логос, 2010. С. 429–432.*

11. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р.). Івано-Франківськ, 2010. С. 261–264.

12. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально-правової політики у сфері покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р.). м. Івано-Франківськ, 2016. С. 103–107.

13. Данченко К. М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice alacademiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata*. (Cisinau, 25-26 березн. 2016 р.). Сішінау, 2016. С. 120–123.

14. Данченко К. М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України : Сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 102–105.

15. Данченко К. М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.). м. Івано-Франківськ, 2016. С. 276–280.

16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.). м. Івано-Франківськ, 2017. С. 36–38.

17. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 березн. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 166–169.

18. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. *Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін, 2017. С. 177–182.

19. Данченко К. М. Mediation in Ukraine. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції* : Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 20 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 68–72.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ.....	24
1.1 Джерелознавча та методологічна база дослідження сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань.....	24
1.2 Філософський зміст, поняття та принципи вітчизняної кримінально- правової політики у сфері покарань у мейнстрімі сучасних світоглядних орієнтирів	58
Висновки до першого розділу.....	91
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ І КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	94
2.1 Покарання, примус, превенція та медіація як характеристики сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань.....	94
2.2. Філософсько-кримінальні підходи до системи покарань	117
Висновки до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТА ПРОТИРІЧЧЯ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	138
3.1 Вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарання в умовах європейської інтеграції.....	138
3.2 Кримінально-правова політика у сфері покарань і проблеми відповідальності за сепаратизм і тероризм як відповідь на виклик сучасності.....	154
3.3 Гуманізація і декриміналізація покарання та їх реалізація в кримінально-правовій політиці України у сфері покарань на сучасному етапі	169
Висновки до третього розділу	180
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188
ДОДАТКИ.....	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВР України – Верховна Рада України
- ВС України – Верховний Суд України
- ВТТ – виправно-трудоі табори
- ВТУ – виправно-трудова установа
- ДДУВП – Державний департамент України з питань виконання покарань
- ЄСПЛ - Європейський суд з прав людини
- ЄС – Європейський Союз
- ЗО – злочинна організація (форма співучасті у злочині)
- ЗМІ- засоби масової інформації
- КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України
- КК України – Кримінальний кодекс
- КПК України – Кримінально-процесуальний кодекс України
- КС України – Конституційний Суд України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- ООН - Організація Об'єднаних Націй
- ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління
- ОБСЄ – Організація з безпеки та співробітництва в Європі
- ОГ – організована група
- ОЗ – організована злочинність
- ОУН – Організація українських націоналістів
- ПВР – Президія Верховної Ради
- ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи
- КМ України – Кабінет Міністрів України
- РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
- СБ України – Служба безпеки України
- УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність дослідження зумовлена об'єктивними соціокультурними, політичними та правовими чинниками, які на сучасному етапі розвитку нашої країни як самостійної і незалежної держави мають особливу значущість. Сьогодні Україна визначила входження до європейських структур із метою створення правової європейської держави з високим рівнем життя, культури й демократії одним із пріоритетних напрямів свого розвитку.

Водночас різка зміна типу суспільних відносин, що відбувається під впливом процесів демократизації в усіх сферах економічного, суспільного й державного життя, призвела до певної дезорганізації суспільства та зростання багатьох особливо небезпечних видів злочинності, корупції, тероризму, виникнення організованої злочинності, що проникли в економіку й державну владу, захопили сферу національних відносин, політику та прагнуть контролювати владні, управлінські та господарські структури. Варто визнати, що потреба наукового обґрунтування кримінально-правової політики у сфері покарання пояснюється і посиленням загрози використання кримінального покарання як легального, узаконеного інструменту досягнення значущої мети для певних провладних сил.

Окрім того, кримінально-правова політика на сучасному етапі розвитку українського суспільства є неоднозначною з позиції головних мети, форм та завдань. Саме тому необхідність філософсько-правового осягнення феномену кримінально-правової політики у сфері покарань викликана неоднозначністю та багатомірністю цього політико-правового явища, зміст та форми якого детермінуються конкретним соціокультурним контекстом, а тому не може бути осягнений повною мірою з позицій галузевих наук.

Теоретико-концептуальні та практичні засади дисертаційного дослідження ґрунтуються на працях і висновках вітчизняних науковців у царині філософії права (Д. Андреева, О. Балинської, В. Вовк, Т. Гарасиміва, Н. Гураленко, М. Костицького, С. Максимова, В. Налуцишина, О. Омельчука, І. Тимуш, А. Токарської, Д. Ягодіна), теорії кримінального права (Ю. Бауліна,

В. Борисова, Л. Владімірова, О. Герцензона, Г. Гордієнко, В. Грищука, О. Естріна, О. Кістяківського, І. Максимовича, А. Митрофанова, А. Піонтковського, В. Сташиса, Л. Стрельцова, В. Тація, П. Фріса, М. Шаргородського, та ін.), кримінології (М. Бажанова, Ф. Бурчака, С. Гавриша, О. Джужи, А. Зелінського, О. Костенко, М. Коржанського, О. Литвака, П. Матишевського, П. Михайленка, В. Навроцького, М. Панова, В. Смітєнка, В. Тихого, В. Шакуна та ін.).

Нормативну базу дисертаційного дослідження склали Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, інші закони й підзаконні нормативні акти, чинне вітчизняне кримінальне законодавство минулих історичних періодів; кримінальне законодавство низки зарубіжних держав (зокрема Казахстану, Білорусі, Великобританії, Франції, ФРН, США та ін.).

Віддаючи належне наявним науковим доробкам, варто зазначити, що сьогодні у вітчизняній юридичній літературі відсутні праці, присвячені комплексному аналізу змісту, системи, принципів, мети й тенденцій сучасної кримінально-правової політики у сфері покарання в контексті сучасних світоглядних орієнтирів. Ці та інші ключові аспекти зазначеної проблеми вивчені недостатньо, хоча розуміння їх глибокого розгляду у світлі кардинального реформування системи кримінального законодавства, яке є наслідком певних політико-економічних і соціальних процесів, що відбуваються в нашій державі, заслуговують на увагу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження узгоджується з положеннями Пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на період до 2020 року, визначених Законом України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 9 вересня 2010 р. № 2519-VI; Концепції Державної цільової програми реформування кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року; Державної цільової науково-технічної та соціальної програми «Наука в університетах» на 2008 – 2017 рр., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1155;

Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України 25 серпня 2015 року № 501; здійснене відповідно до Державної цільової програми підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України на 2008 – 2015 рр., що підтверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 року № 974. Тему дослідження затверджено вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в 2017 році.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення філософсько-правового аспекту вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань на тлі сучасних світоглядних орієнтирів.

Реалізація зазначеної мети зумовила постановку та вирішення таких *завдань*:

- здійснити аналіз наукової літератури, присвяченої темі дисертації, та означити систему методологічних підходів і методів наукового дослідження, застосування яких є коректним для досягнення поставленої наукової мети;
- дослідити поняття, філософський зміст та принципи вітчизняної кримінально-правової політики в мейнстрімі сучасних світоглядних орієнтирів;
- довести, що покарання, примус, превенція і медіація є головними архітектонічними складовими сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарання;
- дослідити й узагальнити вплив світоглядних детермінант на положення основних кримінально-політичних підходів до системи покарань;
- висвітлити особливості розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах євроінтеграційних процесів України;
- розкрити напрями кримінально-правової політики у сфері покарання і проблем відповідальності за сепаратизм та тероризм як відповідь на виклик сучасності;
- з'ясувати стан, перспективи розвитку гуманістичних тенденцій у вітчизняній кримінально-правовій політиці на сучасному етапі її розвитку.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що визначають кримінально-правову політику у сфері покарань.

Предметом дослідження є філософсько-правовий аспект кримінально-правової політики України у сфері покарань.

Методологічною основою дослідження є комплекс сучасних методологічних підходів та система філософських, загальнонаукових і спеціальних метод. Дослідження побудовано на принципі методологічного плюралізму, відповідно до якого кримінально-правова політика у сфері покарання досліджується як багатогранне явище правової дійсності. Ураховуючи зміст сформульованих завдань, в основу дослідження покладено такі методологічні підходи: соціокультурний (уможливив вивчення кримінальної політики як явища конкретного соціокультурного простору з урахуванням національних, історичних, культурно-світоглядних особливостей конкретного суспільства (усі розділи дисертації)); системний (дав змогу розглянути кримінально-правову політику у сфері покарання як цілісну складну систему, що перебуває в неперервній взаємодії з іншими елементами правової політики держави (підрозділ 1.2, розділ 2)). Серед методів наукового дослідження, використаних у роботі, варто виокремити такі: порівняльний (забезпечив аналіз і порівняння кримінально-правової політики у сфері покарання в різних історичних періодах (підрозділ 1.2)), що сприяло розкриттю її соціальної сутності); соціологічний (інтерв'ювання, анкетування, що застосовано для узагальнення результатів соціологічних досліджень щодо проблем кримінально-правової політики (розділи 1–3)); статистичний (використаний для узагальнення власних результатів соціологічних досліджень (розділи 1–3)); моделювання (дозволив окреслити модель кримінально-правової політики у сфері покарання, яка відповідала б потребам соціальної практики в Україні (розділи 1–2)); побудови сценаріїв (дав змогу розглянути альтернативні шляхи боротьби зі злочинністю (підрозділ 3.3)); інтерполяційний (забезпечив можливість проаналізувати етапи розвитку кримінально-правової політики у сфері покарання від сьогодення до очікуваного в майбутньому (усі розділи)); історичної аналогії (дозволив «переміщувати» закономірності розвитку

кримінально-правової політики у сфері покарання у часі (підрозділ 1.1)); феноменологічний (уможливив розгляд кримінально-правової політики у сфері покарань як особливий соціальний феномен (розділ 1)); семантичний (сприяв дослідженню кримінально-правової політики як знаково-символічного факту, що має безпосередній стосунок до держави і є політико-правовим явищем, що передбачає наявність символічного капіталу (розділ 1)); історичний (спонукав до аналізу кримінально-правової політики у сфері покарань як динамічного явища, з темпоральної точки зору, що дозволяє вивчати конкретні предметні форми цього виду політики та пояснювати їх зміни (розділ 1)); герменевтичний (використовувався у двох значеннях: вузькому – для аналізу чинного законодавства, та широкому – для інтерпретації правової реальності як тексту (усі розділи)). Для розкриття кримінально-правової політики у сфері покарання широко застосовувалися загальні логічні методи наукового пізнання (аналіз і синтез, індукція і дедукція, визначення та класифікація, аналогія, абстрагування тощо), які є універсальним інструментарієм будь-якого наукового дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні та аналітичні матеріали Івано-Франківського обласного суду за період 2012–2016 рр.; зведені дані власного соціологічного опитування 300 громадян – жителів Київської, Львівської, Івано-Франківської областей та м. Івано-Франківська.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань робота є одним із перших в українській філософії права комплексним дослідженням кримінально-правової політики у сфері покарання. Сформульовано нові наукові положення, що в сукупності спрямовані на розв'язання конкретного наукового завдання і мають значення для подальшого розвитку філософсько-правового знання, зокрема:

уперше:

1) кримінально-правову політику у сфері покарання розглянуто як соціокультурний феномен, а також обґрунтовано доцільність та актуальність для сучасного стану кримінально-правового знання використання соціокультурного підходу до аналізу феномену кримінально-правової політики у сфері покарання;

2) запропоновано авторське визначення кримінально-правової політики у сфері покарання як підвиду кримінально-правової політики, спрямованого на вироблення та формулювання ідей і тактичних завдань, форм, методів і механізму дії кримінального покарання на злочин з метою зменшення його негативного впливу на розвиток соціальних процесів;

3) доведено, що концепції покарання та теорії обґрунтування кримінальної політики в галузі покарання в історико-правовому розрізі можуть класифікуватися за такими критеріями: відповідно до конкретного соціокультурного контексту, в межах якого вони формувалися; згідно з панівними методологічними настановами; за типом та формою держави тощо;

удосконалено:

4) філософсько-правовий підхід до визначення поняття, змісту та принципів вітчизняної кримінально-правової політики в мейнстрімі сучасних світоглядних орієнтирів;

5) визначення особливостей вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарання в умовах транзитивності українського суспільства та правової глобалізації;

набули подальшого розвитку:

б) філософська ідея про те, що принцип гуманізму в системі принципів кримінальної політики є атрибутом правової держави, яка визнає та охороняє життя людини та її потреби, що знаходить предметне втілення в безпосередньому юридичному значенні природних прав людини в законодавчій та правозастосовній діяльності;

7) теза щодо ролі кримінально-правової політики у сфері покарання для формування стратегії і тактики кримінально-виконавчої і кримінально-процесуальної політики;

8) ідея використання методу моделювання для дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань, що пов'язано з евристичним потенціалом вказаного методу;

9) розмежування категоріальних понять «правове» та «юридичне» в аналізі складових кримінально-правової політики;

10) ідея О. Ахієзера щодо взаємопроникнення соціальних відносин і культури в частині кримінально-правової політики.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки і пропозиції впроваджено та мають перспективу використання у:

– сфері законотворчої діяльності – під час внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України з питань покарання (лист від Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 07 лютого 2019 р. № 04-18/12-221 (Додаток Б), довідка секретаріату Кабінету Міністрів України (Додаток В));

– сфері правозастосування – під час розгляду судами кримінальних справ;

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Філософія права», «Кримінальне право», «Кримінологія» і спеціальних курсів, а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів (Акт впровадження в освітній процес Інституту кримінально-виконавчої служби від 27 квітня 2018 р. (Додаток Г), Акт впровадження результатів дисертації Юридичного факультету Сумського національного аграрного університету від 10 вересня 2018 р. (Додаток Д), Акт про впровадження результатів дослідження Харківського національного університету внутрішніх справ від 11 вересня 2018 р. (Додаток Е), Акт впровадження результатів дисертації факультету права та лінгвістики Білоцерківського національного аграрного університету від 12 вересня 2018 р. (Додаток Ж), Довідка про впровадження результатів наукового дослідження Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 05 березня 2019 р. (Додаток З), Довідка про використання в навчальному процесі результатів наукового дослідження Національного університету «Львівська політехніка» від 29 березня 2019 р. (Додаток Й));

– науково-дослідницькій сфері – для подальших філософсько-правових досліджень у царині теорії покарань.

Особистий внесок здобувача. Дисертацію автором виконано самостійно. Усі положення і висновки, сформульовані в роботі, є результатом особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на таких міжнародних та українських наукових і науково-практичних конференціях: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 29–30 травня 2009 р.), «Правова політика Української держави (м. Івано-Франківськ, 19–20 лютого 2010); «Європейське право та порівняльне правознавство» (Київ-Шамборі, 9–16 січня 2010 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 18–19 грудня 2015 р.); «Institutul de cercetari juridice si politice al academiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata». (Cisinau, 25-26 березня 2016 р.); «Правова система України» (м. Запоріжжя 25–26 березня 2016 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 9–10 грудня 2016 р.); «Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 28 березня 2017 р.); «Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування» (м. Люблін, 16–17 червня 2017 р.); «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Одеса, 20 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у восьми публікаціях у фахових виданнях, з них сім – у наукових фахових виданнях України, одна – у міжнародному науковому виданні, а також у одинадцяти тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 239 сторінок, з них список використаних джерел на 27 сторінках (306 найменувань) та одинадцять додатків на 25 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ

1.1 Джерелознавча та методологічна база дослідження сучасної кримінально-правової політики у сфері покарань

Складні світоглядні зрушення у сучасному світі, спричинені об'єктивними та суб'єктивними чинниками, породжують зміни в усіх сферах суспільного буття. Це зумовлено тим, «...що зараз ми переживаємо, мабуть, одну з найважчих, найбільших криз в історії людства, яка може бути прирівняна до неолітичної революції, з кризою Античності і кризою Середньовіччя. Змінюється основа життєустрою, змінюються соціальні засади суспільства, змінюється набір життєзабезпечуючих технологій...» [87]. Окрім того, національною особливістю нинішньої України є той факт, що вже впродовж декількох десятиліть вона є транзитивним суспільством, що передбачає складні процеси переходу від одного соціального стану до іншого, які відзначаються нестабільністю.

Транзитивні суспільства перебувають у проміжному становищі в соціальному просторі між двома різними функціональними станами соціуму, що знаходяться у позиції абсолютного темпорального посередництва. Варто враховувати, що феномен транзитивного суспільства не є предметом нашого наукового зацікавлення, тому обмежимося лише абрисивним¹ [1] означенням основних аспектів цього виду суспільства, щоб окреслити особливості вітчизняної кримінальної політики у сфері покарань.

Хоча термін «транзитивне суспільство» є усталеним у сучасному суспільствознавстві, ще остаточно не опрацьованими залишаються семантичні, концептуальні, методологічні підходи щодо сутнісних характеристик самого явища транзитивного суспільства. В одній з останніх вітчизняних філософсько-

¹ Від англ. слова «Abrasive», що означає (showing little concern for the feelings of others; harsh) чітке, грубе окреслення основних моментів.

правових праць аналізувалася специфіка транзитивного суспільства в Україні, зокрема в аспекті формування вітчизняної судової влади. На думку О. Кошової, «...для України як транзитивного суспільства сьогодні характерним є стан дезорганізації, який виявляється у дезінтеграції політико-правових інститутів, ослабленні механізмів контролю (як формального, так і неформального). Дезінтегративні процеси органічно пов'язані з тим, що у транзитивних суспільствах впродовж певного часу співіснують декілька ціннісних систем орієнтації:

1) орієнтація на старі взірці і цінності, а тому неможливість пристосуватися до нових умов;

2) прийняття нової ціннісної системи координат.

Для того щоб змінився стан правової свідомості, необхідно, щоб змінилися базові цінності культури, щоб вони були приведені у відповідність до тих суспільно-правових ідеалів, які проголошуються...» [117].

Українська спільнота сьогодні в умовах транзитивності, перебуває у процесі формування і ствердження відносно нової для себе системи цінностей, способів соціального будівництва, пошуків адекватних та ефективних засобів створення комфортного й безпечного соціального життя. За основу таких змін були обрані традиційні та сучасні європейські цінності. Процес змін базових цінностей культури є надзвичайно важливим для досягнення суспільної стабільності, оскільки вони є життєвими сенсами, згідно з якими здійснюється діяльність і поведінка людей. Сьогодні ці сенси представлені розумінням свободи, права, справедливості тощо. Усі цінності не просто абстрактні ідеї, вони програмують поведінку людей і визначають оцінку тих чи інших подій соціального життя, а також диктують, які фрагменти соціального досвіду включати в потік культурної трансляції.

Якщо для західноєвропейської правосвідомості ідеї розподілу влади, обмеження свавілля держави, персоніцентризму та індивідуалізму є органічно включеними в життя, то для пострадянських держав їх реалізація у масовій правосвідомості потребує змін базових цінностей культури. Вони повинні бути узгоджені з проголошеним та задекларованим ідеалом правової держави. Для

того, щоб базові цінності культури «працювали», необхідно, щоб вони набули статусу кодів культури (генів соціального життя).

Наслідками довготривалого транзитивного стану українського суспільства стали явища, викликані зміною способу виробництва та характеру виробничих відносин (злам командно-адміністративної системи управління і прагнення створити суспільство ринкової економіки). У сфері права та політико-правових інститутів це призвело до істотного відставання процесів законотворчості від реалій політичного та економічного життя. Одними з негативних явищ, які виявляються у процесі законотворчості в Україні, є явища лобізму, корпоративності тощо.

Найбільшою проблемою транзитивних суспільств, яка впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства й держави, є криза моралі. Це положення яскраво ілюструється тезою відомого українського філософа Б. Кримського: «Виникла така колізія: людина раніше стає богом, аніж людиною. Тому проблема зараз полягає в тому, як залишитися людиною або навіть стати людиною» [117].

Невіддільною складовою сучасного соціального життя є і феномени злочину – покарання. А своєрідною реакцією на нову інтерпретацію взаємовідносин між цими явищами та роль держави у забезпеченні безпеки громадян стала поява відносно нового напрямку діяльності держави – кримінально-правової політики у сфері покарань.

Явище кримінально-політичної політики з'явилося в європейському культурному контексті значно раніше, ніж його дефініція. Уважне ознайомлення з нормами кримінального права античних держав та теоретичними доробками мислителів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму свідчить про те, що на ранніх етапах свого існування держава монополізувала право карати і встановлювати форми покарання через функціонування особливої державної інституції – суду. Римська держава поступово закріпила за собою право карати і милувати, на противагу самозахисту і саморозправі. Визнаючи безумовну цінність громадянина, саме Рим формулює тезу про те, що жодний римський громадянин не може бути

проданий у рабство без рішення на те суду. Через декілька століть така ідея була покладена в основу презумпції невинуватості.

Щодо формування поняття «кримінально-правова політика», то воно відбувалося у відповідно до загальноєвропейських «правил дефінітотворчості»: європейській культурі у сфері дефінітотворчості притаманна певна закономірність – значний масив правових, юридичних та політико-правових дефініцій створено саме в епоху Нового часу, що пояснюється формуванням у цей період науки як соціального інституту та виокремлення окремої професійної групи осіб – учених.

Якщо розглядати специфіку кримінально-правової політики у сфері покарань як явища в окремо взятій державі, то вона (специфіка) зумовлюється декількома факторами:

1) ідеологією суспільства як системи панівних ціннісних настанов та орієнтирів (особливо справедливість як цінність та ідеал облаштування соціального життя);

2) змістовним наповненням поняття «покарання», цей зміст є характерним для конкретного суспільства;

3) панівною картиною світу, зокрема науковою;

4) якісними характеристиками держави, до яких варто віднести її устрій, класовість;

5) рівнем правової культури населення і законодавців; ступенем зв'язку між законотворчою діяльністю і наукою.

Іншими словами, зміст кримінально-правової політики у сфері покарань конкретної держави характеризується й детермінується соціокультурним контекстом, у межах якого і може існувати кожна конкретна держава. Наприклад, кримінально-правова політика у сфері покарань Стародавнього Риму була відображенням панівної системи цінностей квіритів. Стародавній Рим як держава у сфері покарань підтримував і культивував староримські цінності і настанови: дотримання звичаїв предків (збереження самоуправства разом з функціонуванням суду; символізм у процесуальній сфері та сфері покарань тощо).

Специфіка соціокультурного контексту, в межах якого можливе формування конкретного історичного типу кримінально-правової політики у сфері покарань, детермінується трьома складовими: панівною філософською картиною світу, уявленнями про людину та ідеологією (панівною системою цінностей та настанов) суспільства. Залежно від змістового наповнення цих трьох складових, можемо визначати межі соціокультурних контекстів. Власне, нас цікавить соціокультурний ландшафт сучасної Європи. Чим же характеризується сучасність, і як це відображається на кримінально-правовій політиці у сфері покарань?

Сучасність в умовно хронологічному сенсі – це період розвитку європейської культури з середини ХІХ століття до наших днів. Звичайно, що йдеться про найбільш системотворчі орієнтири, які дозволяють цей доволі великий часовий проміжок часу об'єднувати назвою «Сучасність». Сучасна європейська культура як власні світоглядно-ціннісні форпости проголошує гуманізм, індивідуалізм (персоноцентризм), свободу особистості й лібералізм. Формування таких світоглядних феноменів, визначальних саме для європейської культури, відбувалося впродовж тривалого періоду. Змістовне ж наповнення цих світоглядних орієнтирів є варіативним та історично мінливим. Сучасність у світоглядно-ідеологічному аспекті характеризується двома провідними соціальними цінностями – гуманізмом та індивідуалізмом.

Сьогодні ми стикаємося з філософським поняттям «гуманізм», сенс якого є породженням новоєвропейської культури. Сучасний гуманізм різноманітний, і це треба прийняти як факт, не намагаючись ані оскаржити його, ані уніфікувати в рамках єдиної програми. «У сучасній світовій історії гуманізм став найважливішою лінією розвитку культури, однією з її домінант. Він набув особливого практичного значення в останні десятиліття ХХ століття. Гуманізм може стати найбільш плідною парадигмою культури в ХХІ столітті. Ретроспективно, з початку III тисячоліття ми можемо бачити, що в масштабі ХХ століття розвиток гуманістичної культури йшов по зростаючій, хоча і дискретним чином, а для деяких країн і регіонів безперервно: Великобританія, США, Нідерланди, Нова Зеландія, Австралія та ін. У сучасну інфо-

кібернетичну епоху світова культура отримала новий просторовий вимір і переживає «гуманістичний культурний ренесанс» [142, с. 137-142], а головну рису постіндустріальної цивілізації вбачають у відродженні гуманізму. Зацікавлення гуманізмом зумовлено зміненими умовами життя людини: зросло значення демократії, права, науки й освіти, збільшилася світоглядна свобода людини, її гідності, підвищилася роль духовної культури, відбувається гуманізація міжособистісних і соціальних зв'язків. Гуманісти усього світу можуть сподіватися на те, що їхні зусилля з порятунку людства і людяності не виявляться марними. У ситуації наростаючого глобальної кризи – ця єдність є особливо важливою [137].

Загалом у суспільному житті гуманізм сьогодні – це, по-перше, «світогляд; по-друге, гуманізм визнає такі права, які спрямовані на благо людини і дозволяють їй всебічно розвиватися; по-третє, благо людини вважається критерієм оцінки всіх соціальних інститутів; по-четверте, нормою взаємин між людьми визнаються принципи рівності, справедливості, поваги і моралі» [303].

Щодо індивідуалізму, то він у царині сучасного європейського права як культурного явища детально проаналізований В. Ляшенко у дисертаційному дослідженні «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу» (1999). На думку науковця, «...індивід, як цінність, на сьогодні є найважливішою цінністю в суспільстві. Коли ми говоримо про цінність, то маємо на увазі, що певний набір цінностей є наявним у кожній історико-культурній епосі. Набір цінностей і основних життєвих орієнтирів, систему цих цінностей та ідей, які є легітимними в певному соціокультурному просторі, будемо вважати ідеологією. Залежно від пріоритетності одних цінностей над іншими, у визначений час можна зробити наголос на відмінностях та різницях «свого» і «не-свого», «ми» і «не-ми», між сучасним та несучасним, між класичним та некласичним» [158, с. 43].

Науковець стверджує, що формування явища європейського індивідуалізму органічно пов'язане з поступовим стиранням різниці між цінностями трансцендентними та життєвими (йдеться про процеси

секуляризації усіх сфер соціального життя). За наявності трансцендентних цінностей індивід втягнений у сферу тяжіння до трансцендентності (Бога), вважаючи за істинне те, що не належить до його світу. Авторка погоджується із ідеєю А. Дюмона щодо розмежування поняття «індивід-поза-світом» та «індивід-в-світі». «Індивід-поза-світом» поступово входить у світ, який його оточує, віднаходить у ньому цінності та смисли, а отже, світ перестає бути для нього чужим і зовнішнім, і це все називається процесом індивідуалізації. Індивідуалізацію як процес і як явище неможливо уявити без розгляду її поза політикою, державою та економікою.

В. Ляшенко у питанні витоків європейського індивідуалізму надає перевагу концепції, відповідно до якої ці витoki відображено у класичній та іудейсько-християнській традиціях. На думку дослідниці, «...сучасність визнає індивіда цінністю, тобто індивід є цінністю за суттю, а не просто як об'єкт, який протистоїть іншим, але він не є індивідуальним зразком роду людського. Перш за все, індивід – це певний універсум, який включає в себе етноментальні особливості, який відкритий світові...» [158, с. 44].

Індивідуалізм сучасної європейської культури тісно пов'язаний зі свободою особистості. Остання як активно-творче начало, має право на самовизначення в поведінковій та мисленнєво-духовній сферах. У розрізі нашої теми актуальним є те, що «статус, наданий європейським правом особистості, є статусом її незалежності, який передбачає визнання моральної автономії, яка конкретизується у словах Гегеля «покарання є правом злочинця» і приводить до визнання утилітарної автономії. Вона найбільш точно охарактеризована А. Смітом: «...свобода самостійного переслідування особистого інтересу». Формула філософсько-правового обґрунтування утилітарної автономії була віднайдена Т. Гоббсом: «Ніхто не може домагатися права бути порадником іншого...» [158, с. 58].

Виходячи із позиції індивідуалізму варто зазначити, що кримінально-правова політика у сфері покарань належить до сфери суспільного життя і є багатограним і неоднозначним феноменом, а тому не може бути досягнутий повною мірою з позицій галузевих наук та потребує філософського

осмислення. Кримінально-правова політика у сфері покарань також є політико-правовим явищем, що породжує низку методологічних труднощів у процесі її дослідження.

У ХХ столітті П. Копнін сформулював основні моменти, які виявляють труднощі у вивченні та пізнанні політико-правових явищ. На його думку:

- 1) державно-правова дійсність має свою специфіку;
- 2) теоретико-правові та галузеві юридичні дослідження не можуть адекватно та об'єктивно відобразити ту реальність, яку вони вивчають, тому мають місце погрішності.

На підтвердження своїх міркувань П. Копнін посилається на доробки Ю. Карякіна, котрий акцентує увагу на тому, що ці погрішності конкретизуються такими моментами:

а) дослідник, працюючи з об'єктом свого наукового зацікавлення, свідомо/несвідомо ігнорує принцип єдності соціокультурного буття, що призводить до віртуальної ізоляції фрагмента правової дійсності;

б) часто використання логічних методів сприяє рафінованому аспектуванню об'єкта вивчення, що зумовлює ігнорування історичного контексту та різних аспектів розгляду правових явищ;

в) право та правові явища є відносно динамічними за своєю природою, що інколи призводить до «запізнення результату дослідження»;

г) суб'єктивність дослідника почасти виявляється у його «політичності» або ідеолого-методологічній заангажованості тощо [116, с. 29-31]; у

3) політико-правовій сфері не може бути жорсткої детермінації, завжди мають місце випадковості в розвитку права і держави;

4) розрив між державно-правовою теорією і практикою державно-правового розвитку є цілком нормальним і закономірним явищем.

Політика ж сучасних європейських держав, до яких належить і Україна, детермінується панівними світоглядними орієнтирами й цінностями, рафінування яких припало на другу половину ХХ століття (завершення другої світової війни та переосмислення її причин і наслідків). Зсуви у світоглядній сфері європейців ХХ століття по-різному виявляються у конкретних соціальних

явищах. Щодо кримінально-правової політики у сфері покарань, то її орієнтація та спрямованість залежать від розуміння й визнання цінності людини, а також прийнятного кожним конкретним суспільством розуміння покарання як відповіді суспільства на певні дії з боку окремих його членів. Варто зазначити, що врахування державою реальної світоглядної шерехи та наукових розробок у створенні законів, що стосуються покарання, сьогодні, особливо в Україні, є швидше бажаним явищем, ніж суцям.

XX століття охарактеризоване тим, що з'явилася ідея створення універсальної теорії покарання на базі усіх наявних концепцій (цей процес був детально проаналізований М. Павловою у статті «Філософсько-правові уявлення про покарання в XX столітті») [189]. Завершення Другої світової війни спонукало переосмислити проблеми людського життя та Людини як живої істоти. Саме в цей період формується новий напрям у гуманітаристиці – рух соціального захисту, що представлений двома школами – італійською та французькою. Прихильники наукового напрямку соціального захисту відмовлялися від класичного розуміння покарання як відповідальності особи за «моральну» провину, намагаючись знайти рівновагу між суспільством та особистістю. І італійська, і французька школи соціального захисту критикують усталену думку щодо покарання як єдиноможливого і справедливого виду реакції держави на неприпустимі дії окремих осіб, а також антропологічний напрям у теорії покарання, представники якого відстоювали тезу про «злочинний тип».

До теорій покарання XX століття варто віднести, так звані нормативні теорії, які Е. Дафф і Д. Гарланд поділяють на конквенціоналістські та нон-конквенціоналістські (ретрибутивні) течії, а також можливу їх комбінацію [61]. Перші стверджують, що держава має право завдавати шкоду через застосування покарання заради запобігання ще більшій шкоді. Нон-конквенціоналісти переконані в тому, що вчинки людей можуть бути, в силу їх природності, хорошими чи поганими, незалежно від того, які наслідки вони породжують. Квінтесенцією поглядів ретрибутивістів можуть бути слова Е. Даффа: «Винний і лише вільний заслуговує на покарання, а тому покарання

може бути виправдане лише тоді, якщо воно завдає винному страждань, яких він заслуговує» [61].

Щодо третього різновиду нормативізму, то його називають освітнім, або комунікативним. Спільним для усіх теорій цього різновиду нормативізму є те, що вони визнають за покаранням виховний потенціал та наділяють його далекою перспективою (моральна реформа, просвіта суспільства тощо). Лейтмотив цих теорій може презентуватися тезою: через посередництво покарання необхідно підвести злочинця до каяття і перевиховання, тобто поєднати його із суспільством.

Щодо наукових розробок теорії кримінально-правової політики в європейському культурному полі, то, на наш погляд, їх початок можна ознаменувати кінцем XVII - початком XVIII століття. Уже в другій половині XVIII ст. Чезаре Беккарія, Шарль-Луї де Монтеск'є, Вольтер (Марі Франсуа Аруе) та інші мислителі Просвітництва в своїх філософських трактатах порушують низку проблем кримінально-політичного характеру [48, с. 26; 237, с. 50-58]. Тому цілком логічно починати історію кримінально-правової політики як науки саме з їх праць. Критично оцінюючи наявні тоді порядки правосуддя, ці праці на довгі роки визначили зміст цього виду політики і систематизували необхідний для неї матеріал. Та попри це сам термін «кримінальна політика» тоді ще не існував і питання про його співвідношення з кримінальним правом не ставилося. Питання про значення кримінальної політики та її відношення до кримінального права було вперше поставлено А. Феєрбахом не тільки в німецькій, але й в європейській кримінально-правовій науці. Кримінальну політику, підкреслює учений, варто розуміти як галузь науки, котра повинна дати кримінальному законодавцю вказівки для кращої організації правосуддя [267].

Зазначимо, що більшість учених тоді розглядали нову науку як таку, що є прикладною до догми кримінального права [146, с. 123]. Тому не дивно, що представники догматичної школи зосередили увагу на злочинному діянні як результаті злочинної волі, а, відповідно, боротися проти свободи волі вони пропонували «карою помсти». Такий підхід акцентує увагу на злочинному

діянні, а особу злочинця розглядає як носія злої волі. Зауважимо, що всі інші аспекти характеристики особи злочинця до уваги не бралися. Тому таке діяння являло одиничне, випадкове явище, котре не можна ані передбачити, ані попередити.

Зупинимося детальніше на творчості Чезаре Беккарії, праця якого «Про злочини і покарання» (1764) містила нові принципи кримінального права та покарання, заснованих на ідеях гуманізму. На його думку, жорстокість покарань є даремною, оскільки не виправдовує очікування суспільства щодо їх впливу на формування суспільного блага; метою покарання повинні стати не болісні відчуття, а попередження можливих злочинів цією особою та утримання від скоєння злочинів інших (це означає, що потрібно застосовувати такі види покарання, які б були адекватними вчиненому і водночас мали особливий вплив на свідомість інших людей).

Як бачимо, догматична школа ставила в центр дослідження не явища реального життя, а лише юридичні форми. Це пояснюється тим, що побудована за системою цивільного права, в основі якого лежало римське право, догма кримінального права не була здатна проаналізувати причини злочинності і визначити шляхи боротьби з нею.

Незважаючи на негативне ставлення більшості представників юриспруденції того часу до висловлюваних думок щодо сутності й змісту кримінальної політики, нові ідеї усе ж проникли в суспільствознавчі та правові науки. Крім того, це стало поштовхом для формування нового наукового напрямку. У праці «Завдання кримінальної політики» Ф. фон Ліст уперше дав визначення кримінальної політики. Зокрема, автор вказаної праці визначає кримінальну політику як систематичну сукупність основ, що спирається на наукові дослідження причин злочину і дії, яку чинить покарання, тобто основ, відповідно до яких держава за допомогою покарання і близьких до нього інститутів повинна боротися зі злочином [149, с. 32-58].

Саме таке філософське розуміння кримінальної політики дозволило виробити як на теоретичному, так і організаційно-правовому рівнях концептуальні засади кримінально-правової політики протидії злочинності.

Важливим є те, що предмет кримінально-правової політики Ф. фон Ліст не обмежує лише каральними заходами, а вказує на важливість системної діяльності держави, що забезпечується науковими рекомендаціями та висновками вчених.

Розробка таких наукових рекомендацій має базуватися на ґрунтовних теоретичних засадах кримінально-правової політики, а це завдання є одним із найбільш складних в кримінально-правовій науці. Засновник вітчизняної школи кримінально-правової політики П. Чубинський в «Курсі кримінальної політики» підкреслював, що кримінальне право повинно вказувати державі засоби для боротьби зі злочинністю і для успішної організації каральних заходів, що проявляються у дусі відмови від теорії відплати [291, с. 39]. На його думку, зміст поняття кримінальної політики, охоплює політику превенції репресії і розвитку кримінального законодавства: кримінальну догматику (за Ф. Лістом – «кримінальне право в вузькому розумінні»); кримінальну політику (пов'язану із організацією «справи боротьби зі злочинністю»); кримінальну етіологію (як частину кримінального права, яка називається криминологією). Відтоді дискусії щодо змісту кримінально-правової політики тривають серед учених юристів до сьогодні [59].

Викладені в працях учених концепції кримінально-правової політики щодо визначення змісту, пріоритетних напрямків та форм її реалізації є діаметрально протилежними. За підрахунками С. Іванова, самих лише визначень кримінально-правової політики, станом на середину 2006 року, існувало близько 120 [91, с. 76]. Не можна оминати і наявну різницю в підходах до обґрунтування теоретичних питань кримінально-правової політики. Причини такого стану Н. Лопашенко вбачає у «відмінностях визначення змісту та об'єму кримінальної політики і у спробах виділення різного статусу кримінальної політики» [154, с. 36]. Виходячи з цього, вона пропонує розрізняти широке, середнє і вузьке тлумачення кримінальної політики.

Як зазначав А. Естрін, у вузькому розумінні головні питання кримінально-правової політики – це питання про цілі кримінальної репресії та про критерії і методи визначення роду та мети репресії щодо кожного

конкретного засудженого (ув'язненого), які не отримують жодного чіткого вирішення в офіційних документах, що ідуть від влади [298, с. 66].

Надалі зміни у визначенні кримінально-правової політики частіше зводяться до уточнення часткових аспектів та практично не торкалися самої її сутності. Починаючи з 50-х років ХХ століття простежується трансформація цього поняття. Як пише М. Беляєв, «кримінальною політикою називається політика держави, спрямована на боротьбу із суспільно небезпечними діями» [22, с. 34].

Уточнення щодо напрямів і масштабів кримінально-правової політики можна прослідкувати також наприкінці 70-х–початку 80-х років ХХ століття, які знаходять відображення у працях В. Владімірова та Ю. Ляпунова, котрі зазначають, що «кримінальна політика повинна розглядатися в аспекті свого об'єктивного вияву в соціальній і правовій дійсності і як реальне втілення директивно-керівних ідей, настанов і вимог, у змісті і функціях кримінального, кримінально-процесуального і виправно-трудового законодавства, в системі, силах і засобах органів кримінальної юстиції, а також в стратегії, тактиці, методах і професійно-технічних способах і прийомах боротьби зі злочинністю» [37, с. 101].

На думку М. Загородникова, М. Стручкова, «...кримінальна політика є таким напрямком політики, в межах якого формуються вихідні вимоги боротьби зі злочинністю на ґрунті розроблення і здійснення широкого кола запобіжних заходів, визначення кола допустимих в боротьбі зі злочинністю заходів державного примусу, а також створення і застосування правових норм матеріального, процесуального і виправно-трудового права, що встановлюють криміналізацію і декриміналізацію діянь ...» [76, с. 4].

Поклавши в основу трактування політики протидії злочинності методи кримінального закону, дослідники кримінальної політики ввели в науковий обіг нові напрями (підсистеми – за висловом П. Фріса). Так, відомий російський учений О. Коробєєв виділяє соціальну політику у сфері боротьби зі злочинністю, що визначає генеральну лінію, котра встановлює цілі і засоби впливу на злочинність, якого можливо досягнути шляхом формування

кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого законодавства та регулювання практики його застосування, а також шляхом вироблення й реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинності і кримінально-правову політику. Остання виробляє основні завдання, принципи і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, а також засоби їх досягнення, і є відтворена в нормах кримінального права та актах тлумачення норм, а також практики їх застосування [114, с. 34].

У своїй праці «Кримінальне право і соціологія» О. Герцензон висловлює думку, що кримінальна політика спрямовує діяльність органів державної влади і громадськості на боротьбу зі злочинами та іншими суспільно небезпечними поступками. Дослідник вважає, що вона реалізується як через застосування спеціальних заходів (криміналістичних, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, виправно-трудова, кримінологічних), так і заходів суто соціального характеру (економічних, ідеологічних, медичних і т. п.) [49, с. 114].

Діаметрально протилежної думки дотримувався І. Ковальов, вважаючи, що кримінальна політика не тільки визначає кримінально-правові методи боротьби зі злочинністю, а й вирішує проблеми, пов'язані з профілактикою правопорушень, використовуючи не лише правові, але й соціальні, організаційні, ідеологічні та інші заходи [102, с. 96]. А П. Гришанін розглядає кримінальну політику як програму боротьби зі злочинністю, котра виписана в законах і нормативних актах [54, с. 26-37]. Близькою до цієї позиції є і позиція, якої дотримувалися І. Гальперін і В. Курляндський [45, с. 6-21].

Інший підхід до визначення аналізованого терміну кримінальної політики знаходимо у наукових розвідках М. Стручкова, який обмежує кримінальну політику реалізацією заходів, спеціально спрямованих на боротьбу зі злочинністю [255, с. 56]. Подібної точки зору дотримувався і П. Панченко, пропонуючи звести кримінальну політику до основних напрямів боротьби зі злочинністю, що реалізуються кримінально-правовими заходами: «...Кримінальну політику можна визначити як науково обґрунтовану політику у сфері кримінально-правової діяльності, як стратегію і тактику боротьби із

злочинністю на основі кримінального і суміжного з ним галузей законодавства...» [191, с. 45].

Як цілеспрямовану активну діяльність держави щодо захисту суспільства від злочинності й оптимальну стратегію зі стабілізації та обмеження рівня злочинності подає кримінальну політику В. Ревін [263, с. 15], а М. Бабаєв пропонує обмежити її зміст тільки спеціальними заходами, що реалізуються на підставі кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого права державою та громадськими організаціями за допомогою спеціальних кримінологічних заходів із виявлення й ліквідації факторів і причин, що породжують злочинність [11, с. 16]. На кримінологічній складовій державної політики наголошують і деякі українські учені [198].

Проведений аналіз змісту поняття «кримінальна політика» дозволяє нам визначити три підходи:

- представники першого – М. Стручков, М. Беляєв, М. Ковальов, П. Панченко та ін. – підкреслюють діяльну суть суб'єктів кримінальної політики;

- другий підхід представлений доробками М. Загородникова, Ю. Перм'якова та ін., в яких сутність кримінальної політики вбачається у суспільних відносинах;

- представники третього підходу (Б. Здравомислов, Л. Гаухман, Ю. Ляпунов та ін.), на відміну від двох інших, акцентують увагу на важливості духовного аспекту [46, с. 21].

На нашу думку, найбільш переконливим є другий підхід, який наголошує на актуальності суспільних відносин.

Сьогодні найбільш структурним і цілісним є дослідження кримінальної політики Н. Лопашенко, яка визначає це поняття як політику держави у сфері боротьби зі злочинністю; саме на її основі формується основна стратегія і тактика кримінально-виконавчої, кримінально-процесуальної і кримінологічної політики [154, с. 87].

Щодо сучасних фундаментальних досліджень кримінально-правової політики на вітчизняних теренах, то відомий український науковець О. Джужа

одним із напрямів соціальної політики України виділяє правоохоронну політику, яка спрямована на профілактику та відвернення, а також припинення злочинів, що формується через реалізацію відповідальності осіб, котрі вчинили злочини, виконання покарання засудженими. При цьому він визначає основи кримінальної політики, яка є напрямом діяльності з охорони інтересів народу від злочинних посягань, виконанням заходів державного примусу, заснованих на об'єктивних законах розвитку суспільства [130, с. 87]. Такий підхід також підтримують інші українські вчені (В. Трубников, В. Харченко, О. Лисодід), які поділяють кримінальну політику на кримінально-правову, кримінально-процесуальну та кримінально-виконавчу [132, с. 99].

Як зазначає директор Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України академік В. Борисов, «...кримінологічний напрям так само, як і кримінально-процесуальний та кримінально-виконавчий, не є рівнозначними за своїм впливом та місцем у боротьбі зі злочинністю, порівняно з кримінально-правовим напрямом...». Останній, на думку вченого, «...як одна зі складових правової політики держави у сфері боротьби зі злочинністю посідає домінуюче місце серед інших її напрямів, так як є її системоутворюючим елементом ...» [29, с. 232-242].

Розглядаючи політику держави з протидії злочинності, відомий український кримінолог академік А. Закалюк наголошує на важливості як соціальної, так і ситуативної превенції [77, с. 120-129]. Із системних позицій розглядають «кримінальну політику» і російські науковці С. Осхолов та Г. Лесников [31, с. 18]. Так, Г. Лесников вважає, що кримінальна політика – це система принципів, політичних і політико-правових приписів, правових та інших соціальних норм антикримінального циклу, кримінологічних програм і програм ресоціалізації злочинця, розроблених на науковій основі та здійснюваних державою разом із суб'єктами громадянського суспільства для забезпечення правопорядку, попередження і боротьби зі злочинністю, безпеки особи, в необхідних випадках, національної безпеки [147, с. 23].

Водночас необхідно звернути увагу на те, що в юридичній науці існують думки, котрі не тільки піддають критиці досягнуте у кримінально-правовій

політиці, але й заперечують її існування як такої. Так, С. Лукашевич упереджено підходить до досліджень українських науковців щодо політики держави з протидії злочинності, котрі, на його думку, демонструють методологічну хибність та абстрактність, а у царині правотворчої та правозастосовної практики є прихильниками її репресивного характеру [156, с. 258-259]. Усе ж таки слушним є зауваження про необхідність змінити старі підходи і відмовитися від канонічних понять злочину та покарання.

Щодо власне філософсько-правових розробок питань кримінально-правової політики у сфері покарань, то варто зауважити, що в царині вітчизняної філософії права поки що ще немає праць, які були б присвячені цьому виду політики. У площині світової філософсько-правової думки можна віднайти напрацювання з вказаної проблематики, але як складової або одного із аспектів глобальнішої наукової проблеми, на якій був зосереджений інтерес конкретного дослідника.

У процесі дослідження заявленої теми необхідним є використання наукового доробку сучасного мислителя М. Фуко. Він, вивчаючи феномен в'язниці у її генезі, не артикулюючи проблему кримінально-правової політики, усе ж таки звертається до неї. Програмна праця «Наглядати і карати. Народження в'язниці» (1975) присвячена світоглядному зсуву в питаннях покарання. При цьому автор не пов'язує безпосереднє покарання саме з державою. Остання в межах конкретного тексту, є лише тінню серйозних змін у царині ментальних настанов європейця та утвердження нових ціннісних орієнтирів. Саме ця система настанов та ціннісних орієнтирів залишається актуальною і сьогодні. Напрацювання представників культури модерну служать підґрунтям сучасної європейської кримінально-правової політики, оскільки відбулося злиття таких соціальних явищ, як політика, влада і держава.

Отже, відносини влади «...не локалізуються у відносинах між державою і громадянином...», вони неперервні і знаходять вияв у численних точках стику, а також у вогнищах нестабільності. «...Семіотична техніка влади карати...» з часів Просвітництва означає:

1) правило мінімальної якості: з ідеєю злочину пов'язувалася ідея, радше, невигоди, аніж вигоди;

2) правило достатньої ідеальності: серцевину покарання повинно складати не стільки дійсне відчуття болю, скільки ідея болю – «біль» від ідеї «болю»;

3) правило побічних ефектів: покарання має найбільше впливати на тих, хто ще не скоїв проступку;

4) правило абсолютної достовірності: думка про будь-який злочин та очікуваної від нього вигоди повинна бути необхідно і нерозривно пов'язана з думкою про покарання та його результат – закони мусять бути гранично зрозумілими й доступними кожному;

5) правило загальної істини: верифікація злочинів має підкорятися критеріям, які є загальними для будь-якої істини, звідси, зокрема, ідея «презумпції невинуватості»: науковий доказ, дані органів відчуття і здоровий глузд у комплексі повинні формувати «глибинне» переконання судді;

6) правило оптимальної специфікації: необхідна вичерпно зрозуміла кодифікація злочинів і покарань при кінцевій меті у вигляді індивідуалізації [279, с. 34].

Мета дослідження індивідуалізації самим М. Фуко визнавалася як «порівняльна історія сучасної душі і нової влади судити, генеалогія нинішньої науково-судової єдності, у якій влада карати віднаходить собі засновки, обґрунтування і правила. Завдяки їм вона розширює свій вплив і маскує свою своєрідність». Метою зумовлене і виокремлення основних правил його дослідження:

- покарання може розглядатися як складна соціальна функція;
- каральні методи є суттю техніки, які мають свою специфіку в контексті більш широкого поля методів та засобів здійснення влади. Це означає, що покарання, з цієї точки зору, вважається чітко визначеною політичною тактикою;

– історія гуманітарних наук та історія кримінального права мають єдину епістемолого-юридичну матрицю, а тому технологія влади повинна стати основою як гуманізації кримінального права, так і пізнання людини;

– поява «душі» у сфері кримінального правосуддя пов'язана із зближенням судової практики і наукового знання (наслідок перетворення способу захоплення тіла і ставлення до влади). Для сьогодення характерною є кримінальна політика у сфері покарань, що відображає суспільство, яке вже судить не злочини, а «душу» злочинця. Судочинство і процедура винесення вироку стали прихистком цілого комплексу оцінних, діагностичних, прогностичних і нормативних суджень про злочинного індивіда [279, с. 88].

Праця П. Рікера «Право і справедливість» [222, с. 56] також заслуговує на увагу в контексті розробки нашої наукової проблеми. У цій праці автор детально розробляє питання суб'єктів здійснення кримінально-правової політики. На думку мислителя, такими суб'єктами є уповноважені суспільством сили, які тісно пов'язані з державою і на які покладаються функції «безстороннього третього». Суд як безсторонній третій, в інтерпретації П. Рікера і є тією силою, яка уповноважена визначати покарання. Головною функцією суду проголошується здійснення правосуддя, оскільки він як спеціальний орган вважається найбільш авторитетним арбітром у суперечках. Стосовно осіб, котрі скоїли правопорушення і злочини, суд є державним знаряддям, за допомогою якого реалізується морально-правовий принцип відплатної справедливості.

Дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань як неоднозначного і складного соціального явища потребує специфічного методологічного інструментарію. Тим паче, що йдеться про філософсько-правове осмислення вказаного феномену. Зміни в сучасній науці пов'язані не тільки з новим знанням, але й з новими методологічними віяннями, що стосуються будови самого знання, що давно відомо. Один із сьогоднішніх трендів – активна перебудова знання, як гуманітарного, так і природничо-наукового, і не стільки «всередині» дисциплінарного, скільки «поза» і «зовні» дисциплінарного. Загалом нинішня класифікація наук будувалася тоді, коли

практично не виникало колізій з міждисциплінарністю і комплексністю знання. Сьогодні ситуація радикально інша. Особливо це помітно щодо підстав гуманітарного знання, до якого відносять і філософію права [42].

Особливістю філософсько-правових досліджень є їх міждисциплінарний характер, що виявляється не лише в розмаїтті дисциплін, які дотично розглядають філософсько-правові питання, але і в реальній розмаїтості методів, які використовуються, а також взаємодії із суміжними дисциплінами (соціологія, культурологія, історія філософії, історія права).

Філософсько-правовий розгляд кримінально-правової політики у сфері покарань на сучасному етапі передбачає врахування методологічних змін, які відбулися в царині суспільствознавства загалом, що є продовженням якісних змін у сучасному пізнанні як результаті зміни типу світогляду та зміни наукового ідеалу і типу раціональності. Закономірності сучасної парадигми суспільствознавчого знання підкреслюють її несхожість із двома попередніми парадигмами. На думку В. Кемерова, європейська суспільствознавча думка впродовж свого існування мала три форми вияву у вигляді трьох парадигм: філософської, наукової і сучасної. Для власне філософської парадигми суспільствознавства характерним є уявлення про загальні закономірності життя та дослідження об'єктів цього життя у «розгорнутому» вигляді. Друга парадигма – наукова або неklasична, – стала результатом кризи класичної філософії і становлення наукового суспільствознавства.

Філософський позивізм О. Конта став маніфестом нового підходу до розгляду суспільних проблем, що уможливило окреслення проблеми «неklasичних» ситуацій та об'єктів. Саме на фоні кризовості класичної філософії з'явився «методологічний дуалізм», теоретичне оформлення якого представлено В. Дільтеєм у вченні про розподіл наук про природу і наук про дух; у методології Г. Ріккєрта простежується розподіл наук на ідіографічні (індивідуалізуючі) і номотетичні (узагальнювальні). Крім того, з'являється обґрунтування диференціації соціального і гуманітарного знання, що в цілому розбило межі наукового монізму й поклало початок методологічному

плюралізму. Останній і став визначальною рисою сучасної суспільствознавчої парадигми.

Приблизно з другої чверті ХХ століття в методологію пізнання повертаються філософські питання про суб'єкт, об'єкт, про розвиток суспільств, про соціальну значущість особистого досвіду людей. Однак, повертаються вони не в традиційній класичній формі, а у формах, які продиктовані практикою ХХ століття, що постійно ускладнюється. «...Методологія пізнання стикається з незамінністю суб'єкта, оскільки робота із складними об'єктами вказує на вирішальну роль зусиль суб'єкта, його теоретичну та апаратну оснащеність, на саме виявлення таких об'єктів, а потім і їх дослідження...» [99].

Сьогодні, вивчаючи феномен кримінально-правової політики у сфері покарань, ми повинні відмовитися від її розгляду в одновимірній площині. Маємо на увазі те, що, як і будь-який об'єкт соціального буття, кримінально-правова політика не може розглядатися з позицій «...предметнодисциплінарної залежності»: «Соціальний і науковий догматизм не врятує в критичних ситуаціях, не візьме на себе відповідальності за бездіяльність, не замінить живої культури творчих зусиль людини. Реальність вимагає нетрадиційних підходів. Виклик реальності підкреслює об'єктивну значущість самозміни людини і розвитку методологічних форм...» [99].

На нашу думку, дослідження правових та політико-правових феноменів можливі лише в межах «нових духовних синтезів» (П. Козловскі). При цьому методологічний синтез має зреалізовувати соціальну функцію суспільно-гуманітарного знання, що сприятиме суспільству у вирішенні проблем, які постають перед ним, серед яких важливе місце посідають практично-політичні і глобальні питання.

Отже, ставимо наукове завдання: застосування яких методологічних підходів та методів слугуватиме розкриттю теми нашого дослідження? У процесі його виконання необхідно враховувати, що:

– ефективність використання того чи іншого підходу до пізнання правових явищ пов'язана з низкою чинників – межами застосування методу або

прийому у правознавстві та у конкретних юридичних науках, з яких складається система юриспруденції;

- зіставлення обраного методу пізнання з іншими методами і підходами, які застосовуються;
- нові правові знання, які може дати обраний метод, що використовується для дослідження права;
- юридичну практику, форми правосвідомості [284].

В умовах методологічного плюралізму кожний науковець має можливість послуговуватися прийнятною лише для нього методологією. Ураховуючи природу філософсько-правового знання, варто мати на увазі, що будь-яка філософсько-правова концепція є лише спробою (варіантом) відповіді на вічні запитання, якими переймається людство. Частка суб'єктивного начала у філософсько-правовому знанні є майже абсолютною, а тому автор конкретної концепції має право на власну наукову позицію та думку. Аргументація своєї позиції у філософсько-правовій площині відбувається на підставі вибору поняттєвого апарату та методологічного каркасу. При цьому останній не може бути верифікований у системі координат «правильно-неправильно» з тієї причини, що критерію істинності в гуманітарному знанні не може бути апіорно.

Поліфонічність сучасних методологічних можливостей слугує повному та всебічному вивченню предмета наукового зацікавлення. Виділимо основні методологічні підходи та методи, використання яких уможливить розкриття теми дослідження. У межах нашої роботи доцільним стане застосування таких з них, як соціокультурний та системний, але передусім з'ясуємо, що розумітимемо під методом дослідження.

Термін «метод» має чотири значення в сучасному гуманітарному знанні: по-перше, під методом розглядається обґрунтована і чітка послідовність кроків, спрямованих на досягнення результатів із застосуванням спеціальних засобів та інструментальних операцій (таке розуміння методу характерне для класичної науки); по-друге, метод подається як сукупність вимог, які висуваються до дослідницької діяльності і які можуть бути сформульовані з різним ступенем

строгості й визначеності; по-третє, інколи методом стає теорія, яка застосовується в межах дослідження, у якому послідовність кроків доволі умовна, що зумовлено багатоманітністю; по-четверте, методом також визнається підхід, який є однією або кількома ідеями, а послідовність їх використання залежить від дослідника. Тому за такого розуміння методу маємо справу не з його строгістю у класичному розумінні, а з інтуїцією, ерудицією, тобто із суб'єктивним баченням дослідником розв'язання конкретного завдання. Наше філософсько-правове дослідження проблем кримінально-правової політики у сфері покарань виконане в мейстрімі сучасної гуманітаристики, яка, власне, і виявляє у своїх межах вживання терміну «метод» в усіх його чотирьох значеннях.

Пропоноване дослідження проведено на засадах соціокультурного та системного підходів. Перший підхід дозволяє аналізувати кримінально-правову політику у сфері покарань як явище конкретного соціокультурного простору з урахуванням національних, історичних, культурно-світоглядних особливостей певного суспільства. Крім того, застосування цього підходу дає можливість уникнути догматичного сприйняття політико-правової реальності.

Соціокультурний підхід сьогодні є найбільш продуктивним у галузі суспільствознавства, а тому в науковій літературі можна знайти значну кількість праць, присвячених становленню та розвитку цього підходу (свого часу над вказаною проблемою працювали А. Біблер, Л. Іонін, М. Каган, М. Лапін, В. Межуєв, П. Сорокіна, В. Стьопін та ін.). Поява їх праць у вітчизняному науковому просторі пов'язана з тим, що у 60-х роках минулого століття бурхливий розвиток теоретичної та емпіричної складової у дослідженнях культури привів до постановки питання про роль культурних чинників у соціальному житті. Це відбувалося паралельно з розвитком діяльнісного підходу до культури. Однак уперше про соціокультурний підхід у суспільствознавстві заговорив П. Сорокін. У своїй праці «Общество, культура и личность: их структуры и динамика» (1947) він зробив аналіз родової структури соціокультурних явищ і дійшов висновку, що культура є нерозривною тріадою: «...Структура соціокультурної взаємодії ... має три

аспекти, які невіддільні один від одного: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність індивідів, які взаємодіють з його соціокультурними відносинами і процесами; 3) культура як сукупність значень, цінностей і норм, якими наділені особи, які взаємодіють, і сукупність носіїв, які об'єктивують, соціалізують і розкривають ці значення. Жодний із членів цієї неподільної тріади (особистість, суспільство і культура) не можуть існувати без двох інших» [247, с. 218].

Пізніше праці А. Ахієзера конкретизували ідеї П. Сорокіна і продемонстрували можливість сформувати цілісне уявлення про сутнісно-специфічні характеристики соціокультурного підходу, визначальною з яких є універсалізм, що дозволяє досліджувати культурні, політичні, господарські та інші елементи соціального. Вихідним принципом соціокультурного підходу вважається визнання плюралізму соціального буття, який виявляється і подається у множинності та невичерпності комунікативних ситуацій. А. Ахієзер відстоює ідею про взаємопроникнення соціальних відносин і культури, оскільки остання є для людини програмою діяльності. На переконання вченого, соціокультурна методологія обирає своїм предметом не лише культуру, але і цілісну діяльність. Цим пояснюються те, що зміни, які відбуваються в культурі, змінюють зміст діяльності у відповідних культурних програмах: «Культура ... відіграла роль організованого накопиченого досвіду. Тому втрата суб'єктом важливих аспектів накопиченої культури загрожує можливості відтворювальної діяльності» [10, с. 29-45]. Але при цьому потенціал культури уможлиблює для суб'єкта проведення якісних змін у суспільстві, спираючись на нові соціальні форми, а також трансформацію культурних взірців. «Культура є специфічним способом діяльності, організує різні сфери діяльності: вона програмує діяльність суб'єктів, визначає мотиви, цілі, пріоритети, а також шляхом закріплення норм і правил формує технологію діяльності. При соціокультурному підході в центрі уваги дослідника перебуває людина активна (*homo activus*) – багатомірна біосоціокультурна істота і суб'єкт дії, її моральність, яка складає найважливіший елемент культури. Тим самим робиться спроба виявити сутнісні ціннісні та етичні характеристики соціальних

суб'єктів, які визначаються культурним довгостроковим контекстом, оскільки культура пронизує всі, без винятку, стани суспільного життя. Виявляється відмінність в інтерпретації ціннісних та етичних норм, що вказує на різноманітність соціальних суб'єктів, які формують різні соціокультурні сегменти суспільства. Тому соціокультурний підхід фіксує складність, культурну мозаїчність сучасного суспільства. За своєю природою культура хоч і цілісна, але не є монолітним утворенням. Вона багатоманітна, мозаїчна, складається з різних компонентів і субкультурних складників. Суспільство, у свою чергу, також багатоманітне, включає різноманітні сфери життєдіяльності. Виходячи з соціокультурної традиції дослідження, ми переконуємось в існуванні таких явищ, як культура праці, господарча (або економічна) культура, культура управління, політична культура і, звичайно ж, правова» [229].

Соціокультурний підхід сприяє виявленню засадничих детермінантів мотивації і поведінки людей, якими є суспільство й культура в їх органічній взаємодії. Генетично соціокультурний підхід є методологією на базі системного підходу, що передбачає розгляд суспільства як єдності культури та соціальності, яка забезпечується творчою діяльністю людини. Безсумнівною є перспективність соціокультурного підходу у правознавстві, оскільки сприяє дослідженню права в усій його багатовимірності. У межах цього підходу політико-правові явища постають двоєдино: вони є соціальними і культурними явищами. Таким чином, ідеться про подолання штучного протиставлення права як суто соціального (у межах соціально-філософського і соціологічного дослідження) і суто культурного явища (у межах культурологічного дослідження).

Як відокремлені, соціологічний і культурологічний методи пізнання права у вітчизняному правознавстві набули поширення у 70–80-х роках ХХ століття. Їх використовували у своїх теоретичних розробках представники так званого «широкого розуміння права» – Г. Муромцев, О. Лукашева, Г. Мальцев, В. Нерсесянц, Д. Керимов та інші. Яскравим прикладом соціологічного підходу у вітчизняному правознавстві, то ним є праця

О. Сердюка «Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права» (2007).

У своїй роботі будемо послуговуватися доробком Ю. Резника. На його думку, соціокультурний підхід є єдністю трьох пізнавально-методологічних складових (соціально-філософської, соціологічної та антропологічної), яка і забезпечує найбільш повне пізнання політико-правових феноменів. З таких методологічних позицій, кримінально-правова політика у сфері покарань може розглядатися на трьох рівнях:

– загальнотеоретичний – представлений соціально-філософськими засадами (філософія права є різновидом соціально-філософського знання) і зосереджує увагу на особливостях нашого об'єкта вивчення як на соціальному явищі, виділяючи в ньому інституційні та неінституційні аспекти. При цьому культура розглядається як основа, передумова та умова виникнення й існування кримінально-правової політики (є яскравим прикладом стандартизованих та узаконених структур соціальної організації);

– соціально-науковий – передбачає використання великої кількості аналітичних засобів, які використовуються в соціології та культурній антропології, зокрема інституційний аналіз. Класики функціоналізму у соціальній науці (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун) вважали, що інституційний аналіз спрямований на виявлення основної мети, яка об'єднує членів спільноти в інститут, а також визначає характер поведінки людей у конкретному виді діяльності. Саме завдяки цьому прийому можна виявити трансформації різних неформалізованих видів життєвої активності осіб у взірці, види системної організації, або навпаки (ідеться про явища інституалізації та деінституалізації);

– антропологічний – означає привертання уваги до вроджених сил людини, які кореняться в природі, а також розгляд у культурі як «способу саморозвитку суб'єктів і простору їх вільної самореалізації. Людина виражає і реалізує свою родову сутність за допомогою універсальних способів і взірців діяльності, сукупність яких найчастіше іменується культурою» [221].

На думку Е. Тірікян, загальна теорія соціальної реальності в сучасних умовах не може обійтися без синтезу соціологічних та антропологічних орієнтирів, які вивчають дві взаємопов'язані сторони цієї реальності (соціальні інститути і культура). За нормативно опосередкованими (інституційними) феноменами соціального життя завжди лежать «глибинні» позайнституційні структури, які традиційно вивчаються антропологією. Без розуміння останніх неможливо проникнути на «онтологічний» рівень соціокультурної реальності, який охоплює сутнісні моделі людського існування [221].

Щодо системного підходу, то його використання для дослідження феномена кримінально-правової політики у сфері покарань є ефективним. По-перше, кожне політико-правове явище, за своєю суттю, є сукупністю злагоджених між собою елементів, тобто системою, на відміну від тих явищ, які не є системами (їх називають агрегатами). Ще більше, що «про необхідність використання системного підходу для вирішення проблем у правовій науці, виходячи з аналізу правової літератури, почали здійснюватися науковцями у 70-х роках ХХ століття, набуваючи дедалі більшого поширення. Це було пов'язано з тим, що вчені-правознавці дійшли висновку про те, що системний підхід є надзвичайно ефективним під час аналізу складних правових явищ і процесів, що характеризуються динамічністю та володіють багатоякісністю, багатомірністю, багатоструктурністю, тобто тих, що мають декілька якісних визначеностей, специфічних ліній та закономірностей розвитку» [79]. Слід також уточнити, що використання системного підходу для дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань дозволяє досліджувати її як відкриту систему, яка взаємодіє з іншими системами та розвивається. Використання системного підходу в межах цієї роботи дає нам можливість:

- 1) досліджувати кримінально-правову політику в системі покарання як систему, яка є комплексом взаємопов'язаних елементів (правових, політичних, культурних, ідеологічних тощо);

- 2) довести, що кримінально-правова політика у сфері покарань є органічною складовою соціального середовища;

3) показати, що кримінально-правова політика у сфері покарань є елементом ширшої системи – соціокультурного контексту;

4) визначити, що елементи кримінально-правової політики у сфері покарання є системами більш низького порядку.

Врахування особливостей кримінально-правової політики у сфері покарання як системи й того, що цей вид державної політики є складовою більшої політико-правової системи, дозволить подолати так звану «кризу кримінальної політики», яка в основі має неврахування багатоплановості, багатоманіття, гнучкості та онтологічної значимості злочинності як такої.

У контексті системи методів зупинимося на найбільш вагомим для нашого дослідження - феноменологічному, історичному, семантичному, герменевтичному, моделювання.

Феноменологічний метод у межах нашої роботи уможлиблює розгляд кримінально-правової політики у сфері покарань як особливого соціального феномену. Особливостями його застосування у царині політико-правових явищ є те, що сучасність характеризується невідповідністю між стрімкими змінами в соціальному світі і класичними типами праворозуміння, які сьогодні мають місце у правознавстві.

Історичний метод указує на те, що сучасний підхід до аналізу явищ політико-правового життя обов'язково повинен ураховувати фактори їх соціокультурної детермінації, а також якість і рівень культурного розвитку суспільства та його специфіку. Водночас він дозволяє вивчати кримінально-правову політику у сфері покарань в динаміці, а також пояснювати зміни конкретних предметних форм права. Урахування динамічного характеру політико-правових явищ із застосуванням історичного методу допомагає виділити основні періоди розвитку цього явища та вивчати його конкретнопредметні форми, що передбачає концептуальне і теоретичне осмислення фактів та подій минулого й сучасного. Окрім того, застосування цього методу доцільне в процесі аналізу основних правових теорій та концепцій. У нашому дослідженні він (метод) «працює» як у дослідженні різних форм кримінально-правової політики у сфері покарання, які зумовлені

конкретними соціокультурними контекстами, так і в аналізі наукових доробків щодо проблем цього виду політики.

На нашу думку, яскравим взірцем застосування історико-правового методу у площині дослідження є праця О. Малька «Правова політика у сфері вибудовування системи покарань в сучасній Росії» (2013). У межах статті автор послідовно висвітлює еволюцію понять «покарання» та «політика у сфері покарання» із середини ХІХ до початку ХХІ століть у східноєвропейському науковому ареалі.

У процесі виконання поставленого наукового завдання, використовуючи історичний метод (і його різновид – історико-правовий), ми переслідуюмо певну мету: по-перше, застосування історично-правового методу в поєднанні з герменевтичним дає можливість об'єктивного розуміння наявних концепцій покарання в розрізі здійснення державою своїх функцій і повноважень. Концепції покарання та теорії-обґрунтування кримінальної політики в галузі покарання можуть бути класифіковані за декількома критеріями – відповідно до конкретного соціокультурного контексту, у межах якого вони формувалися; відповідно до панівних методологічних настанов; детермінації за типом та формою держави тощо. Загалом ідеться про особливості формування світоглядних, методологічних орієнтирів кожного конкретного автора концепції кримінально-правової політики у сфері покарань, що виявляється в суб'єктивному розумінні проблеми.

По-друге, історичний метод дозволяє охарактеризувати причини, особливості формування і функціонування конкретних форм кримінально-правової політики у сфері покарань у часовій ретроспективі, зокрема: періодизація історії кримінально-правової політики відображає логіку її розвитку, виділяє «вузлові моменти».

Дослідження кримінальної політики у сфері покарань було б неповним без застосування символічного (семіотичного) методу. Символи і знаки мають безпосередній стосунок до держави і політико-правових явищ. Перша, здійснюючи свої управлінські функції, використовує символічні інструменти у процесах планування, координації управлінської діяльності.

Основними символічними інструментами є:

а) вербальні форми: міфи, легенди, настанови, переконання, ритуальні промови, офіційні заяви, виступи;

б) дії: урочистості, обряди, церемонії, ритуали;

в) матеріальні об'єкти: документи, предмети, будівлі, одяг та ін., а «символи, як правило, є найбільш зручним і доступним для інтерпретації інструментом регулювання суспільних взаємодій».

Їм властива наочність, компактність і лаконічність. Якщо символічні образи зрозумілі та достатньою мірою інтеріоризовані у свідомості індивіда, то установки на виконання певної дії, зовні виражені символічно, будуть виконуватися навіть на підсвідомому рівні» [90]. Держава в кожному виді політики демонструє свій символічний капітал, який є сукупністю символів політичної реальності, що визначаються як на груповій, так і індивідуальній свідомості (легітимні та схвалені населенням). Вони існують у вигляді засобів, методів і механізмів керівного впливу держави на повсякденну поведінку індивідів, а також забезпечують існування держави як єдиного цілого [90].

Семіотичний метод у межах цього дослідження дозволить інтерпретувати кримінально-правову політику у сфері покарань як синтез всієї наявної «...правової інформації (сукупності регулятивів, цінностей і знань у галузі правової дійсності), яка накопичується, зберігається і передається в суспільстві за допомогою знакових систем, які створюються людьми...» [229].

Яскравим прикладом використання семіотичного методу у вітчизняній філософії права щодо політико-правових явищ є дисертаційне дослідження О. Кошової «Судова влада як соціокультурний феномен» (2016), яке має неабияке значення для розкриття знаково-символічної природи судової влади. Так, автор стверджує, що судова влада може репрезентуватися виразно-інформаційними (з вираженням аксіологічним змістом) і відображувально-інформаційними (з превалюванням пізнавального компонента) символами. Вважається, що елементи символічності можна віднайти й у кримінально-правовій політиці у сфері покарання, оскільки вона є з одним із політико-правових явищ. Тобто символічність таких явищ «...детермінується тривалою

національною традицією, є результатами спонтанного формування у процесі життєдіяльності кожної спільноти та «рукотворними» – створюються і цілеспрямовано впроваджуються в життя наділеними такими повноваженнями суб'єктами державного управління...» [117, с. 11].

Для виконання поставленої наукової мети нам не обійтися без використання такого методу, як моделювання. Сьогодні він не є достатньо поширеним у вітчизняному правознавстві, за винятком прикладної юриспруденції, наприклад у криміналістиці. У рамках філософсько-правових досліджень цей метод не набув широкого застосування через усталене уявлення про те, що він більше підходить для точних і природничих наук. На нашу думку, його евристичний потенціал у правознавстві і філософії права ще й досі залишається недооціненим попри те, що найбільш важливі досягнення й розвідки в галузі моделювання були здійснені у другій половині ХХ століття. «Моделювання означає матеріальне або мисленнєве імітування реально наявної (натуральної) системи шляхом спеціального конструювання аналогів (моделей), у яких відтворюються принципи організації і функціонування цієї системи» [276, с. 39].

Метод моделювання передбачає створення моделей, класифікація яких залежить від критерію розмежування. У межах права розглядаємо моделі, які безпосередньо пов'язані з характером знань: причинно-наслідкові і прогностичні (евристичні). Не зважаючи на недостатньо широке застосування у правовій сфері, метод моделювання використовується як засіб пізнання державно-правових явищ і процесів, а в практичній площині є засобом підвищення ефективності різних юридично значущих дій (діапазон цих дій коливається від прийняття правових норм та індивідуальних приписів до розслідування злочинів). Як зазначає Є. Салигін, для пострадянської науки дослідження в галузі правового моделювання зосереджені навколо проблем у сфері протидії злочинності з використанням системи кримінально-правової статистики [231]. Окрім того, метод моделювання має місце в криміналістиці (як засіб одержання нової інформації: моделювання в криміналістиці — це «спосіб мислення», який притаманний криміналістичному аспекту діяльності з

виявлення, розкриття і розслідування злочинів; кінцевою метою моделювання є вивчення не моделі як такої, а відтворення нею справжнього явища» [23], у кримінології (для створення моделей злочинної, девіантної, віктимної поведінки), для страхового права характерне застосування методу моделювання для створення моделей визначення та оцінки ризиків.

Якщо говорити про моделювання в теорії права, то варто зазначити, що основний масив наукових розробок у цьому напрямі здійснений вітчизняною наукою у 80-ті роки ХХ століття [145, с. 77]. Безсумнівно, що проблемне поле використання методу у правових науках сьогодні залишається недоопрацьованим. Нагальною бачиться потреба в нових теоретичних і методологічних розробках. На підставі аналізу низки робіт з теоретико-методологічної проблематики доходимо висновку: у теорії права моделювання часто ототожнюється з абстрагуванням. Останнє є логічною операцією, за допомогою якого формуються наукові поняття і категорії, а правові моделі ототожнюються з абстракціями [4, с. 185-186]. Філософія права так само, як і теорія права, моделюючи суспільні процеси, спирається на теорії, які пояснюють соціальні феномени. «Теорія задає для моделювання визначені пізнавальні межі, забезпечуючи його категоріальним апаратом та іншими пізнавальними інструментами. Найбільш розгорнуті теорії уже містять в собі абстрактні моделі і прогнози розвитку суспільних процесів. У той же час моделювання інколи вимушено виходить за межі однієї теорії, звертаючись до інших. Воно наділене щодо теорії відносною автономією» [231].

Можна погодитися з думкою Є. Салигіна, що основним стримуючим чинником розвитку теорії правового моделювання є вузьке, формально-догматичне розуміння права. Саме воно і зводить право до системи понять і термінів, які мають місце в офіційних правових актах. У такому розумінні право є не соціальним фактом, а логічною системою, яка осягається абстрагуванням та ідеалізацією [231].

У вітчизняній філософії права наочним застосуванням методу моделювання може слугувати дисертація Ж. Алексєєвої «Образ юриста у європейській культурі». Автор праці проаналізувала найбільш стійкі уявлення

про особистість та професіоналізм юриста в сучасній європейській культурі, виділивши такі моделі, які здатні конкретизувати й зображувати окремі риси та найбільш важливі, характеристики юриста, - ідеологічну, морально-етичну, освітню, державно-політичну [4, с. 111].

Безпосередньо у площині нашого дослідження метод моделювання має дві форми «втілення». По-перше, філософсько-правове дослідження кримінальної політики у сфері покарання повинно спиратися на історико-філософську традицію. При цьому варто мати на увазі, що історико-філософсько-правова рефлексія конкретної наукової проблеми слугує втіленням парадигмальної форми наукового дисциплінарного знання. Аналізуючи філософсько-правові погляди мислителів, ми створюємо для себе (інтерпретаторів) модель мисленнєвої конструкції: між картиною розуміння чужої концепції (теорії) та аутентичними концепціями (теоріями) немає тотожності, оскільки «з точки зору окремого дослідника є аналітичний опис фрагмента історико-філософського процесу з урахуванням спеціалізації дослідника».

Метод моделювання у філософсько-правових дослідженнях виявляється і в побудові моделі бажаного політико-правового явища або окреслення шляхів удосконалення уже наявного явища такого порядку. Наприклад, в розрізі нашого дослідження ідеться про створення, формування бажаної сьогодні для українського суспільства моделі кримінально-правової політики у сфері покарань. Тут стикаємося з феноменом із царини бажаного, а не дійсного. У конкретному дослідженні феномена сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань ми пропонуємо власну модель цього явища, що конкретизується в авторських аргументаціях, виборі методологічного інструментарію, категоріального апарату та описі шляхів розвитку цього явища. У філософії права, як і в будь-якій гуманітарній науці, розглядаємо авторські моделі [226, с. 290-308; 20, с. 90-92; 242, с. 103-106].

Оскільки «некласична раціональність у пізнанні політико-правових феноменів передбачає визнання соціокультурної відносності будь-яких систем відліку, усвідомлюємо те, що свідомість аналітика є обґрунтованою. Правовий

менталітет як один із найважливіших аспектів аналізу – це культурно унікальна конструкція смислових орієнтирів, умовностей, схильностей, упереджень, настанов, стандартних мотиваційних моделей та оціночних схем, які лежать в основі розуміння правових текстів. Тому некласичний тип дослідження можливий лише на основі включення теоретика в процеси інформаційного обміну і комунікації як непривілейованого спостерігача. При цьому залежність об'єктивного знання від особистісного неявного знання суб'єкта-інтерпретатора вимагає пошуку адекватних логіко-методологічних засобів фіксації цієї сторони знання. Таким вимогам і відповідає герменевтичний метод у філософії: «Історично родоводом «м'яких», некласичних методів соціального пізнання є традиція герменевтичного аналізу» [52].

Філософсько-правове дослідження політико-правових феноменів передбачає аналіз нормативних документів. Щодо кримінально-правової політики у сфері покарань, то вона не може існувати без текстуального закріплення у документах, сукупність яких становить чинне законодавство в цій сфері. Водночас зауважимо, що герменевтичний метод у філософії права не зводиться лише до інтерпретації правових текстів. Маємо на увазі загальні утворення, які потребує герменевтичного прочитання: правова реальність у всій своїй повноті розглядається як текст.

У нашому дослідженні герменевтичний метод застосовується і у вузькому значенні, що означає трактування нормативних документів з метою:

- досягнення чіткості у використанні термінів, визначенні тотожності сенсів відповідно до сфери застосування (текстуальний аналіз нормативних документів, які врегульовують кримінально-правову політику у сфері покарань;
- отримання знань, що фіксують об'єктивний суспільний стан та суб'єктивний світ людей; виявлення та роз'яснення змісту правових документів тощо;

Найважливіший напрям використання герменевтичної методології лежить у сфері правозастосування: правозастосовувач дешифрує текст відповідно до конкретної юридичної ситуації, у якій він є зацікавленою особою. У судовому процесі ми спостерігаємо зіткнення, конфлікт різних інтерпретацій

одного і того ж законодавчого положення, оцінки одних і тих самих доказів, кваліфікації однієї і тієї ж події. Сторони використовують одноманітний за задумом законодавця текст відповідно до власного розуміння закону. «...Складається ситуація, коли інтерпретація закону, його розуміння стають важливішими від самого закону: адже закон, який подається як текст – всього лише інструмент, основа в руках вправного інтерпретатора» [52].

1.2 Поняття, зміст та принципи вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань у мейнстримі сучасних світоглядних орієнтирів

Аналіз кримінально-правової політики у сфері покарань неможливий без аналізу основних термінів, які використовуються в дослідженні, адже саме категорії та поняття є не тільки необхідними формами наукового мислення, а й служать надійною основою подальшого розвитку наших знань. Робота над ними передбачає інтегрування напрацьованих методологічних позицій і поглядів на наукову проблему. Саме в результаті диференціації наукових знань та об'єднання їх у цілісну, несуперечливу систему відбувається якісний перехід від предметно орієнтованого до проблемно орієнтованого знання. Тому для розкриття суті поняття та змісту кримінально-правової політики у сфері покарання необхідно врахувати специфіку, пов'язану з наявністю різних дослідницьких парадигм і наукових шкіл, теоретичних конструкцій, створених ученими в різні періоди.

Необхідно зупинитися також на питанні про назву цього дослідження. Насамперед, світоглядні детермінанти – це комплекс образів, цінностей, ідеалів, взірців у спілкування й поведінки, які є прийнятними в конкретній культурі в певних хронологічних межах. Таке розуміння поняття «світоглядні детермінанти» можливе з позицій філософсько-культурологічного підходу. Можна виділити два рівні світоглядних детермінант сучасності, які впливають на зміст і форму кримінально-правової політики у сфері покарання в Україні:

а) детермінанти макрорівня: глобалізація, інформатизація, віртуалізація; гуманізація, індивідуалізація, плюралізація тощо;

б) детермінанти мікрорівня – індивідуальний рівень сприйняття та формування ціннісних настанов як законотворців і політиків, так і пересічних громадян.

Варто зазначити, що у вітчизняній філософсько-правовій словообіг поняття «детермінанти» було введено С. Сливкою, який у своїй праці «Філософія права» вживає це поняття, виділяючи методологічні, філософсько-правові детермінанти [243].

Ураховуючи, що кримінальне покарання безпосереднім чином торкається найбільш суттєвих для людини цінностей – життя, здоров'я, свободи, то цілком зрозуміло, що поняття «політика» («*politike*» у перекладі з грецької означає «мистецтво управління державою») відіграє в нашому дослідженні ключове методологічне значення. У сучасній філософській та політологічній науці політику розглядають як державну діяльність у сфері суспільних відносин, залежно від об'єкта політики (соціальної, економічної і т. ін.) та сфери впливу (внутрішньої і зовнішньої), така політика визначається реальним становищем у суспільстві політичних партій, соціальних груп, що використовують владу відповідно до інтересів усього суспільства [271, с. 344].

Отже, політика є багатоплановою соціальною дійсністю, що пов'язана з регулюванням суспільних відносин із владою в аспекті наділення її носіїв – державних органів – відповідними функціями й компетенціями, здатними забезпечити стабільний стан розвитку суспільства.

Кримінально-правова політика держави у сфері покарань є складовою правової політики загалом. Проблема її сутності сьогодні є однією з ключових для сучасного суспільствознавства. На думку О. Малько, правову політику слід розуміти як науково обґрунтовану, послідовну і системно організовану діяльність державних органів, а також інститутів громадянського суспільства зі створення ефективного механізму державного управління, який забезпечував би цивілізоване використання юридичних засобів у процесі досягнення таких цілей, які найбільш повно гарантували б права і свободи людини, громадянина

та були націлені на формування високого рівня правової культури, правового рівня життя [162]. Не можна погодитися з думкою про те, що розробка категорії «правова політика» є приватним завданням передусім теорії держави і права. Враховуючи неоднозначність та багатовимірність політико-правових явищ, а особливо тих, які пов'язані з правовою дійсністю, виконання цього завдання виходить за межі суто правових наук. «Перефразовуючи Ейзенхауера, можна сказати, що право – занадто серйозна справа, щоб довіряти його тільки правознавцям. А щодо категоріального апарату для опису правової політики як міждисциплінарного поняття, то це лише зараз по-справжньому починає оцінюватися та освоюватися правознавцями, політологами, культурологами і представниками інших галузей знань вітчизняної науки» [162].

Нині відчувається панування нормативістських орієнтацій у пострадянському правознавстві та юриспруденції. Розмежування «правового» та «юридичного» у філософсько-правовому контексті є апріорі, але для представників галузевих юридичних наук (та й правових також, це сьогодні є відкриттям. «правове» та «юридичне» – терміни, які сприймаються більшістю спеціалістів і неспеціалістів як синонімічні. Однак варто мати на увазі, що ніяких серйозних теоретичних розвідок на тему про синонімічність чи, навпаки, розмежування категоріальних понять «правове» та «юридичне» в науковій літературі автору не зустрічалося. При цьому, ймовірно, що етимологічно «правове» – це щось таке, що пов'язане з правом, означене нормативними приписами, які покликані потенційно регулювати суспільні відносини. «Юридичне» ж передбачає наявність діяльного компонента, реалізованих моментів. Юридичне – щось засноване на праві, одночасно передбачає його реальне втілення. Таким чином, можемо сказати: «правове» – статичне, юридичне – динамічне. Ми вживаємо терміни «юридична діяльність», «юридична практика», «юридична відповідальність», «юридична динаміка» але стосовно статичних явищ, не пов'язаних безпосередньо з реалізацією права, ми вживаємо терміни «правотворчість», «правова культура», «правове виховання», «правова ідеологія», «правопорядок».

Щодо поняття і змісту «кримінально-правової політики у сфері покарань», то, як зазначалося вище, із самого початку її виділення у структурі правової політики держави вона позначалась як «кримінальна політика». Значна кількість дослідників і сьогодні використовує саме цей термін. Водночас у науці висловлювалися погляди щодо некоректності такого визначення. Так, М. Мельник, В. Зеленецький, Г. Гребеньков пропонують застосовувати поняття «антикриміногенна політика» [168, с. 547-548; 82, с. 19-22; 53, с. 22-23]. Це визначення має право на існування, але, виходячи із загальносоціальних завдань внутрішньої політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, воно не враховує того, що кримінально-правова політика є змістом і містить підстави для обрання відповідних форм її реалізації заходами кримінально-процесуальної політики.

У світлі таких оцінок заслуговує уваги думка одного з провідних фахівців у сфері кримінально-правової політики в Україні П. Фріса, котрий визначає цей вид політики як «політику у сфері боротьби зі злочинністю». На його переконання, це «вироблена Українською державою генеральна лінія, що визначає стратегію та основні концепції, напрями, цілі і засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, а також регулювання практики їх застосування та розробка і реалізація заходів, спрямованих на запобігання злочинам» [274, с. 48]. Свою позицію автор обґрунтовує тим, що в структурі цієї політики виділяються складові: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча і кримінологічна (профілактична) політика. У такій ситуації використання терміна «кримінальна політика» фактично призведе до порушення правил наукового аналізу, коли ідентичними поняттями позначатимуться явища, що мають різне змістове насичення. Таку позицію підтримують й інші науковці України (В. Борисов, В. Харченко, Н. Савінова та ін.)¹.

¹ У цій роботі використовується термін «кримінально-правова політика» як системоутворювальний термін системи кримінальної політики. Низка авторів застосовують термін «кримінальна політика», при цьому його смислове навантаження у різних авторів неоднакова: одні розглядають його як синонім терміну політики у сфері боротьби зі злочинністю, інші – як синонім терміну «кримінально-правова політика». Надалі в тексті роботи використовуватимемо термін «кримінально-правова політика». Поняття «кримінальна політика» застосовуватиметься лише тоді, коли будуть посилання на авторів, що його вживають.

Висловлене переконує, що кримінально – правова політика у сфері боротьби зі злочинністю має генеруватися із науково–обґрунтованих соціальних причин та умов, що вимагає чіткого визначення її предмета. Як зазначає П. Фріс, до предмета кримінально-правової політики відносяться: принципи кримінально-правового впливу на злочинність; криміналізація і декриміналізація; питання пеналізації і депеналізації; визначення заходів кримінального характеру, альтернативних покаранню, а також тих, що застосовуються разом із покаранням; тлумачення кримінального законодавства; застосування норм кримінального права та з'ясування їх ефективності в діяльності правоохоронних органів та визначення шляхів підвищення впливу заходів кримінально-правового характеру на правосвідомість населення [274, с. 49-52].

Зростання багатьох небезпечних видів злочинності, корупції, тероризму, виникнення організованої злочинності, що проникли в економіку і державну владу, захопили сферу національних відносин, політику та прагнуть контролювати владні, управлінські та господарські структури. Такі факти сприяють власному збагаченню. Як наслідок формується стиль «ділка» тіньової економіки [188, с. 87]. Для цього виду злочинності, як зазначає В. Лунєєв, характерними є пограбування, насильство на вулицях, замовні вбивства, викрадення людей, захоплення заручників, рекет, тероризм [157, с. 56]. Спостерігається також нова тенденція організованої злочинності – прагнення злочинних угруповань заволодіти національним надбанням, і в цьому особливе місце посідає корупція [119, с. 99].

Наведені тенденції стану злочинності схиляють громадську думку і державну політику у сфері боротьби зі злочинністю до застосування жорсткіших кримінальних покарань. Тому намагання використовувати останні як один з основних засобів протидії злочинності вимагає виділення в кримінально-правовій політиці окремих сфер та рівнів відповідно до поставлених завдань протидії злочинності, зокрема кримінально-правової політики. Хоча А. Закалюк вважає такий підхід дещо загальним [78, с. 219]. Видається, що для виокремлення такої сфери політики є низка причин.

Передусім, правова політика є багатограним явищем, яке можна класифікувати за видами і підвидами. При цьому кожен із видів політики має власну мету, спрямовану на досягнення головної мети загальнодержавної політики – забезпечення умов функціонування громадянського суспільства та правової держави. Крім того, досвід широкого застосування кримінальної репресії Союзом Радянських Соціалістичних Республік показує необхідність досить чіткого формулювання як ознак кримінального покарання, так і правил його застосування. По-друге, застосування кримінальної репресії як однієї з найбільш гострих форм діяльності держави повинно бути чітко регламентоване; по-третє, кримінальне покарання і злочин містять ряд характеристик, які збігаються, але мають різне соціальне спрямування.

Отже, кримінально-правова політика у сфері покарань в умовах демократизації життя українського суспільства набуває неабиякого значення, оскільки стосується практичного використання та ефективного застосування законодавства про кримінальну відповідальність правоохоронними та судовими органами, бо, як підкреслює В. Навроцький, «застосування кримінально-правових норм (його принципи, положення, які закріплені в інших джерелах) може втілюватися лише в межах та у спосіб, який передбачений законом. Злочинність і караність діяння можуть бути встановлені тільки в кримінальному законі» [178, с. 20]. Лише кримінальний закон у своїх нормах визначає певне коло діянь, що є суспільно небезпечними як злочини і яким держава протидіє, беручи на себе обов'язки застосування засобів кримінально-правового характеру (покарання). У цьому аспекті кримінально-правова політика у сфері покарань найбільш яскраво відображає політичну волю держави в боротьбі зі злочинністю, зокрема з тими суспільно небезпечними явищами, які є особливо небезпечними для соціуму. Оскільки серед «заходів державного реагування на вчинені злочини та щодо осіб, що їх вчинили, – підкреслює В. Сташис, – покарання набуває першочергового значення, в ньому відображена негативна оцінка вчиненого злочину від імені держави і самого злочинця. А применшення цієї ролі суперечить каральній і запобіжній

глибинній сутті покарання як найбільш суворого заходу державного примусу, що застосовується за вироком суду до осіб, які вчинили злочин» [249, с. 168].

Розкриваючи змістовий аспект кримінально-правової політики у сфері покарання, необхідно розглянути принципи, на яких вона вибудовується (при цьому слід мати на увазі, що система таких принципів історично та ідеологічно мінлива).

Значення принципів кримінально-правової політики полягає і в тому, що процес законотворчої діяльності повинен переломитися крізь призму систему світоглядних настанов конкретного соціуму, які мають відображатися і конкретизуватися у керівних ідеях кримінально-правової політики. Перш ніж утілитися в букві закону, відповідні принципи мають оформитися «як політичні установки й вимог». Ці принципи не тільки вказують шлях формування кримінального законодавства, а й утримують його в певних рамках, забезпечуючи необхідну стабільність і єдність. Ще одне значення цих принципів, як підкреслює П. Фріс, полягає і в тому, що вони виступають регулятором правозастосувальної діяльності [275, с. 34].

Ураховуючи специфіку кримінально-правової політики у сфері покарання, ідеться про основоположні ідеї діяльності держави, у тому числі й спеціально уповноважених на те органів та організацій з охорони прав і свобод людини, громадянина та суспільства від злочинних посягань шляхом застосування покарання.

Розглядаючи принципи як методологічну основу кримінально-правової політики у сфері покарань, варто відзначити, що питання про співвідношення принципів кримінального права, кримінально-правової політики є сьогодні дискусійним. Так, С. Босхолов, М. Бабаєв, Е. Побегайло вважають, що принципи кримінальної політики відрізняються від принципів кримінально-правової політики, а тим більше – від принципів кримінального права [31, с. 23].

Протилежної позиції дотримується М. Беляєв, котрий заперечує відмінності між принципами кримінальної політики і кримінального права [22, с. 111]. В свою чергу, С. Келіна, В. Кудрявцев вказують на те, що спроби

виділити кримінально-правові принципи в «чистому вигляді» є малопродуктивними, а тому пропонують виокремлювати ті з них, які відтворюють істинну природу кримінального права, його завдання і функції [98, с. 90]. На думку Б. Разгільдяєва, кримінально-правова політика здійснюється «в рамках кримінально-правових принципів» [220, с. 91-99]. А. Бойко називає наступні основні принципи кримінальної політики: узгодження кримінально-правових заходів боротьби зі злочинністю з більш широкими соціальними програмами; гуманізації застосовуваних державою карних заходів; постійної і своєчасної корекції заборон — (де)криміналізація і (де)пеналізація суспільно небезпечних поступків; ставки у сфері боротьби із злочинністю та профілактики, активного залучення населення до боротьби із злочинністю, розширення соціальної бази влади; максимально можливої диференціації відповідальності та індивідуалізації покарання [27, с. 122]. Л. Барінова, Н. Мартиненко, В. Ревін відносять до принципів кримінальної політики законність, рівність громадян перед законом, справедливість, гуманізм, комплексність, відповідність поставлених завдань правочинності суб'єктів і їх ресурсному забезпеченню, а також принцип випереджувального характеру стратегічних рішень [18, с. 78]. А С. Босхолов зараховує до принципів кримінальної політики законність, рівність громадян перед законом, демократизм, справедливість, гуманізм, невідворотність відповідальності, науковість [31, с. 122]. Перелічена вченим система принципів фактично обмежує їх на рівні загальних принципів, не виділяючи ті, які визначають саме кримінально-правову політику.

На думку Г. Лесникова, для кримінальної політики характерні такі принципи: гуманізму, полінормативності, верховенства права, цілісності і єдності, участі громадянського суспільства у формуванні й реалізації кримінальної політики, взаємної відповідальності особи, суспільства і держави, міжнародного співробітництва і взаємодопомоги в боротьбі зі злочинністю і тероризмом, принцип економії кримінальної репресії, принцип забезпечення суспільної і національної безпеки [146, с. 233]. Варто погодитися із П. Фрісом, котрий зазначає, що «під принципами кримінально-правової політики

розглядають основоположні, керівні ідеї і засади у сфері боротьби зі злочинністю методами матеріального кримінального закону, які спрямовують процес формування кримінально-правових засобів ведення цієї боротьби й практику їх застосування» [274, с. 132]. Це визначення, якраз і розкриває механізм співвідношення кримінального права як галузі права і кримінального закону.

Проте, якщо говорити про кримінально-правову політику у сфері покарання, то тут можлива відмінність у поєднанні кількості принципів кримінального закону, оскільки йдеться про складну картину взаємодії кримінального покарання, кримінального права з усім суспільством, з кожним членом та, особливо, з кожним засудженим. На нашу думку, сучасна вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарань повинна вибудовуватися на таких принципах:

1. Принцип законності, Кримінально-правові наслідки в українському юридичному контексті визначаються тільки КК України (ч. 3 ст. 3), при цьому «законність і карність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки діяння регулюються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння» (ч. 2 ст. 4 КК). Цей принцип законності забороняє також надавати зворотню дію в часі закону про кримінальну відповідальність, «що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи» (ч. 2 ст. 5 КК). Згідно із зазначеною нормою зворотної дії у часі не має не тільки закон, який криміналізує діяння чи посилює його карність, а й закон, який звужує підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності й покарання чи від його відбування. Водночас згідно з ч. 1 ст. 5 зворотню дію у часі мають закони, що декриміналізують діяння та пом'якшують покарання, розширюють підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності й покарання. Зі змісту ч. 1 ст. 1 випливає, що двома основними завданнями КК України є охорона соціальних цінностей і запобігання злочинам. Таким чином, принцип законності відіграє першочергову роль серед інших у кримінально-правовій політиці України. Саме він визначає систему пріоритетів у сфері покарань, яка повинна

базуватися на загальноприйнятих нормах міжнародного права і відображатися в правових актах та юридичній ідеології держави. Звідси висновок, що принцип законності має забезпечити:

- 1) відповідність змісту закону потребам життя суспільства;
- 2) верховенство закону стосовно інших підзаконних правових актів;
- 3) точне та неухильне виконання чинних законів і підзаконних актів усіма державними органами влади, посадовими і службовими особами та громадянами, незалежно від суб'єктивного ставлення до них окремих осіб.

Варто підтримати позицію О. Скакун, котра вважає, що не може бути винятку ні для фізичної, ні для юридичної особи, на яку не поширювалися б вимоги законності [239, с. 98].

Розмита доктринальна основа кримінально-правової політики у сфері покарань стримує висунення й реалізацію інноваційних законодавчих та інституційних ініціатив, які сприяли б реалізації принципу законності.

2. Принцип відповідності міжнародним законодавчим актам, ратифікованим Україною. На думку С. Босколова, «кримінальна політика знаходить своє відображення не тільки в кримінальному законодавстві, але й в інших нормативно-правових актах, на які зроблено посилання в диспозиціях статей Особливої частини Кримінального кодексу, в тому числі в нормах, ратифікованих міжнародними договорами» [31, с. 13].

Керуючись положеннями ч. 5 ст. 3 КК України, згідно з якою «закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», ч. 1 ст. 3 КК України, відповідно до якої «законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний Кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права», можемо говорити про наближення українського законодавства до міжнародних стандартів.

Проте сьогодні доводиться констатувати, що такий процес досить складний у зв'язку з низкою проблем: по-перше, це пов'язано зі складністю

імплементатції європейського права в законодавство України; по-друге, з особливостями географічного, політичного, економічного факторів.

Правовим підґрунтям цього процесу в Україні є Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [62], відповідно до якої наша держава визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права над нормами внутрішньодержавного права, а також Конституція України 1996 р. [112], ст. 9 якої встановлює, що чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Інакше кажучи, норма міжнародного права за таких обставин зберігає свій статус, але її змісту надається і статус норми національного права. Крім того, згадана стаття Основного Закону нашої держави вирішує питання стосовно міжнародних договорів, які йому суперечать. Їх укладання можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції.

Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року [214], розвиваючи це положення, деталізує процес імплементатції норм міжнародного права з урахуванням вимог Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Зокрема, п. 2 ст. 6 надає Президенту, Прем'єр-міністру та міністру закордонних справ України право вести переговори й підписувати міжнародні договори України без спеціальних повноважень. Стаття 8 документа закону визначає види надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору: у спосіб підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору, а також в інший спосіб, про який домовилися сторони. Закон наголошує на сумлінному дотриманні Україною чинних міжнародних договорів (п. 1. ст. 15) відповідно до встановлених норм.

Разом зі способами важливу роль у реалізації норм міжнародного права відіграє механізм імплементатції, який має два рівні – міжнародний і національний. Міжнародна система складається зі створених на підставі міждержавних угод міжнародних організацій. Національну систему складають органи державної влади, уповноважені забезпечувати виконання міжнародно-

правових зобов'язань [299, с. 344]. Саме через національний рівень реалізується переважна більшість норм, що закладені в міжнародно-правових договорах. Зрозуміло, що вітчизняне законодавство не могло оминати цього питання. Так, у ст. 16 вказаного вище Закону України «Про міжнародні договори України» визначено перелік державних органів, на які покладено забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України. Загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, зокрема й іншими їх сторонами, покладено на Міністерство закордонних справ України (п. 1 ст. 17), яке у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язань України за міжнародними договорами інформує про це відповідно Президента України або Кабінет Міністрів України і вносить пропозиції щодо вжиття необхідних заходів (п. 3 ст. 17).

Спільно з відповідними органами державної влади національний механізм імплементації містить у собі й інші елементи, які, на жаль, ще не отримали належного нормативного закріплення в Україні. Важливу роль відіграють гарантії реалізації правових норм. Тому в законодавстві повинні бути вичерпно визначені: механізм реалізації, черговість дій, процедури тощо [166, с. 131], адже юридичні помилки та прогалини можуть суттєво ускладнити досягнення мети, закладеної в нормах міжнародного права.

3. Принцип рівності перед законом. У спеціальній літературі з кримінального права усталеною є думка про те, що особи, котрі вчинили злочин, підлягають кримінальній відповідальності незалежно від національності, походження, майнового стану, посади, місця проживання, належності до громадських об'єднань тощо. До всіх осіб, котрі вчинили однаковий злочин, має застосовуватися один кримінальний закон. Щодо виду й розміру кримінального покарання, то вони застосовуються з урахуванням особливості конкретної події та індивідуальної властивості особи, котра вчинила злочин [165, с. 44]. Але при цьому фахівці з кримінального права не означають відмінність між «правовою» та «юридичною» рівністю. Позитивістські орієнтації у теорії кримінального права виявляються через ототожнення понять «правове» та «юридичне».

Так, В. Ляшенко у праці «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності», на основі аналізу юридичної та філософсько-правової літератури доходить висновку про те, що існує суттєва розбіжність між правовою та юридичною рівністю. Авторка стверджує, що «така відмінність»... має значення при окресленні відмінностей між правом і законом. Юридична рівність є значно ближчою до формально-нормативного способу вираження, що відрізняється від більш широкої категорії правової рівності. Правова рівність, у свою чергу, виражає певну визначену соціальну реальність, тоді як юридична рівність у певній визначеній правовій системі може бути як реальною, так і фіктивною, адже мова фактично йде про рівноправ'я. Співзалежність цих двох категорій можна описати за допомогою таких філософських категорій, як «належне» і «суще», передбачається, що суще – юридична рівність, яка може відповідати або не відповідати належному» [158, с. 104-105].

Поняття та явище правової рівності ширше від аналогів юридичної рівності. Остання має сенс у розрізі позитивного права, а тому є формально-правовою рівністю, тобто рівність певної категорії осіб чітко виписана нормами чинного законодавства. Юридична (формально-правова) рівність має три складові – рівність у законі, рівність перед законом та рівність у захисті законом. Вона виявляється через таку предметну форму права, як закон. Він (закон) як стверджує В. Ляшенко, у свою чергу, є загальним та єдиним діапазоном поведінки адресатів: «кожен акт видання правила поведінки зводиться до передбачення адресатів цього правила стосовно загального (рівного) положення. Будь-які спроби витіснити формальну правову рівність спонукають до відмови від рівності взагалі, бо мовиться про відмову від правової форми регулювання суспільних відносин. До того ж, сутність формальної рівності зводиться до того, що міра для правильного виділення загального та виявлення відмінностей не знаходиться в самому принципі рівності, а лише передбачається, і тим самим цей принцип містить у собі і вказівку на необхідність конкретизації того, що слід мати на увазі при

проведенні порівняння» [158, с. 105]. Відповідальність перед кримінальним законом і є яскравим опредмечуванням формальної рівності.

Рівність перед законом закріплена у ч. 1 ст. 24 Конституції України, де зазначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом, ця норма стосується виключно громадян України. Та відповідно до ст. 21 Основного Закону України «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах», так, у ст. 26 встановлено, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, передбаченими Конституцією, законами чи міжнародними договорами. Таким чином, можна припустити, що не лише громадяни, а й іноземці та особи без громадянства в Україні рівні перед законом, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [112].

Свідченням правильності такого підходу є ст. 7 Загальної декларації прав людини [75], де проголошено, що усі громадяни суспільства є рівними перед законом і мають право, без будь-якого розрізнення, на рівний захист. Так, безпосередньо ст. 26 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [173] також визнає, що усі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист. Отже, встановлюється відповідно до закону рівність громадян, незалежно від багатьох підстав: статі, раси, національності, мови, походження, тощо.

Вбачаємо доцільним розглянути Рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). Громадянин Троян А. П., звернувся до Конституційного Суду України щодо офіційного роз'яснення положень ст. 24 Конституції України стосовно права засудженої особи, яка перебуває у місцях позбавлення волі, бути доставленою до суду для участі в судовому процесі у справах цивільної юрисдикції. Так як суди України неоднозначно вирішують питання щодо можливості засуджених, котрі перебувають у місцях позбавлення волі, брати безпосередню участь у судових засіданнях під час

розгляду справ, у яких вони є стороною. І Троян А. П. вважав, що недопущення його як позивача до особистої участі в розгляді судом справи у зв'язку з тим, що він відбуває кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчій установі закритого типу, є дискримінаційним і таким, що порушує конституційне право на рівний доступ до правосуддя. Аналізуючи порушене в конституційному зверненні питання, Конституційний Суд України відштовхувався від того, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й найважливішими цінностями світового співтовариства, на чому акцентується увага в міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, наприклад у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (ст. 14, 26) та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 14), а також у Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 1), які ратифіковані Україною та містяться у Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. 1, 2, 7).

Рівність усіх людей в їхніх правах і свободах, яка гарантована Конституцією України, означає необхідність забезпечення рівних правових можливостей як процесуального, так і матеріального характеру для реалізації однакових за обсягом та змістом прав і свобод, що є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб при зверненні до суду громадян у правовій державі.

Провідними засадами судочинства вважаються законність, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості (п. 1, 2, 4 ч. 3 ст. 129 Основного Закону України). Ніхто не може бути позбавленим або обмеженим у праві доступу до правосуддя, що охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі.

Виходячи з таких позицій, Конституційний Суд України висновує, що особиста участь засудженого, який відбуває кримінальне покарання в

установах виконання покарань, як сторони судового процесу створює передумови для повного, усебічного, об'єктивного та неупередженого розгляду справи. Участь засудженого як сторони у розгляді справи в судах усіх юрисдикцій, спеціалізацій та інстанцій повинна забезпечуватися відповідним процесуальним законом. Саме суд зобов'язаний приймати рішення про порядок участі засудженого як сторони у розгляді справи у порядку та на умовах, визначених відповідним процесуальним законом [223].

Для вдосконалення законодавчого регулювання в аспекті закріплення в законах рівного обсягу прав, обов'язків і відповідальності для різних суб'єктів права, як вважає О. Васильченко, буде доцільним увести процедуру громадської експертизи законодавчих актів, яка включатиме професійну правову оцінку підготовлених законопроектів науковою громадськістю, що є представниками різних спеціальних правових центрів та правозахисних громадських організацій, тощо [34].

Отже, слід розуміти, що принцип рівності громадян перед кримінальним законом полягає в тому, що всі особи, котрі вчинили злочини є рівні перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, а також статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Однак рівність перед кримінальним законом також не може мати абсолютний характер, у тому числі й у сфері кримінальної відповідальності, оскільки ч. 2 ст. 61 Конституції України встановлює, що юридична відповідальність особи носить індивідуальний характер.

Право є мірилом правильного співвідношення та рівної юридичної оцінки діянь, тотожних за своїм змістом та негативних за наслідками в межах типових, загальних проявів. Однак різними людьми і за різних обставин може вчинятися одне й те ж діяння, саме тому, суб'єкти, котрі вчинили один і той самий злочин, можуть перебувати у становищі юридичної нерівності, так як, одні з них будуть притягнені до кримінальної відповідальності, піддані покаранню, інші – звільнені від зазначених кримінально-правових наслідків (враховуючи індивідуальні особливості особи). Так Кримінальний Кодекс, певною мірою

коригує дію принципу рівності суб'єктів злочину перед кримінальним законом нормами таких інститутів, як звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX, ст. 44–49), призначення покарання (розділ X, ст. 65–73), звільнення від покарання та його відбування (розділ XI, ст. 74–87). Оскільки для діянь з різними юридичними властивостями мають визначатися різні за своїм змістом правові наслідки. За межами перерахованих вище принципів цих правових інститутів, котрі зобов'язують враховувати обставини вчинення злочину, особу винного, кримінальний закон до всіх суб'єктів злочину ставить абсолютно однакові вимоги (заборони або веління), зумовлені конституційним принципом рівності громадян перед законом.

Таким чином, на думку В. Вознюка, теза про те, що притягнення особи, котра вчинила злочин, до кримінальної відповідальності передбачає встановлення в законі єдиних засад застосування (настання) кримінальної відповідальності є юридично некоректною, оскільки єдині засади кримінальної відповідальності та призначення покарання не можуть встановлюватися, так як це призвело б до порушення принципів справедливості та індивідуалізації кримінального покарання [41]. Саме тому вважається, що положення ст. 65 Кримінального кодексу визначають загальні засади призначення покарання з урахуванням вимог його Загальної та Особливої частин. Вони є обов'язковими для суду при призначенні покарання особам, котрі визнані винними у вчиненні злочину.

Як зауважує С. Боднар, принцип рівності вимагає від посадових осіб у своїй професійній діяльності рівного ставлення до будь-яких осіб, незалежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання та ін. (для юридичних осіб незалежно від форми власності) [26, с. 11]. Щодо винятків то вони передбачені в Основному Законі України стосовно недоторканності й відповідальності Президента, народних депутатів України, суддів, у тому числі суддів Конституційного Суду України (ч. 3 ст. 80, ч. 1 ст. 105, ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 149). Такі винятки, підкреслює І. Полховська, слугують публічним інтересам, є гарантіями неупередженого виконання цими

особами суспільно корисних і важливих державних функцій, здійснення професійної діяльності в інтересах усіх членів суспільства [196, с. 9].

4. *Принцип вини* розкривається у ст. 23 КК України, відповідно до якої особа, котра вчинила суспільно небезпечне діяння (бездіяльність), підлягає кримінальній відповідальності тільки тоді, коли її вину буде доведено у встановленому законом порядку.

Проте щодо тлумачення поняття «вини» в теорії кримінального права сьогодні існують різні підходи. Серед них особливо виділяються праці М. Бавсуна, А. Зелінського, М. Таганцева, В. Нерсеяна, С. Познишева, А. Марцева [12, с. 80], у яких вина розглядається як психічне ставлення особи до скоєного чи скоюваного нею злочину. Саме такий підхід покладений в основу чинного Кримінального кодексу України. Згідно з його положеннями, залежно від інтелектуального та вольового змісту психічного ставлення особи до діяння, яке нею вчинюється, закон поділяє вину на умисел і необережність (ст. 24, 25 КК України). Такий підхід дає підстави розглядати вину як основу юридичної відповідальності особи.

Проте проблема кримінальної відповідальності за злочин, скоєний з необережності, та психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння; усвідомлення протиправності й суспільної шкідливості наслідків, які наступають у результаті їх учинення, та взаємозв'язок між ними до сьогодні викликають суперечливе ставлення як з боку науковців, так і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Для визначення характеру і ступеня вини вирішальне значення має не стільки наявність або відсутність в особи усвідомлення скоюваних нею дій, стільки усвідомлення можливості настання суспільно небезпечних наслідків від них.

Однак законодавець, формулюючи визначення злочинної необережності в ст. 25 КК України, поділяє необережність на злочинну самовпевненість та недбалість. Так, ч. 3 ст. 25 КК України [125] вказує: «Необережність є злочинною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх

передбачити» [262, с. 60]. Таким чином, законодавцем прямо надається можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, котрі на момент вчинення злочину не передбачили, отже, і не усвідомлювали можливості заподіяння шкоди суспільним інтересам. За відсутності свідомо-вольового моменту в діях особи не можемо говорити про вину і, як наслідок, про відповідальність за наслідки, які настали.

Притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) з необережності можна пояснити, скоріше, з позиції доцільності, коли є злочин учинений неусвідомлено, але який не може залишатися безкарним у силу певного роду причин. Свідченням чого є, авторитетна для свого часу, точка зору О. Іоффе, котрий вважає, що в сучасному праві «стимулювати необхідну турботу можуть такі санкції, застосування яких не обумовлено виною порушника» [93, с. 42]. За своєю суттю, покарання призначається заради створення прецедента, який виступав би як приклад для інших, задля стимулювання суспільства до відповідної поведінки. Підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за злочинну недбалість стане те, що особа не скористалася психічними засобами, які впливають на визначення діяльності, хоча і перебувала в умовах, що допускають можливість такого використання [256, с. 72]. Обравши такий шлях для вирішення питання кримінальної відповідальності за злочин, скоєний з недбалості, законодавець діє, зважаючи на доцільність.

5. Принцип економії репресії. Його суть полягає в тому, що кримінально-правова політика у сфері покарань повинна здійснюватись тільки в оптимально необхідних межах, не допускаючи їх перевищення. Варто відзначити, що даний принцип має місце на всіх етапах реалізації кримінально-правової політики у сфері покарання, починаючи із законодавчого. Саме на цьому етапі принцип економії репресії проявляється в тому, що до числа злочинних і карних можуть бути віднесені лише ті діяння, які дійсно є суспільно небезпечними і протидіяти яким можна лише засобами кримінального права, оскільки інші засоби впливу на правопорушника будуть неефективними.

Отже, навіть за наявності всіх підстав для криміналізації законодавець, керуючись принципом економії репресії, в обґрунтуванні доцільності кримінально-правової заборони встановлює такі види та розміри покарання, які обмежені мінімальним числом каральних елементів, необхідних і достатніх для досягнення поставлених перед кримінальним законом цілей. Створення в процесі встановлення кримінально-правової заборони «запасу міцності» у вигляді надмірно суворих санкцій, невідповідних характеру й ступеню суспільної небезпеки діяння, також веде до зайвого марнотратства кримінальної репресії і є грубим порушенням принципу її економії. Кримінально-правові норми, прийняті з його порушенням, будуть або соціально невиправданими, або недосконалими.

На стадії застосування норм згаданий принцип реалізується у виборі правозастосувачем таких кримінально-правових засобів впливу на злочинця та використанні їх у такому обсязі, які з якнайменшими витратами можуть дати найбільший ефект. Ефектом у цьому випадку служитиме досягнення цілей, що стоять перед кримінальним покаранням. Його можна досягти і без реального застосування покарання. Якщо за інших рівних умов є підстави до звільнення особи від кримінальної відповідальності і (або) від покарання, пріоритет повинен надаватися звільненню, а не притягненню до відповідальності й покарання, що безпосередньо випливає з вимоги принципу економії кримінальної репресії. Іншими словами, за всієї різноманітності наявних у правозастосовувача засобів впливу на винного, він повинен вибрати з них якнайменш репресивне для досягнення позитивного результату.

Принцип економії репресії доповнюється *принципом доцільності*, адже притягнення до кримінальної відповідальності та призначення покарання у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) пояснюємо перш а все, з позиції доцільності, коли є злочин, який не може залишатися безкарним у силу певних причин. Зважаючи на викладене, існує досить категорична думка О. Іоффе, котрий говорить, що в сучасному праві «...стимулювати необхідну турботу можуть такі санкції, застосування яких не обумовлено виною порушника» [92]. По суті, покарання призначається заради

створення прецедента, який виступав би прикладом для інших задля стимулювання суспільства до відповідної поведінки. Підстава для притягнення до кримінальної відповідальності за умови злочинної недбалості полягатиме в тому, що особа не скористалася психічними засобами, які впливають на визначення діяльності, хоча й перебувала в умовах, які допускають можливість такого використання [256, с. 636]. Використовуючи такий шлях для вирішення питання кримінальної відповідальності, законодавець діє, виходячи з позиції доцільності. На жаль, офіційного закріплення в правових документах ця категорія не отримала. Чинний Кримінальний кодекс України, який базується на ідеях законності, справедливості, гуманності та інших загальноправових принципах, не виділяє цей важливий принцип. У той же час більшість положень КК України сформульовані таким чином, що їх застосування неможливе без елементів тлумачення, в основі яких лежить доцільність.

КК України 2001 року неоднозначно прописує правозастосувачам притримуватися цього принципу. Так, у Загальній частині перед розділами, що регламентують призначення покарання, уміщено розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності». Така структура Закону повинна орієнтувати суди на те, що питання про призначення покарання, його вид і ступінь мають визначатися тільки після того, як встановлено неможливість досягнення цілей кримінальної відповідальності і при звільненні особи від неї» (Кримінальний кодекс України, 2001). Крім того, принцип економії репресії відображений у санкціях ст. Особливої частини КК України 2001 року, де (на відмінну від КК України 1960 року) альтернативні види покарання розміщені в порядку від найменш суворого до найбільш суворого.

Усе це дає підстави зробити висновок, що логіка реалізації принципу економії репресії передбачає своєчасну декриміналізацію діянь, котрі в силу нових соціально-економічних і політичних умов втратили ступінь небезпеки та вимагають застосування заходів впливу, альтернативних позбавленню свободи, посилення депеналізаційних процесів.

Тому для більш чіткого розуміння значення доцільності в праві необхідно сформулювати його тлумачення, яке не тільки відповідало б потребам та

основним принципам права, але й не суперечило б уже наявним визначенням доцільності у філософії і психології. Так, у філософії доцільність розглядається як відповідність явищу чи якомусь (порівняно завершеному) процесу, матеріальна або ідеальна модель якого є метою [193, с. 34; 269, с. 730]. Так, доцільність відповідає цілі, наміру, бажанню [58, с. 578].

З наведених вище трактувань випливає, що доцільність тісно пов'язана з такою категорією, як мета. Остання є основним змістом доцільності. Т. Казакевич пов'язує ціль зі здатністю людини передбачити майбутнє і конкретні результати своєї діяльності. Попри це, ціль прогнозує не тільки те, що трапиться в майбутньому, але й вказує, до чого необхідно прагнути, що варто зробити, які засоби застосувати, щоб здійснити те бажане майбутнє [96, с. 52-63]. Так, А. Борзенко зазначає, що ціль завжди виступає передбаченням майбутнього – «майбутнє в сьогодні» [28, с. 9].

У теорії права доцільність визначається як «...врахування конкретних умов застосування того чи іншого нормативно-правового акту, врахування специфіки утвореної ситуації в момент винесення рішення, вибір найбільш оптимального варіанту реалізації правових вимог в тих чи інших конкретних ситуаціях...» [186, с. 318]. На думку В. Афанасьєвої, під доцільністю слід розуміти необхідність вибору, винятково в рамках закону, найбільш оптимальних, які відповідають цілям і завданням суспільства, варіантів здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності (поведінки) [9, с. 213].

Необхідно зазначити, що доцільність у кримінальному праві, на відміну від інших його галузей, має особливе значення. Обумовлено це тим, що застосування кримінального закону пов'язане з більшим обмеженням прав і свобод осіб, котрі вчинили злочин, ніж у цивільному чи адміністративному праві. І пояснення тут однозначне: протиправне діяння визначається підвищеною соціальною небезпечністю діяння, відповідальність за скоєння якого передбачається кримінальним законодавством. Тому використання доцільності повинно бути більш обережним і розумним. Безмежне його застосування здатне привести до значних порушень основних прав і свобод людини, громадянина та безконтрольного свавілля як з боку правоохоронних

органів, так і правотворчих органів держави. Таким чином, доцільність повинна відповідати певним критеріям, до яких потрібно віднести такі: законність, обґрунтованість, застосування доцільності тільки в установлених законодавцем рамках, а також її відповідність цілям і завданням, передбаченим у чинному Кримінальному кодексі України.

6. *Принцип справедливості.* Саме він закріплює на всіх етапах конструювання і застосування кримінальної репресії усталені в суспільстві соціально-моральні цінності і тим самим підтримує та зміцнює їх існування. Так, на думку В. фон Гумбольдта, мету і зміст діяльності держави становить проведення меж між справедливим і несправедливим, з одного боку, а з іншого – допустиме обмеження свободи окремої особистості задля її справедливої реалізації рівною мірою разом з усіма [283]. Чимало філософсько-правових концепцій розглядають справедливість, як характеристику моральної істоти у її ставленні до інших людей.

Незважаючи на виняткову важливість цього принципу для кримінального права, його розробка в юридичній науці є недостатньою. Як вважає Л. Дадерко, «основні точки зору, що існують з цієї проблематики, можна звести до наступного: справедливість – це принцип кримінального права, кримінальної відповідальності, призначення покарань» [57]. Зосібна, С. Келіна та В. Кудрявцев виділяють три рівні вияву принципу справедливості у кримінальному праві. Перший торкається справедливості призначення покарання, другий передбачає для законодавця вимогу визначити справедливу санкцію за злочинне діяння, а третій підводить до формування кола злочинних діянь. Але водночас дослідники зазначають, що «навіть чи слід враховувати всі ці аспекти при формуванні справедливості як кримінально-правового принципу» [57; 183, с. 28].

На думку О. Скакуна, категорія справедливості в кримінальному праві акумулює найважливіші його принципи – передусім принципи законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, кожен з яких, маючи свій специфічний зміст, разом із тим характеризує певну якісну сторону (аспект) справедливості в кримінальному праві. Так, до порушення справедливості при

відправленні правосуддя призводять порушення вимог щодо законності, принципу рівності громадян перед законом, гуманізму, диференціації й індивідуалізації. Отож справедливість розглядається як узагальнювальний принцип або узагальнювальна засада кримінального права [240]. На переконання П. Фріса, «...віднесення справедливості до принципів української кримінально-правової політики дозволяє вивести її за вузькі правові рамки, наповнити її правовим змістом, підкреслити те важливе політичне значення, яке надається ідеї справедливості в боротьбі зі злочинністю» [274, с. 67].

Згідно із зазначеними підходами ми можемо вважати, що принцип «справедливості» у кримінальному праві і ціль кримінального покарання, яка полягає у відновленні соціальної справедливості, є різними, хоча і пов'язаними між собою поняттями. Водночас як у визначенні принципу справедливості, так і цілі покарання відновлення соціальної справедливості, ми маємо справу з одним і тим самим явищем. До того ж справедливість (лат. – *Justitia*) своїми витокami сягає права (лат. – *Jus*), як за змістом, так і за етимологією, що «позначає наявність у соціальному світі правового начала й передає його правильність, імперативність і необхідність» [182, с. 29].

Виходячи з вищевикладеного, діяти по справедливості – «означає діяти правомірно, відповідно до всезагальних вимог права». Невипадково доцільним видається уведення в науковий обіг поняття соціально-правової справедливості, що відповідає природі справедливості, яка поєднує в собі як оцінний, так і нормативний характер.

Як оціночна категорія справедливість дозволяє дати оцінку явищу, але на відміну від інших етичних категорій, з позиції справедливості розглядається не окреме явище, а зіставлення явищ. Підходячи до справедливості як однієї з основоположних, базових оцінних категорій, що з точки зору етики цінностей, є передумовою реалізації всіх інших цінностей, стає зрозумілим, чому законодавець включив відновлення соціальної справедливості як цілі покарання. Саме забезпечення соціально-правової справедливості створює фундамент для реалізації багатьох інших цінностей сучасного суспільства, і

навпаки, там, де немає соціально-правової справедливості, не можуть бути забезпечені всі інші цінності.

Тому, будучи засобом розв'язання конфлікту між особою і суспільством, справедливе кримінальне покарання здатне зрозуміло й доступно для всіх громадян дати оцінку найважливішим, життєво необхідним відносинам у суспільстві і продемонструвати суспільству наявну систему цінностей. І навпаки, несправедливе покарання у випадку його широкого застосування може швидко деформувати всю систему цінностей і тим самим змінити саме суспільство.

Завдяки функціям справедливості, до яких дослідники відносять ціннісно-сумірну, соціально-інтегративну, відновну, урівноважуючу, диференціюючу (попереджувальну), забезпечується тісний зв'язок з правом [199, с. 13-17]. Усе це дає підстави розглядати соціально-правову справедливість як певну сукупність морально-етичних і правових норм у суспільній свідомості та позитивному праві.

Саме виходячи із змісту принципу соціально-правової справедливості, не слід розглядати справедливість лише як принцип відповідальності, а тим більше, призначення покарання, оскільки будь-яка норма кримінального законодавства має бути справедливою. Аналіз справедливості як правового феномена передбачає її дуалістичне тлумачення через осягнення змісту понять «право як втілення справедливості» та «справедливість як моральна детермінанта правовідносин». Перше передбачає визнання того, що право «завжди справедливе і є носієм справедливості в соціальному світі», а друге випливає з того, що право не ігнорує особливими соціально-правовими потребами суб'єктів, які повинні «знайти в ньому належне (справедливе) визнання, задоволення і захист».

Цей дуалізм відчутний і в тлумаченні окремих статей Кримінального кодексу України. Прикладом може слугувати рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш

м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Тут, посилаючись на ст. 24 Конституції України, автор клопотання зазначає, що усі особи, котрі вчинили злочини, мають рівні права й однакові обмеження у правах. Обсяг прав та обмежень осіб, котрі вчинили злочини, визначається законом і залежить, насамперед, від ступеня тяжкості учинених злочинів (ст. 12 КК України). Проте, якщо для осіб, котрі вчинили особливо тяжкий злочин або злочин середньої тяжкості, може бути призначено більш м'яке, ніж передбачено законом покарання, то для особи, котра вчинила злочин невеликої тяжкості, ст. 69 КК України такого права не передбачено. Тому призначення покарання нижче від найнижчої межі на підставі ст. 69 КК України лише за вчинення особливо тяжкого злочину або злочину середньої тяжкості є дискримінацією стосовно осіб, котрі вчинили злочини невеликої тяжкості, оскільки вони перебувають у гіршому становищі. Судова практика, наведена суб'єктом права на конституційне подання, свідчить, що положення ст. 69 Кримінального Кодексу України застосовуються судами неоднозначно. Наведений приклад показує, що рівність усіх перед законом є соціальною справедливістю, а застосування до осіб, котрі вчинили різного ступеню тяжкості злочини, однакового призначення більш м'якого покарання є правовою справедливістю.

Проте у вітчизняній юридичній літературі існує думка про несумісність права і моралі, оскільки законодавець не в змозі перетворити на право норми моралі. Більше того, О. Коломієць вважає, що постановка питання про визначення права через справедливість неправомірна [110, с. 77-81].

Попри наявні підходи все ж таки варто визнати, що справедливість включає в себе уявлення про те, як необхідно вчиняти суб'єкту в тих чи інших випадках, і в цьому сенсі справедливість бачиться нормативно-імперативним приписом. Саме нормативність справедливості зумовлює її тісний зв'язок з правом, а тому соціально-правова справедливість є не тільки етичною і філософською категорією, але й правовим поняттям, змістовне наповнення якого впливає на формування суспільних відносин, правил поведінки, вчинки та дії людей.

Тому разом із вимогами законності, обґрунтованості, доцільності та істинності соціально справедливе призначення покарання припускає точне виявлення обставин справи, правильну та всебічну оцінку ситуації з урахуванням її індивідуальних особливостей, вірний вибір, тлумачення та оцінку відповідної норми права [240, с. 39-40].

7. Уточненням принципу справедливості в праві є принцип соціально-правової справедливості, який закріплений у ст. 2 КК України і має два аспекти: справедливість кримінального закону і справедливість покарання, призначеного судом за злочин. Насамперед, маємо на увазі те, що:

- «Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину» (ч. 1 ст. 2);
- «Особа вважається невинною у вчиненні злочину і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 2 ст. 2);
- «Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу» (ч. 3 ст. 2).

Отже, принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики у сфері покарань слід розглядати як базовий у соціально-юридичному механізмі вироблення та реалізації кримінально-правових норм, системі і видах покарання, призначення, відбування покарання, звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. За такого підходу він відображає стан правового життя суспільства, ефективність і соціальну обґрунтованість правових засобів у боротьбі зі злочинністю і захисті прав людини. Справедливим є закон, який не тільки кримінологічно обґрунтований, спрямований на виявлення, усунення та мінімізацію злочинності, але й недопускає блокування дії антикримінальних заходів і засобів.

8. *Принцип гуманізму* у кримінально-правовій політиці є конкретизацією загальноправового принципу гуманізму, не просто історично мінливою системою поглядів, які визнають цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і вияв своїх здібностей. Ці погляди підкреслюють те, що «...благо – критерій оцінки соціальних інститутів, а рівність, свобода і

справедливість – бажані норми взаємин між людьми, а також вимогою до держави, суспільства на встановлення й охорону таких взаємин...» [303].

Цей правовий принцип має у своїй основі соціально-етичний зміст, що полягає в ідеї гуманізму. Гуманізм (від лат. *humanitas* – людяність) – світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності; ідеологія, що орієнтується, насамперед, на позитив людини при визнанні її негативу, який потребує контролю і обмежень.

Гуманізм також виступає невід’ємною складовою правового життя європейської спільноти. Цей принцип визначає пріоритетність у забезпеченні прав людини. Специфіка кримінального закону обумовлена його соціальними завданнями. Насамперед, маємо на увазі те, що закон має бути правовим, тобто не порушувати інтереси, права і свободи всіх людей, котрі підпадають під його дію (як законослухняних, так і тих, хто порушує закон).

У кримінальному законодавстві можна прослідкувати особливості законодавчого закріплення принципу гуманізму. По-перше, йдеться про безпосередність та опосередкованість, що зафіксовано в конкретній кримінально-правовій нормі. По-друге, цей принцип виходить із змісту інших окремих правових інститутів. Лише в Кримінальному кодексі Польщі він законодавчо закріплений як принцип призначення покарання [303].

У працях більшості науковців, котрі розглядали принцип гуманізму, а це Б. Базильов [15], І. Зеленко [83], А. Колодій [109], Д. Ліпінський [148], В. Мальцев [163], Ю. Пермяков [192], П. Фефелов [268] не прослідковується його взаємодії та системного зв’язку з невідворотністю кримінальної відповідальності, закріпленої в ч. 1 ст. 1 КК України. У ній зазначається, що основним завданням кримінального законодавства є забезпечення прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань.

Найбільше принцип гуманізму кримінально-правової політики випробовується на міцність кожного разу, коли розкривається сутність кримінального покарання [192, с. 48]. На думку В. Мальцева, є всі підстави говорити про широке та вузьке значення принципу гуманізму. У широкому

розумінні він пов'язаний із забезпеченням гуманістичних засад суспільства та держави, захистом прав та свобод людини і громадянина. Тому його реалізація пронизує сферу кримінально-правової охорони і не входить у рамки лише гуманного ставлення до злочинця. У вузькому трактуванні принцип гуманізму співзвучний з гуманним ставленням до потерпілої від злочину особи та злочинця [163, с. 121-123].

Невипадково гуманізм розкривається як усебічна охорона людини, громадянина, його життя, здоров'я, прав від злочинних посягань. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28 Конституції України). Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність (ч. 3 ст. 50 КК України).

Разом з тим, як наголошує І. Рощина, гуманність не слід розглядати як односторонню і часом безмірну доброзичливість до злочинця, оскільки за такого підходу вона відразу обертається жорстокістю до суспільства та його громадян, інтерес котрих покликаний захищати кримінальний закон [225, с.54]. Проте сьогодні принцип гуманізму в науці кримінального права тлумачиться свавільно, з «позитивного» підходу, у зв'язку з чим поняття гуманізму втрачає межі. Як наслідок, гуманізм у кримінальному праві інколи впадає в іншу крайність – аболіціонізм, що ратує за скасування не лише смертної кари, а й кари за злочин взагалі. Тому заслуговує уваги міркування, висловлені О. Костенко, котрий вважає, що для сформульованого Ч. Беккарія правильного роз'яснення принципу гуманізму, треба користуватися тим же ключем, що й він, а саме «природно-позитивним» підходом. З його допомогою, підкреслює учений, – сформульований автором принцип варто розуміти так: «Покарання не повинно бути несправедливо суворим!». Однак не означає, що покарання має бути несправедливо м'яким. Гуманним може бути лише справедливе покарання.

Отже, суть принципу гуманізму, очевидно, полягає не в тому, щоб покарання було несправедливо м'яким, а в тому, що при призначенні покарання якнайповніше має враховуватись природа людини. Гуманізм загалом

з позицій соціального натуралізму – це врахування природи людини в розв’язанні будь-яких соціальних проблем. Так само дане поняття слід розуміти і в галузі юриспруденції [115, с. 76-78].

Виходячи з висловленого, покарання й інші заходи кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, котрі скоїли злочин, не можуть мати за мету фізичні страждання особи, приниження її людської гідності.

Загалом, підсумовуючи наявні підходи до оцінки принципу гуманізму, відзначимо, що за певних умов до осіб, котрі переступили закон, держава, використовуючи його, ставиться лояльніше, ніж до осіб, котрі вчинили кримінально карані діяння, які не становлять для суспільства великої небезпеки, і вдається до механізму економії репресії, призначаючи покарання, мінімально достатнє для виправлення даного правопорушника, або звільняє його від кримінальної відповідальності взагалі. Саме існування цих інститутів кримінального права є одним із проявів демократичних і гуманних засад здійснення правосуддя в нашій державі [94, с. 186-187].

Крім того, важливим фактором реалізації принципу гуманізму, який відповідає гуманістичним ідеям суспільства, вважаємо можливість пом’якшення покарання в міру виправлення засудженого та можливість дострокового звільнення у випадку його виправлення.

9. Принцип диференціації й індивідуалізації покарання Кримінальний кодекс України 2001 року вперше нормативно закріпив класифікацію злочинів, яка дає практиці чіткі орієнтири в застосуванні різних заходів кримінально-правового впливу до різних категорій злочинців залежно від характеру скоєного діяння.

Так, Ю. Недотко прослідковує дію цього принципу на двох рівнях – правотворчості і правозастосування. На рівні правотворчості диференціація й індивідуалізація кримінальної відповідальності, на думку дослідника, передбачає встановлення в Кримінальному кодексі України різного покарання за одне й те саме злочинне діяння, скоєне без чи за наявності обтяжувальних чи пом’якшувальних обставин, визначення принципів та умов звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання тощо. На рівні

правозастосування, вважає учений, дія відбувається на основі тих принципів, які закладені в кримінальному законі, але зважаючи на певні обставини злочину та конкретну особу, котра скоїла його [181, с. 99].

У процесі реалізації принципу диференціації у кримінально-правовій політиці у сфері покарання важливого значення набуває проблема збалансованого співвідношення загальних і спеціальних кримінально-правових норм, пошуку залежностей і кореляцій між властивостями злочину та мірами покарання, правильного віддзеркалення в документі об'єктивно існуючого зв'язку між цими правовими явищами, подолання суперечностей в оцінці покарання відповідно до ступеня тяжкості окремих злочинів, що передбачено в Особливій частині КК [275, с. 148].

Сутність наведеного принципу полягає в тому, що у призначенні покарання максимально враховується ступінь і характер скоєного особою злочину, а також обставини, за яких він був учинений та деякі особисті характеристики винного. Отже, принцип диференціації й індивідуалізації покарання у кримінально-правовій політиці у сфері покарання вимагає ретельного обліку й оцінки правозастосовувачем характеру і ступеня тяжкості скоєного злочину, особи злочинця, ситуації, причин та умов, що призвели до цього, пом'якшуючих й обтяжувальних покарання обставин, одним словом усього того, що відповідно до чинного кримінального законодавства підлягає з'ясуванню для винесення обґрунтованого рішення про вибір тієї або іншої міри кримінально-правового впливу.

10. Убачається те, що доречно виділити у кримінально-правовій політиці у сфері покарання і *принцип спеціального й загального попередження*, тобто використання реальної загрози застосування кримінального покарання до будь-якої особи, котра наділена необхідними ознаками суб'єкта злочину, або утримування нестійких громадян від скоєння ними злочину.

11. *Принцип невідворотності покарання*. Варто відзначити, що цей принцип тісно пов'язаний з проблемою невідворотності юридичної відповідальності, яка розглядалася як представниками класичної школи – Ч. Беккарія [21, с. 67], Ш. Монтеск'є [174, с. 343] та ін., так і сучасними

вітчизняними та зарубіжними вченими. Безперечно, що принцип невідворотності юридичної відповідальності застосовується переважно у кримінальному, кримінально-процесуальному та адміністративному законодавстві. В окремих працях вітчизняних учених, наприклад, Д. Лук'янца, А. Козловського, О. Светлова, А. Степанюка [155, с. 130], а також підручниках [123] окреслено проблему невідворотності юридичної відповідальності, що розробляється і в західній правовій літературі.

Слід відзначити, що, на відміну від принципу гуманізму, який закріплений законодавством України, принцип невідворотності юридичної відповідальності прямого висвітлення ні в Конституції України, ні в КК України не отримав. Однак, виходячи з його соціального змісту, кримінально-правова політика у сфері покарань опирається на конституційні положення, котрі знайшли опосередкований вияв у низці норм Основного Закону нашої держави. Зокрема, це підтверджує ст. 3, яка проголошує людину найвищою соціальною цінністю, а також визначає, що утвердження і забезпечення прав та свобод громадянина є головним обов'язком держави [81, с. 12]. Як бачимо, цей принцип перебуває в тісному системному зв'язку з принципом гуманізму. Саме гуманізм є імпліцитною основою принципу невідворотності юридичної відповідальності, адже застосовуючи покарання, захищаються інтереси як особи, так і суспільства.

Усе викладене вище дає підстави нам стверджувати, що функціонування та реалізація таких двох принципів є невід'ємною сутнісною характеристикою кримінального закону, що застосовується у випадку призначення покарання. Тому неможливо погодитися з думкою Ю. Недотко, котрий вважає, що принцип невідворотності покарання безпосередньо пов'язаний з розкриттям злочинів і діяльністю правоохоронних органів та меншою мірою залежить від законодавця [181, с. 67]. Такий підхід порушує цілісність поняття «кримінально-правова політика у сфері покарань», яка саме покликана, як підкреслює П. Фріс, «орієнтувати законодавця на прийняття лише таких кримінально-правових заборон, порушення яких піддається, крім іншого, обліку, виявленню, розкриттю, викриттю всіх винних силами і засобами, що є

на цей момент у державі. Це означає, що інші елементи політики у сфері боротьби зі злочинністю можуть бути поставлені перед непереборними труднощами [274, с. 111].

Незважаючи на те, що вказаний принцип прямо не закріплений у КК України, він прослідковується в кожній його нормі. Саме тому розглядати цей принцип слід не тільки в невідворотності застосування конкретного покарання до конкретної особи за конкретний злочин, а в більш широкому діалектичному аспекті – як відповідну позицію держави в питанні реакції на вчинення забороненого кримінальним законом діяння. Принцип невідворотності покарання в широкому значенні можна вважати гарантією проти свавілля органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, завдяки якому і реалізується право громадян на звернення в суд за захистом своїх прав та свобод.

12. Принцип наукової обґрунтованості відображає тісний зв'язок між науково-теоретичними розвідками у царині кримінально-правової політики у сфері покарань, законотворчістю та правозастосуванням, щоб забезпечити відповідність стану правового регулювання та кримінально-правової охорони суспільних відносин нормам Конституції України та міжнародно-правовим актам захисту прав людини. За 15 років дії Кримінального Кодексу України законодавець, з метою його вдосконалення, ухвалив понад 100 законів, що в середньому становить близько 10 актів на рік. Так, Верховною Радою IV скликання (2000–2006 рр.) було прийнято 1 140 законодавчих актів, з них 638 – присвячені внесенню змін до чинних законів; Верховною Радою VI скликання (2007–2012 рр.) – 1 319 і 898 законодавчих актів відповідно [227, с. 65].

Такий стан можна пояснити наявністю теоретичних протиріч між традиційними (консервативними) науковими поглядами і сучасними підходами до розуміння функціонального призначення кримінально-правової політики загалом та окремих її інститутів зокрема.

На думку О. Захарова, явище консерватизму є серйозною проблемою, яка перешкоджає формуванню і функціонуванню раціонального правового

регулювання. Консерватизм у праві підлягає вивченню для того, щоб ідентифікувати його прояви в чинному законодавстві і виправляти його [152, с. 1-12]. У цілому поділяючи позицію автора, Л. Лобойко не погоджується із згадуваним автором у тому, що всі вияви консерватизму стоять на заваді раціонального правового регулювання. Консерватизм у юридичній теорії і практиці законотворення може виконувати й позитивну функцію для правового регулювання кримінально-процесуальних відносин, бо він утримує реформаторів від здійснення радикальних (революційних) кроків щодо оновлення законодавства [170, с. 35]. Виходячи з цього, убачається за доцільне відзначити, що науково обґрунтована кримінально-правова політика у сфері покарань покликана сприяти розгляду кримінального покарання як з позицій юридичної догматики, так і з точки зору взаємодії покарання з культурою, мораллю, психологією суспільства та окремих груп безперервно. І це пояснюється тим, що змінюється суспільство, змінюється його інститути, а разом з ними змінюється покарання і його роль у суспільстві.

Висновки до першого розділу

Ураховуючи специфіку, пов'язану з наявністю різних наукових шкіл, теоретичних підходів до дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань, слід відзначити, що кримінально-правова політика у сфері покарань в сучасних умовах українського суспільства набуває особливого значення, оскільки стосується практичного використання та ефективного застосування законодавства про кримінальну відповідальність правоохоронними та судовими органами.

Кримінальний закон сьогодні у своїх нормах визначає коло діянь, що є суспільно небезпечними, як злочини, і яким протидіє держава. Держава бере на себе обов'язки застосування засобів кримінально-правового характеру (покарання), а тому кримінально-правова політика у сфері покарань найбільш яскраво відображає політичну волю держави в боротьбі зі злочинністю. Вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарань повинна

враховувати основні світоглядні детермінанти сучасної європейської культури та українського суспільства. Такий вектор розвитку кримінально-правової політики в Україні у сфері покарань детермінується і євроінтеграційними процесами, активним учасником яких Україна стала в XXI столітті.

Кримінальна політика у сфері покарань, хоча і є близькою до кримінально-виконавчої політики, однак відрізняється від неї як за змістом, так і метою та напрямом діяльності. Особливістю кримінально-правової політики у сфері покарань є її динамічний характер, оскільки вона реагує на соціальні процеси та зміну курсу політичного життя, тоді як кримінально-виконавча політика є напрямом діяльності державних і громадських органів у галузі виконання кримінальних покарань і вирізняється відносною статичністю.

Дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань можливе з урахуванням поліфонічності сучасних методологічних можливостей філософсько-правового знання. Найбільш повному та всебічному вивченню кримінально-правової політики у сфері покарань сприяє використання таких методологічних підходів як соціокультурний та системний, а також сукупність філософських і загальнонаукових методів.

Кримінально-правова політика у сфері покарань» як один із видів державно-владної діяльності на різних етапах розвитку вітчизняної правової науки не завжди викликала науковий інтерес у правознавців. Пожвавлення інтересу до цього виду державної політики та зміна у її змістовному наповненні пов'язане із серйозними змінами в соціокультурному, політико-правовому та економічному секторі соціального життя. Тому, сьогодні найбільш прийнятним, з урахуванням сучасної методологічної ситуації, є визначення кримінально правової політики у сфері покарання як складової державної політики в боротьбі із злочинністю, яка визначає роль кримінального покарання в механізмі реалізації її функції карального впливу направленою на підвищення ефективності системи покарань її кореляції відповідно до змін соціально-економічного, політичного, морального характеру і обґрунтовує конкретні рекомендації щодо вдосконаленню КК України, що визначають основи покарання і практику їх застосування.

Серед основних принципів сучасної кримінально-правової політики у сфері покарань слід виділити такі: законність, відповідність міжнародним законодавчим актам ратифікованим Україною, рівність перед законом, вини, доцільність, справедливість, гуманізм, диференціації й індивідуалізації покарання, спеціального і загального попередження, економії репресії, невідворотність покарання та принцип наукової обґрунтованості. Особлива увага приділена принципам гуманізму і рівності.

У сучасних умовах, коли у вітчизняній економіці, праві й державі відбуваються швидкі зміни, дослідження теоретичних проблем і практики застосування покарання, як і інших проблем, неможливе без чітко визначеної аргументованої кримінально-правової політики. У цьому визначенні, мали б бути враховані всі сторони життя соціуму і міжнародний досвід, так як саме вони зумовлюють безупинний процес зміни змісту, цілей і механізмів дії кримінального покарання для тих, до кого воно застосовується, до всього суспільства, держави й культури.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ І КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

2.1 Покарання, примус, превенція та медіація як характеристики сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань

У сучасному гуманітарному знанні покарання розглядається як історично мінливий кримінально-правовий інститут, тому необхідність його теоретичного обґрунтування викликана світоглядними змінами, які мають наслідки для всіх сфер суспільного життя.

У вузькому, юридичному, значенні кримінальне покарання є заходом державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, яка вчинила злочин і полягає в передбаченому кримінальним законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Щодо покарання як соціального явища, то його еволюція йшла паралельно з еволюцією людства через зміну мети покарання. Мету покарання можна розглядати в чотирьох площинах, в яких вона виявляється:

- кара для винного;
- виправдання засудженого;
- спеціальне попередження;
- загальне попередження.

Коли до засудженого застосовується покарання, то обов'язковою складовою є кара. З цієї точки зору, доречним буде звертання до питань модуляції кримінального покарання в межах європейської культури. Принагідно зауважимо, що під модуляціями кримінального покарання розуміються історично обумовлені ознаки, які зумовлюють сутність, мету, зміст, систему засобів забезпечення реалізації практик покарання, детермінованих соціокультурним контекстом. В історії каральних практик європейської спільноти таких модуляцій було три, на чому наголошує

Д. Ягунов. М. Фуко дійшов до висновку, що усі каральні практики Європи можна представити у вигляді трьох послідовних модуляцій, при цьому важливою є методологічне зауваження, що для кожної модуляції характерним є конкретний кримінальний закон і реакція щодо цього закону. Перша модуляція – це «бінарний код законності» (хронологічні межі якої важко встановити). Вона пов'язана із театральністю, видовищністю, ритуальністю і публічністю. Друга модуляція пов'язана із створенням та функціонуванням дисциплінарних просторів «виправлення» злочинця: наявність системи процедур (медичного, психологічного, виховного, трудового характеру) забезпечення трансформації особистості злочинця. Сьогодні такі процедури ми називаємо «пенітенціарними техніками». Сучасна система покарань (третья модуляція) формується з початку ХХ століття і називається «пристрій безпеки». Цей процес органічно пов'язаний із зміною світоглядних орієнтирів європейської спільноти – ірраціоналізмом, атеїзмом, прагматизмом. Наріжна проблема каральних практик цього періоду є питання про належне покарання винного, але з урахуванням «собівартості» та «вартості» такого покарання для суспільства. М. Фуко неодноразово підкреслює, що реалізація на практиці каральних практик завжди було і буде сферою політичної діяльності (а з 80-х років ХХ століття пенальність набула політизованого характеру). Симптоматичним є те, що в рамках третьої модуляції сформувалася сучасна криминологія, яка намагається відповісти на питання: які середні показники злочинності? Чи є закономірності у зміні цих показників? Чи можна виміряти збитки від злочинної діяльності? Чи можна визначити і порівняти витратність боротьби зі злочинністю і показові акції? Але сучасна криминологія навіть не задумується над тим, що усі ці питання є конкретизацією більш фундаментальних філософських питань – чи можна дійсно досягти виправлення і перевиховання злочинця? Яка ціна для суспільства такого перевиховання? коли злочинця спіймано, то чи потрібно його карати тощо? Ці питання містяться сьогодні у статутних документах усіх пенітенціарних служб, служб пробації, органів поліції та ін. Д. Ягунов, на основі детального філософсько-правового аналізу праць М. Фуко доходить висновку про те, що кінець ХХ-початок ХХІ століття

– є часом четвертої модуляції (модуляції Постмодерну), специфіка якої визначається вимогою модуляційної автономності; «вторгнення техніки та електроніки до суспільної свідомості не могло не відобразитися на сутності, формах та проявах соціального контролю, який дедалі більше набував паноптичного характеру та примушував неприродно змінюватися категорію свободи. Головною особливістю модальності каральних практик XXI століття є те, що каральні практики сформовані в умовах знищення їх публічних засад. Монополія на «право карати», яка донедавна належала державі, виявилася в руках приватних акторів з подальшою тенденцією до поглиблення цього феномену» [305].

У теорії кримінального права в частині про покарання (пенології) є упущена значна кількість визначень поняття «покарання». За даними М. Бажанова, наприкінці минулого століття налічувалось понад двадцять самостійних наукових систем і більше ста юридичних концепцій, присвячених меті покарання [14, с. 46]. Наявність різноманітних за своїм походженням та сутністю поглядів на покарання зумовлена тим, що сам феномен покарання є неоднозначним та багатовимірним. Тому часто в дифініціях поняття «покарання» стикаємося з проблемою опису ознак, структури чи функцій явища, що є цілком зрозумілим та закономірним явищем у царині суспільствознавства. Не ставлячи перед собою наукового завдання розкрити зміст «покарання», у межах цього дослідження будемо використовувати вже відомі доробки вчених у цій галузі.

Аналіз наявних праць з проблем покарання як суспільствознавчої проблеми засвідчив, що термін «покарання» має два значення – широке і вузьке. У широкому розумінні покарання – це заходи виховного впливу на винну дитину в сім'ї (в педагогічній науці покарання вважається одним із засобів виховного впливу на особистість [14, с. 48]; міри суспільного впливу, міри дисциплінарного, матеріального, адміністративного стягнення і, зрозуміло ж, міри кримінально-правового характеру.

Вузьке (спеціальне) значення покарання збереглося лише в кримінальному праві, але з цього не випливає, що за сферою кримінально-

правового регулювання його використання неправомірне. Для того, щоб конкретизувати змістовне наповнення означеного поняття у кримінальному праві, на нашу думку, коректним було б словосполучення «кримінальне покарання».

Таким чином, можна зазначити, що кримінально-правова політика у сфері покарання – це складова державної політики в боротьбі зі злочинністю, яка визначає роль кримінального покарання в механізмі реалізації її функції карального впливу направленою на підвищення ефективності системи покарань, її кореляції, відповідно до змін соціально-економічного, політичного, морального характеру і обґрунтовує конкретні рекомендації щодо вдосконалення КК України, що визначають основи покарання і практику їх застосування.

Юридична енциклопедія визначає покарання як «захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину» [300, с. 345]. М. Шаргородський наголошує: «Покарання в кримінальному праві – це міра державного примусу, яка приймається тільки судовими органами до осіб, які вчинили злочин. Покарання виражає негативну оцінку злочинця і його вчинку державою і полягає в позбавленні злочинця будь-яких належних йому благ» [295, с. 65].

Розглядаючи місце і роль покарання в системі протидії злочинності, Ю. Баулін відзначає: «Применшення ролі покарання суперечить каральній і запобіжній сутності покарання як найбільш суворого заходу державного примусу, який застосовується за вироком суду до осіб, які вчинили злочин» [19, с. 32].

У межах цих підходів кримінальному покаранню відводиться одна з провідних ролей учасника подолання злочинності, яка в жодному разі не зводиться до допоміжної функції в соціально-правовому механізмі боротьби з таким явищем. Серед заходів державного реагування на вчинені злочини та осіб, котрі їх вчинили, В. Сташис відводить покаранню першорядне значення. У ньому, підкреслює учений, відображено від імені держави негативну оцінку вчиненого злочину і самого злочинця [249, с. 167-173]. Усе це дає підстави

говорити про інститут покарання, адже сам факт існування злочинності, відзначає Я. Соловій, «виправдовує інститут покарання, безпосереднім і головним призначенням якого є боротьба зі злочинністю, її запобігання і хоча б часткове зменшення» [245, с. 54].

Автори підручника «Кримінальне право України» наголошують, що применшення цієї ролі суперечить каральній та запобіжній сутності покарання як найбільш суворого заходу державного примусу, що застосовується за вироком суду до осіб, які вчинили злочин [124, с. 89]. Як зауважує В. Чубарєв, «...кримінальне покарання слід розглядати як такий наслідок злочину, в якому зазвичай повинна реалізовуватись кримінальна відповідальність» [289, с. 279-286].

Більшість науковців вважає, що покарання:

- 1) є заходом державного примусу;
- 2) може бути призначене лише за вироком суду;
- 3) може бути застосоване лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину;
- 4) спричиняє передбачені законом певні втрати й обмеження прав і свобод засудженого;
- 5) тягне за собою судимість [13; 67; 230; 277].

Згідно з чинним Кримінальним Кодексом України: «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» (ч. 1 ст. 50 ККУ). Виходячи з такого визначення і поданих в ньому ознак, кримінальне покарання виступає заходом примусу, а тому навіть наявність такої обставини, як з'явлення із зізнанням (ч. 2 ст. 66 ККУ), не змінює цього факту. Проте це ще не означає, що особа готова добровільно відбувати покарання за вчинене протиправне діяння, хоча добровільно віддає себе в руки правосуддя. Радше добровільно віддаючи себе в руки правосуддя, особа має надію на те, що до неї покарання застосовуватися не буде, а у випадку призначення покарання може сприйняти його досить негативно. Навіть якщо зізнавшись у вчиненому протиправному діянні, особа

готова прийняти будь-яке покарання за вчинене, навряд чи можна розцінювати це як прояв вільної волі індивіда, оскільки воно ж обумовлено усвідомленням того, що кара буде переслідувати особу довше, коли вона на волі, ніж коли вона відбудуватиме покарання. Більше того, особа, котра з'явилася із зізнанням, вважає, що вона вже відбула своє покарання добровільно, а отже, і виправленню не повинна підпадати, так як вона вважає, що її дії є правильними. Прикладом тут може слугувати герой роману Ф. Достоєвського «Злочин і покарання» Родіон Раскольников, котрий добровільно та з радістю сприймає покарання як вирішення внутрішнього морального конфлікту, як заспокоєння хворої душі, де в майбутній праці та стражданні він вбачає порятунок, який сприятиме покаянню та спокутуванню за вчинене [70, с. 101].

Тут безперечним залишається факт, що покарання є примусом однією стороною іншої сторони, і ця ознака, по-перше, слугує характеристикою самого покарання, враховуючи значну роль покарання в кримінальному праві, дає уявлення про сутність кримінально-правового механізму загалом. У той самий час примус наявний і в інших сферах (економічній, політичній, культурній, релігійній та ін.) людського буття, а тому це заставляє шукати ознаки, притаманні винятково для кримінального покарання.

Сьогодні покарання в Україні застосовується від імені держави, тобто примус має державний характер і відображає ставлення суспільства до певних форм поведінки в ньому. Тому словосполучення «від імені держави» передає офіційно-владний характер цього виду соціального впливу, і не випадково можна стверджувати, що покарання застосовується від імені всього суспільства, оскільки особа, котру покарано, є частиною цього суспільства, а тому не може покарати себе самостійно, отже, покарання виступає примусом. У Конституції України (ст. 3) зазначається, що головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, і примус, який застосовується у вигляді кримінального покарання на виконання зазначеного обов'язку, природно повинен виходити зі сторони держави. Виходячи з Основного Закону України (ст. 19), ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, тому ст. 55 Конституції України

передбачає, що права й свободи людини і громадянина захищаються судом, і ці права й свободи можуть бути обмеженими (ст. 64) лише у випадках, передбачених Законом.

Саме такий випадок передбачено ст. 63 Конституції України, де вказується, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених цивільним законодавством, вироком суду, умовами виконання того чи іншого покарання. Зокрема цивільне законодавство не містить обмежень майнових, авторських і винахідницьких прав засудженого, його права успадкування тощо. Праця засудженого організується з дотриманням правил охорони праці і техніки безпеки, установлених трудовим законодавством. Однак чим суворіша міра покарання, тим більше обмежуються права засудженого. Так, окрім основного, суд може призначити додаткові покарання (відповідно до ч. 4 ст. 52 КК України до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань), які накладають на засудженого додаткові обмеження у правах. На засудженого до позбавлення волі не поширюються гарантії недоторканності житла і таємниці листування, обмежується право користування коштами, цінностями, деякими предметами побутового вжитку. Ця категорія засуджених не може користуватися правом вільного переміщення територією країни, вибору місця проживання тощо. Така ознака відтворює й ті положення Конституції України (ст. 124), згідно з якими правосуддя здійснюється виключно судами, де лише суд визначає індивідуальну ступінь тяжкості кожного конкретного злочину, уточнюючи його законодавчу оцінку.

Вказівка в Законі на державний характер кримінального покарання, окрім теоретично-ідеологічного, має ще й практичне значення. В основному це дозволяє відмежувати кримінальне покарання від інших заходів впливу, в тому числі міри виховання. Проте слід відзначити, що КК України оперує терміном «покарання», але ніколи не вказує на те, що воно є кримінальним, тобто якщо аналіз обмежити тільки правовою сферою, то таке висловлювання правильне, адже закон не знає інших покарань, окрім кримінальних (наприклад, в інших

галузях права використовуються інші терміни, такі як «адміністративне стягнення»).

Однією з особливостей норм права порівняно з іншими соціальними нормами є те, що їх реалізація забезпечується примусом з боку держави. Для забезпечення охорони правопорядку, суспільних інтересів, прав та свобод людини та громадянина держава застосовується така міра примусу, як кримінальне покарання. Особливістю цього виду виступає те, що покарання відрізняється своїм особливим значенням, метою застосування та правовими наслідками, а також тим, що воно безпосередньо виходить від імені держави.

Філософський зміст кримінально-правової політики у сфері покарання в регулюванні суспільних відносин визначається принципами, роллю і функціями кримінального покарання в забезпеченні відповідно до ст. 3 Конституції України безпеки людини як одними із найвищих соціальних цінностей у державі. Реалізації цих завдань відбувається на основі кримінально-правових норм. Як слушно зауважує В. Навроцький, право – це інструмент суспільства, а закон – держави; кримінальне право відтворює уявлення суспільства про злочинність, караність і суміжні поняття, а закон – вимоги держави в цій сфері [178, с. 23].

Проте тут варто зауважити, що і на законодавчому, і на правозастосовчому рівні джерелом негативної оцінки злочину і злочинця є держава. Разом з тим остання не є вільною в своїй оцінці, згідно з природним правом вона тільки реалізує повноваження, якими її наділили громадяни, передавши частину своїх природних прав на захист від посягань на основні умови їх існування. Реалізуючи кримінально-правову політику у сфері покарання, держава захищає систему цінностей та інтереси законслухняної частини суспільства. Звичайно, що вона маючи свої власні інтереси, коригує цю систему цінностей, але відходити від неї далеко вона не може. Тому покарання слід розглядати як спосіб доведення до засудженого усталеної системи цінностей і приведення його суспільної поведінки відповідно до таких цінностей.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 КК України, охорона основних, найбільш

важливих для людини, суспільства й держави суспільних відносин від злочинних посягань бачиться невід'ємною функцією кримінального права. Така правова охорона суспільних відносин здійснюється кримінальним правом шляхом установлення кола суспільно небезпечних діянь, які визнаються злочинами, а також покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, що застосовується до осіб, котрі їх учинили. Таким чином, кримінальне право, - відзначає Н. Гуторова, - регулює відносини, що виникають між державою й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, шляхом притягнення останньої до кримінальної відповідальності і в такий спосіб здійснює охорону суспільних відносин [178, с. 25].

Відповідно охоронна функція – це функція кримінального права, яка покликана охороняти суспільні відносини, що складаються в різних сферах життєдіяльності особи, інтереси, права і свободи останньої, соціальні блага, матеріальні цінності, власність, громадський порядок та громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій України.

Проте постає питання, наскільки погроза застосування репресії може сприяти регулюванню суспільних відносин. Як показала практика радянського періоду, використання кримінального покарання як засобу для вирішення кон'юнктурних, оперативних завдань управління суспільством і будівництва нової, соціалістичної держави призвело до того, що кримінальне покарання втратило зв'язок як з караною особистістю, котра розглядалася як засіб для реалізації планів комуністичної партії, так і з основними моральними цінностями. Тому регулятивну функцію кримінально-правова політика у сфері покарань може виконувати лише у взаємодії з іншими галузями права. Саме через юридичну спрямованість заходів кримінально-правового впливу проявляються регулятивна й охоронна функції кримінально-правової політики у сфері покарання. За допомогою правових норм дана політика вносить упорядкованість у суспільні відносини, вказуючи індивіду на лінію його поведінки в тому або іншому випадку.

Виходячи з того, що застосування кримінального закону є останнім аргументом на користь впорядкування суспільних відносин, відомий

російський криміналіст Н. Лопашенко вважає, що охоронної функції як такої не існує. На її думку, використання кримінально-правової заборони для захисту суспільних відносин дає підстави говорити про запобіжно-охоронну функцію кримінального права [153, с. 4-10]. В. Шаблистий стверджує, що в такому підході має місце нетипове поєднання охоронної та запобіжної функцій кримінального права, оскільки остання здебільшого пов'язана з метою покарання [293].

Згідно із ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України одним із завдань кримінального закону є запобігання злочинам. Саме для його реалізації КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, котрі їх вчинили. Слід відзначити, що кримінальне покарання як засіб забезпечення правових норм є одним з елементів комплексних заходів держави із запобігання злочинності. Своє відображення проблеми запобіжної функції кримінального покарання знайшли в працях Л. Багрій-Шахматова, В. Борисова, І. Даньшина, С. Дементьєва, Т. Денисової, А. Давиденка, М. Коржанського, Л. Круглікова, П. Осипова, В. Скибицького, М. Шаргородського, С. Яценка та інших учених. При цьому кримінологами для розкриття загального впливу на злочинність і попередження злочинних проявів використовуються різні терміни «протидія», «запобігання», соціальний і державний «контроль над злочинністю».

Запобігання злочинності виступає в кримінально-правовій політиці покарання є системою заходів, яких вживає держава і громадянське суспільство для того, щоб погрозою покарання стримувати зростання злочинності, знизити її реальний рівень. Суспільство, - наголошує І. Даньшин, - значно більше зацікавлене в тому, щоб не допустити злочин, ніж покарати особу вже після того, як вона завдала шкоди суспільним відносинам [60, с. 97-106]. Тому для загального запобігання важлива не фактична невідворотність відповідальності, а те, як вона сприймається суспільством.

Сучасний стан розвитку ідей соціального балансу і комфортності, пов'язаний із визначається пошуком ефективних форм впливу на поведінку особи, яка вчинила як злочинне, так і об'єктивно неправомірне діяння

(проступку). Кримінальне законодавство як один із державних інструментів досягнення соціального балансу характеризується різноманіттям правових прийомів і способів впливу з метою кари, виправлення, попередження злочинної діяльності. При цьому помітними є суттєві зміни, які відбуваються у наборі та техніках заходів впливу: від репресивної до гуманної психіатрії; форми реституційно-компенсаційного впливу, превентивно-профілактична діяльність, яка пов'язана із здійсненням реабілітаційно-заохочувального заходів. За таких умов існує необхідність комплексного філософського дослідження сукупності кримінально-правових заходів в умовах їх генезису, функціонування та практики застосування.

Оскільки кримінально-правова політика у сфері покарань є світоглядно-та ідеологічно заангажованою, то доцільним було проведення власного соціологічного дослідження жителів Київської, Львівської, Івано-Франківської областей та м. Івано-Франківська. Основна мета цього дослідження полягала у з'ясуванні ставлення різних верств населення, різної вікової категорії до змін кримінального законодавства та покарання і вивести алгоритм поінформованості населення в галузі кримінального законодавства та покарання зокрема.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані такі завдання:

- визначити ставлення респондентів до доцільності запровадження більш жорстких видів покарання;
- з'ясувати рівень обізнаності респондентів щодо запровадження альтернативних видів покарань;
- проаналізувати ставлення респондентів щодо адекватного відображення сучасних соціальних реалій чинним кримінальним законодавством України;
- визначити правову думку респондентів щодо інституту медіації (Додаток К).

Нестабільність сфери кримінально-правової регламентації пов'язана з відсутністю чітких критеріїв визначення змісту багатьох понять, закріплених у КК України. Високий рівень бланкетності, невиправдані зміни регулюючого

законодавства ведуть до того, що обсяг кримінально-правових заборон часто змінюється і переважно, безпідставно. При цьому формальних змін у тексті КК України може й не відбуватися [177].

Саме тому з метою підвищення якості кримінального закону необхідно проаналізувати стан кодифікації кримінального законодавства незалежної Української держави. Загалом кодифікація як форма систематизації законодавства має на меті посилення його стабільності, ліквідації колізій, створення чіткої, заснованої на науковому підґрунті системи нормативних актів.

У кількісному виразі, як зазначає Л. Левицька, найчастіше зміни вносились до Особливої частини КК України – 149 разів за 2002-2008 роки, що становить 87% загальної кількості. До Загальної частини кримінального закону зміни вносились всього 22 рази (13%), і практично усі – Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» № 270-VI від 15 квітня 2008 року, відповідно до положень якого КК доповнено ст. 691.

Так, з 1 вересня 2001 р. по 2011 р. , тобто за 10 років з моменту набуття чинності КК України, різні його положення піддавалися змінам та доповненням більше 300 разів. За цей період із КК було вилучено 10 статей (статті 188, 230, 235¹, 235², 235³, 235⁴, 235⁵, 331, 368¹, 369¹), причому 7 із них спочатку були внесені в КК, а потім із нього вилучені. Доповнено КК було 47 новими статтями, 7 з яких, як зазначалось, потім були вилучені. Таким чином, якщо на момент прийняття в КК України було загалом 447 статей, то зараз їх нараховується вже 482. Загалом, змін та доповнень зазнали 213 статей КК, що становить більше 47,6 % тих його статей, які існували в ньому на момент прийняття та набуття чинності. До речі, 32 статті КК оновлювалися вже двічі, 18 — тричі, а 2 (статті 364 і 365 КК) — навіть чотири рази. Зміни та доповнення вносилися (причому неодноразово) навіть у ті статті Кодексу, якими його було доповнено вже після набуття чинності (статті 194¹, 209¹, 212¹, 232¹, 258³, 258⁴ КК України). На недоліки законотворчої діяльності вказує аналіз періодичності прийняття законів про внесення змін до КК України. Все це,

безумовно, знижує ефективність запобіжної функції закону про кримінальну відповідальність, негативно позначається на правозастосовній діяльності й призводить до нігілістичного ставлення громадян до вимог закону.

Провівши соціологічне дослідження, ми встановили, що розуміння кримінального законодавства в цілому та проблем гуманізації покарання зокрема, формується у громадян відповідно до рівня їхньої правової освіченості, що в загальному відображає їх ставлення до змін у чинному законодавстві (з урахуванням віку респондентів, - *К. М.*) (Додаток Л).

У загальному ж чим вища обізнаність громадян у кримінально-правовому законодавстві, тим більша їхня недовіра до гуманізації покарання та до відповідності чинного Кримінального законодавства вимогам часу.

На жаль, законодавцями нерідко не враховується те, що суспільство є неоднорідним не тільки за своїм соціальним статусом, але і й етнічним походженням та менталітетом. Ці соціальні групи, сповідуючи наявну систему цінностей і норм, у міру сформованих традицій, політичної культури і свідомості мають відмінне їх бачення. За таких обставин кримінально-правова політика у сфері покарань повинна бути не просто включеною в систему усталених в суспільстві цінностей, а й займати в ній адекватне місце – як на рівні описання змісту і зіставлення з певними злочинами в кримінальному законі, так і правозастосовної практики. Відсутність такого зв'язку перетворює покарання в несправедливість, а тому воно здатне деформувати всю систему суспільних відносин і не послаблювати, а посилювати протиріччя в суспільстві, напругу й відчуття невпевненості громадян.

Тут доцільним бачиться розгляд прийнятого 9 квітня 2015 року Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [212]. Його прийняття є прикладом реалізації кримінально-правової політики у сфері покарань саме запобіжної функції, метою якої вважається недопущення повторення злочинів тоталітарних режимів і створення умов для вільного і безпечного майбутнього громадян України.

Відповідно п. 1 ч. 2 ст. 7 Закону України внесено зміни до чинного КК України (ст. 436-1), визначаючи новий вид кримінального правопорушення, який полягає у виготовленні, поширенні, а також публічному використанні символіки комуністичного чи нацистського режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічному виконанні гімнів СРСР, Української РСР, інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів, крім випадків, передбачених ч. 2 і ч. 3 ст. 4 Закону. Прийняте за вчинення діянь покарання ст. 436-1 КК України не відповідає характеру суспільної небезпеки зазначеного злочину. Так, визначені види та розміри покарання (у ч. 1 – обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк з конфіскацією майна, або без такої, у ч. 2 – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна, або без такої) не дозволятимуть належним чином індивідуалізувати кримінальну відповідальність. Натомість з порушенням вимог ст. 59 КК України передбачене покарання у вигляді конфіскації. Суворість вищезазначених покарань є, очевидно, непропорційною законним (у принципі) цілям, яку переслідує Закон № 317-VIII.

Європейська комісія «За демократію через право» (більше відома як Венеціанська комісія), визнаючи важливість прийнятого Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», відзначила, що він не тільки не відповідає стандартам Ради Європи, а й здатний завадити реалізації усіма членами суспільства свободи вираження поглядів у цілому та політичних поглядів зокрема. Наслідком може стати позбавлення людей бажання брати участь у суспільному житті швидше, ніж захист гідності жертв та недопущення повернення тоталітарного режиму. «Друга серйозна проблема з дотриманням вимоги щодо пропорційності – це застосування передбачених Законом обмежень і покарань винятково на основі самого діяння (тобто, *actus reus*), без задоволення умови про наявність злочинного умислу (тобто, *mens rea*). Це означає, що Закон встановлює кримінальну відповідальність за вчинення доволі нечітко сформульованих діянь (див. ст. 1 у взаємозв'язку зі ст. 3 та 4), незважаючи на обставини

конкретної справи або наявність умислу на вчинення цього діяння. Отже, Закон застосовується до всіх таких діянь і не вимагає пересвідчитись, чи особа в конкретному випадку дійсно пропагує тоталітарну ідеологію і чи її поведінка, відтак, становить «реальну та явну загрозу» [213].

Такий підхід держави до кримінального покарання як засобу вирішення важливих і необхідних у дааний період державотворення завдань частина суспільства, яка виховувалась на цінностях радянської доби, та окремі політичні сили розцінили як втручання у реалізацію права на свободу вираження поглядів, зібрань тощо. Вважаємо, що для дієвості кримінально-правової політики у сфері покарання в законодавстві слід передбачити засоби правового захисту від свавільних втручань органів держави в реалізацію прав людини. Особливо це стосується того, коли йдеться про обґрунтування напрямів боротьби зі злочинами, що скоюються в особливій соціальній і правовій сферах безпосередньої демократії та забезпечення виборчих прав громадян.

Примусовість кримінально-правової норми полягає не стільки в тому, що за будь-який злочин неминуче повинно бути застосоване покарання, скільки в тому, що кримінальна санкція містить погрозу в настанні небажаних наслідків для осіб, котрі вчинили злочини. Їх стримує погроза відповідальності.

Нерідко держава з метою стримування зростання злочинності вдається до посилення суворості покарання. На перший погляд, це видається більш швидким і дешевим способом. Однак, як наголошує Т. Денисова, що як би сьогодні не хотілося швидше скоротити кількість злочинів елементами погроз, посиленням покарання досягти цього неможливо [66, с. 102-105].

Зазначимо, що мета кримінально-правової політики у сфері покарання не в тому, щоб, опираючись на закон, покарати заради кари, а в тому, щоб за допомогою застосування кримінального покарання припинити злочинну діяльність і запобігти вчиненню нових злочинів. Тому надання першочергового значення ступеню та характеру суспільної небезпеки вчиненого діяння порівняно з оцінкою особи винного може призвести не тільки до порушення принципу справедливості, але й до недосягнення мети спеціального

запобігання. Звідси випливає, що лише справедливе покарання має загальнозапобіжне значення.

Обґрунтованість призначеної винному міри покарання породжує упевненість суспільства у справедливості закону і впливає на свідомість громадян більш ефективно, ніж суворе, але недостатньо обґрунтоване застосування покарання. Необґрунтовано м'яке чи суворе покарання виключає досягнення цілей, що стоять перед ним, оскільки й у тому, і в іншому випадках воно є не тільки незаконним у правовому сенсі, але й несправедливим у загальносоціальному й моральному аспектах.

Проте, використовуючи спеціальну превенцію, держава на час виконання покарання намагається захистити суспільство від злочинних посягань. У ч. 2 ст. 1 КК України покарання розглядається як єдиний засіб досягнення завдань Кримінального Кодексу України. І. Митрофанов, з метою з'ясування ефективності застосування покарання проаналізував статистичні дані МВС України за період з 2005 по 2011 роки і наглядно продемонстрував динаміку рецидиву. Так, у 2005 р. виявлено 46 637 осіб котрі раніше вчинили злочин і повторно його вчинили. З них судимість не знята або не погашена у 24 784 осіб, у 2007 р. – 45 943, 24 086, 2009 р. – 49 422 і 25 410, 2011 р. – 102 694 – 35 828 осіб відповідно [171].

Наведені вище факти переконують, що через кожних два роки ризик повторного засудження збільшується. Якщо виходити з того, що метою спеціальної превенції є досягнення постійно триваючого результату, то ефективність її використання бачиться тимчасовою. Орієнтація кримінально-правової політики у сфері покарання на максимальне її застосування задля підвищення ефективності в загальному і спеціальному запобіганні злочинам приводить до протилежних результаті. «У багатьох випадках, - підкреслює Е. Саркісова, - позбавлення волі не забезпечувало поставлені перед покаранням завдання, ставало резервом рецидивної злочинності, породжувало жорстокі, зухвалі злочини» [233, с. 111-160]. Тобто покарання у вигляді позбавлення волі породжує нові проблеми, а не усуває їх.

Із кожним новим винесеним судом вироком зростає ризик повторного засудження, а з ним, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 67 КК України збільшується суворість покарання. Навіть якщо в санкції і не передбачена підвищена відповідальність за скоєний злочин особою повторно та за рецидив злочинів, ці обставини визнаються такими, що його (злочин) обтяжують.

Проте за такого підходу дослідниками не враховується одна, досить важлива обставина, що наявні умови соціальної дійсності можуть суттєво деформувати елементи виправлення, закладені покаранням. Тоді рецидив, на думку А. Козлова, свідчатиме не про неефективність покарання, а про переважний вплив соціальних умов. Тому, напевно, недоречно показником досягнення чи недосягнення мети спеціальної превенції вважати рецидив, так як між ефективністю превентивного впливу кримінального закону та рівнем злочинності, у тому числі рецидивної, немає прямої залежності [106, с. 78].

Аналізуючи вплив покарання на суспільство, відзначимо один досить суттєвий момент, що його застосування веде не тільки до обмеження прав і свобод особи, й до розриву соціально значимих для злочинця зв'язків з суспільством, замінюючи їх на несприйнятливі для нього негативні відносини. Саме в цьому філософському аспекті покарання переслідує мету показати ступінь соціального несприйняття суспільством конкретного виду суспільно небезпечної поведінки і тим самим дає оцінку скоєному злочину та самому злочинцю. Через покарання відбувається зниження в тій чи іншій сфері суспільних відносин цінності засудженої особи для суспільства і перетворення в її протилежність. Така демонстрація злочинцю і суспільству того, що у зв'язку зі скоєним злочином він став певною мірою «чужим» для суспільства, тепер не належить йому і знаходиться за його межами, призводить до розгубленості й пошуків альтернативних суспільних зв'язків у новому середовищі. Доцільною тут є позиція В. Маляренка стосовно того, що «найбільш поширений вид покарання – позбавлення волі – не виконує свого призначення: не виправляє злочинців, а навпаки, деморалізує та розбещує їх» [164, с. 32-44].

Враховуючи висловлене, російський учений Г. Хохряков висловлюється про необхідність обмеження такого зла шляхом звуження кола злочинів, що караються позбавленням волі й обмеженням строків цього виду покарання [286, с. 456]. Український кримінолог Т. Денисова переконана в тому, що «каральне правосуддя вичерпало себе, тому що сьогодні воно не лякає злочинців та не відновлює соціальної справедливості стосовно потерпілого до злочину.

Орієнтація реформ незалежної України на розбудову демократичного суспільства і правової держави дає можливість принципово по-іншому визначитись з уявленнями про «свободу» та «покарання». Це дозволить проводити принципово нову, самостійну кримінальну політику. На зміну каральному правосуддю має прийти кримінальна юстиція нового типу, а саме відновлювальне правосуддя, яке успішно застосовується в багатьох розвинутих країнах (Великобританії, Голландії, Канаді, Японії та ін.) [66].

Усе це вимагає від кримінально-правової політики у сфері покарання пошуків альтернативних шляхів впливу на суспільство. На думку В. Маляренка, «широке застосування нев'язничних санкцій скоротить кількість осіб, котрі відбувають покарання в закритих закладах. Проте ще більшого ефекту ми чекаємо в стримуванні злочинності, у профілактиці повторних злочинів» [164, с. 11]. «Упровадження кримінальних покарань альтернативних позбавленню волі, - вважає учений-кримінолог І. Богатирьов, - слід розглядати як підсистему кримінально-правової профілактики та складову частину єдиної системи запобігання злочинності» [24, с. 21-25]. Одним з аргументів застосування альтернативних позбавленню волі покарань є їх більш висока ефективність у досягненні мети спеціальної превенції за рахунок сприятливих умов ресоціалізації.

Своєчасним є введення інституту кримінального проступку в КК України. Його впровадження забезпечить відповідність кримінального закону та покарання тенденціям сьогодення, а не законсервованим стереотипам, що є перешкодою на шляху нових ідей та розважливої кримінально-правової політики у сфері покарання. Саме такий підхід сприяє

успішному використанню кримінально-правових норм, що узгоджуватимуться з рівністю громадського суспільства перед законом. Як наслідок докорінно зміниться зміст кримінально-правової політики у сфері покарання, в основі якої знаходиться усвідомлення особою своїх невід'ємних прав з відповідним кожному праву обов'язком та відповідальністю як гарантією їх виконання. Саме за таких умов може відбутися переміна змісту й ролі покарання в суспільстві III тисячоліття, адже на зміну «людині розумній», нарешті, має прийти «людина відповідальна» [55, с. 50].

Не менш важливим у визначенні кримінального покарання в ч. 1 ст. 50 КК України є те, що воно є заходом примусу. Слово «захід» в українській мові має дуже багато значень, але в цьому контексті – це сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь. Так, у самому терміні «захід» уже вказано, що це не один, а сукупність засобів для досягнення певної мети, у нашому випадку – усвідомлення особою, котра вчинила протиправне діяння, суспільної небезпеки, розкаяння в учиненому нею протиправному діянні та виправлення особи через певну міру покарання.

Отже, коли розглядаються окремо поняття «примус» і «захід», то бачимо, що відповідно до академічного Тлумачного словника української мови «примус» – натиск з чийогось боку, зусилля над собою, а «захід», як вище зазначалося, – сукупність дій для досягнення чого-небудь. Як наслідок, отримуємо сукупність дій, що вчиняються державою за допомогою натиску на особу, котра скоїла злочин, для досягнення соціальної справедливості в суспільстві.

По-третє, покарання призначається за вироком суду до особи, котра вчинила злочин. Слово «вирок» у Юридичній енциклопедії трактується як рішення суду про винність або невинність підсудного [299, с. 406-407].

По-четверте, необхідно розглянути значення формулювання покарання, що «полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого», оскільки дане визначення має більш ідеологічний характер і необхідне для підкреслення принципу гуманізму (ч. 3 ст. 50 КК України): покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

Варто зауважити, що перелічені ознаки, якщо кожна з них розглядати окремо, можуть бути властиві іншим заходам кримінально-правового впливу. Водночас кожна з них певною мірою відрізняє покарання від інших заходів. Тому ці ознаки у їх єдності (комплексі) характеризують покарання як окремий захід кримінально-правового впливу.

У юридичній літературі зазначається, що покарання – це, передусім, форма і міра відповідальності, у застосуванні якої втілюються й задовольняються інтереси законності, правосуддя, осіб, котрі потерпіли від злочину, держави й суспільства, а також самого засудженого (кримінально-правова «реабілітація» покаранням) [161, с. 39-40]. Українські вчені А. Музика, В. Пуйко висловлюють думку, що покарання, як і склад злочину, містить такі елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону [175, с. 357-358].

Проведений аналіз показує, що в кримінально-правовій доктрині України використовуються розробки науковців, котрі поділяють нерідко протилежні погляди на покарання, що свідчить про відсутність єдиної теорії покарання, яка лягла б в основу пенологічної практики [281, с. 101]. Причина такого стану вбачається в тому, що кримінальне покарання як регулятор суспільних відносин має обмежені можливості в постпенітенціарному коригуванні поведінки, на що вказують Ю. Голік та А. Усс [50, с. 29].

Такий стан справ дає підстави дослідникам на пострадянському просторі говорити, про кризу кримінального покарання як «сучасну реальність, яка спостерігається в усіх країнах світу» [68, с. 102]. Цьому сприяють «...недостатня визначеність кримінально-правових норм, багатозначність деяких термінів і понять, варіативність покарання, відсутність у законі детальних і чітких правил, критеріїв призначення покарання...» [260, с. 209].

Усе це призвело до того, що в кримінально-правовій доктрині стали висловлюватися ідеї про безглуздість нескінченного покарання, необхідність певної кореляції між покаранням і заохоченням у сфері кримінального права та важливість заміни кримінального покарання іншими заходами впливу [278, с. 152-155]. Заклик Н. Крісті «Шукайте альтернативу покаранню, а не

альтернативні покарання» [136, с. 127] набуває особливої актуальності й відроджує серед учених інтерес до теорії некарного впливу, а твердження про те, що «вивчення каральної практики дає дуже переконливу інформацію щодо того, що вважається бажаним, а що – небажаним», спонукає до пошуку нових теоретичних концепцій покарання.

Результатом старань учених стало виникнення «замінників» покарання. Сучасними їх формами є медіація (процедура примирення потерпілого і злочинця через посередника), а також поява заходів некарного впливу.

Так, на думку когорти дослідників, «...медіація може стати важливим етапом на шляху до перегляду завдань кримінальної юстиції, які повинні бути більш компенсаторними і менш каральними...» [2, р. 199], а інші заходи некарного впливу, у тому числі заохочення і переконання, в основу яких закладено моральне начало, послужать «пом'якшенню неминучої строгості і невблаганності права» [228, с. 257].

Вивчення кримінально-правових норм та пошук шляхів удосконалення кримінального законодавства у сфері покарання стали сьогодні одним із головних завдань кримінально-правової науки. Важливим у даному напрямі видається запровадження інституту кримінального проступку, що широко обговорюється серед учених. Так, у П. Фріса викликає стурбованість тенденція криміналізації діянь, яка здійснюється спонтанно, без достатньої аргументованості. За його підрахунками, «особлива частина була збільшена на одну третину, а за останні 10 років додали ще близько 30 статей, що призвело до неузгодженості між статтями КК України» [274]. На думку дослідника, назріла необхідність упровадження інституту кримінального проступку, що відповідатиме принципу гуманізації покарання.

Загалом підтримуючи ідею необхідності трансформації значної частини злочинів невеликої тяжкості у проступки як логічний вияв політики гуманізації юридичної відповідальності за делікти, що не містять загрози спричиненню значної шкоди інтересам суспільства та держави, В. Борисов зазначає, що поява інституту кримінального проступку ставить принципове питання щодо його правової природи та визначення місця в системі законодавства [30, с. 104-107].

Деякі аспекти кримінального проступку в різний час були предметом наукових інтересів таких учених, як Ф. Гілязев, М. Дмитрук, В. Курляндський, Н. Кузнєцова, В. Кудрявцев, В. Туляков, П. Фріс, М. Хавронюк та інші. Напрацювання дослідників знайшли своє втілення в проектах законів, поданих групою народних депутатів України у складі В. Стретовича, С. Головатого, Д. Притики, Е. Шишкіної: «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» (реєстраційний № 10126 від 26 лютого 2012 року) [207] у проекті «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» (реєстраційний № 10146 від 03.03.2012 року) поданим на розгляд Верховної Ради України В. Швецем [206]. Перший документ був відхилений, а другий направлений на доопрацювання.

Підсумком наукових дискусій щодо доцільності запровадження інституту пробації у національній правовій системі України стало прийняття 5 лютого 2015 року Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 № 160-VIII (далі — Закон № 160-VIII) [217]. Однак з ухваленням Закону № 160-VIII законодавець на порядок денний юридичної науки поставив низку інших непростих запитань, пов'язаних з імплементацією положень Закону № 160-VIII в правову систему України, що вимагатиме внесенням змін та доповнень до вже чинних нормативно-правових актів.

І хоча сьогодні існує декілька шляхів подолання кризи покарання: послідовна гуманізація системи покарань, її лібералізація або диверсифікація, загальне рішення не знайдено. Можливо, цьому також сприяє правова культура і наявні в ній позиції стосовно покарання.

Вітчизняна філософсько-правова думка щодо інституту покарання розділилася на дві крайні ціннісні позиції, які знайшли відображення в правовій культурі легалізм і моралізм. Так, прихильники легалізму, виходячи з природно-правової ідеї верховенства права, вважають, що «за кожний злочин має слідувати симетричне (справедливе) покарання»; зло має бути покаране, а застосування покарання є обов'язком держави перед своїми громадянами. У свою чергу, прихильники моралізму вказують на аморальність усякого

насильства і тому говорять про неприйнятність кримінального покарання. Так, ще В. Соловйов, відзначаючи значимість доктрини моралізму, яка полягає в моральній чистоті її намірів, наголосив що її істотний недолік полягає в тому, що «принцип співчутливого ставлення до злочинця, заперечуючи примус взагалі, виключає не тільки заходи помсти і залякування, але також і заходи попередження злочинів і виховного впливу на злочинців» [246].

На думку О. Бундаєвої, фіксація на одній з позицій призводить до знищення правової культури і, отже, неефективності закону. Небезпечний як абсолютний моралізм, який заперечує покарання, так і легалізм у чистому вигляді, який вбачає в моралі тільки страх перед покаранням. Правова культура ж існує між легалізмом і моралізмом, вона рівновіддалена від кожної з названих позицій [32, с. 10].

Проте в умовах нестабільності кримінального законодавства і зміни соціально-економічних відносин видаються малопродуктивними дискусії про роль покарання. У цьому сенсі прикладом є поєднання класичного розуміння покарання і соціологічних ідей у працях французького вченого М. Ансея. «Соціальний захист, – відзначає він, – передбачає, насамперед, загальну концепцію системи боротьби зі злочинністю, яка має на меті не тільки до спокутування провини покаранням, а й до охорони суспільства від злочинних посягань. ... Цю охорону суспільства соціальний захист прагне здійснити шляхом сукупності заходів, що не мають карального характеру в прямому сенсі слова, призначених нейтралізувати злочинця або шляхом його елімінації або ізоляції, або шляхом застосування до нього лікувальних або виховних заходів. якщо соціальний захист будується не в плані класичної репресії, а виступає за антирепресивний або, у крайньому випадку, нерепресивний підхід, то він аж ніяк не передбачає необхідності відмови від покарання як такого» [7, с. 34].

2.2 Філософсько-правові підходи до системи покарань

Розглядаючи кримінально-політичні підходи до системи покарань, варто відзначити, що саме поняття «система» належить не до юридичних, а до філософських категорій, проте системно-структурний підхід до досліджуваних явищ, як наголошує П. Рабінович, сьогодні фактично набув статусу загальнонаукового принципу [219, с. 20-25]. Аналізуючи систему як складне структурне утворення, наділене певними властивостями та внутрішньою єдністю, то, напевно, зводити систему покарань до простого переліку їх видів, як це зробив законодавець (ст. 51 та ст. 98 КК України), не слід. Тим більше, що в теорії кримінального права загальновизнаним є положення, що перелік покарань розташований законодавцем не хаотично, а в певній чіткій послідовності, тобто становить собою систему. Ще наприкінці ХІХ ст. Н. Таганцев розглядав систему як «сукупність заходів у їх взаємній підпорядкованості або співвідношенні» [256, с. 100]. Він звернув увагу на необхідність створення структури покарань, яка відповідала б цілям.

Будучи цілісним явищем, система покарань бачиться самотійною та водночас перебуває в системно-структурній взаємодії з іншими системами кримінального права. Тому філософсько-правовий підхід до аналізу системи покарань дає нам можливість розглядати її як складний соціальний організм, у якому кожний автономний вид покарання (компонент системи) виконує свою функцію [43, с. 54-56]. Система покарань є визначеним кримінальним законом і обов'язковий для суду перелік покарань, розміщених у певній послідовності залежно від їх тяжкості. При цьому, така система є культурнодетермінованою, світоглядно та ідеологічно заангажованою. З позитивістських позицій, така система є правовою базою, на якій ґрунтується каральна політика держави щодо застосування покарання за вчинені злочини [300, с. 122].

Для сучасного вітчизняного правознавства характерним є вузьконормативіське розуміння системи покарань, прикладом якого є позиція С. Курганова, який вважає, що системою покарання є відповідним способом

упорядкований перелік видів покарання, передбачених кримінальним кодексом за вчинення злочину. У ній найбільше проявляється характер та цілеспрямованість кримінальної політики держави, яка, у свою чергу, залежить від соціально-економічного та політичного устрою держави, стану злочинності, рівня соціальної самосвідомості [140, с. 16].

Отже, система покарань відкрита за своєю суттю, тобто включення до неї нових видів покарань не перетворює її у нову, якісно іншу систему, вилучення чи фактичне випадіння окремих видів покарань не знищує саму систему, хоч і може суттєво змінити ефективність її функціонування. Остання ознака ускладнюється тим, що система покарань, на відміну від багатьох однопорядкових інших явищ, не наділена здатністю самостійно відновлювати втрачені елементи, вони можуть бути заповнені лише завдяки зовнішньому втручанню [287, с. 45]. Звідси, надзвичайно важливим є вчасна реакція законодавця на зміни в соціально-економічному житті та відповідно адекватні зміни до системи покарань з вилученням старих, уже неефективних видів та заміною їх новими. Законодавець має спрямовувати свої зусилля на виконання таких завдань:

а) визначити сукупність різноманітних за своїми карально-виховним потенціалом та найбільш доцільними на цьому етапі історичного розвитку видів покарання;

б) подати їх порівняльну тяжкість;

в) виділити у її межах дві групи (самостійні підсистеми) покарань, які відрізнялися б за порядком їх застосування, – основні та додаткові [71, с. 78].

З філософської точки зору систему покарань є соціально обумовлена, закріплена у положення чинного законодавства та прийнятна у правозастосуванні (в суді) з урахуванням вимог індивідуалізації кримінальної відповідальності, сукупність окремих видів покарань та їх груп, що взаємодіють між собою, вибудовану за принципом зростання їх суворості. У розділі X Загальної частини Кримінального кодексу України ст. 51 визначає систему покарань, ст. 52 – види покарань, залежно від порядку їх застосування, а статті 53–64 – умови, підстави та порядок призначення кожного з них.

Поміщений у КК України перелік видів покарань В. Сташис вважав правовим фундаментом для диференціації кримінальної відповідальності, яку здійснює законодавець шляхом конструювання санкцій статей Особливої частини КК України, та юридичним орієнтиром для суду при індивідуалізації покарання за вчинений злочин [251, с. 16-24].

Усі покарання, передбачені в ст. 51 КК України, мають специфічні ознаки, які дозволяють класифікувати їх за певними критеріями. Як справедливо вважає М. Хавронюк, ними є:

- а) їх юридична значущість;
- б) зв'язок з ізоляцією від суспільства;
- в) наявність чи відсутність обмежень майнового характеру;
- г) суб'єкт, до якого застосовується покарання;
- д) можливість визначення строку покарання;
- е) можливість чи неможливість призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК [121, с. 56].

Під впливом суспільно-політичних процесів неодноразово робилися спроби змінити та внести корективи до списку видів покарання, проте він і досі залишається незмінним. Сучасна система покарань в Україні є ієрархічною. За порядком застосування покарання, згідно зі ст. 52 КК України, поділяються на три групи:

- 1) покарання, які можуть застосовуватися лише як основні (основні покарання);
- 2) покарання, які можуть застосовуватися лише як додаткові (додаткові покарання);
- 3) покарання, що можуть застосовуватись і як основні, і як додаткові (так звані змішані покарання).

Хоча в науковій літературі існують й інші критерії для диференціації покарань. Зокрема, М. Хавронюк пропонує виділяти дві групи за зв'язком з ізоляцією від суспільства:

- 1) покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства;

2) покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства [281, с. 112].

Натомість, І. Богатирьов відстоює ідею загальної класифікації кримінальних покарань: покарання у виді позбавлення волі; покарання, не пов'язані з позбавленням волі; кримінально-правові санкції [24, с. 12]. Залежно від суб'єкта злочину Р. Галіакберов розрізняє загальні і спеціальні покарання [44, с. 4-5]. Така класифікація має важливе практичне значення, адже пов'язана з диференціацією призначення покарання. Загальне покарання вноситься всім особам, котрі вчинили суспільно-небезпечне діяння, – штраф, позбавлення волі на певний строк, але воно не може бути висунуте неповнолітнім особам, котрі вчинили злочин невеликої тяжкості вперше, а також особам у віці 16 років, які вперше скоїли злочин середньої тяжкості. Спеціальне покарання призначають тільки до певної категорії осіб, котрі вчинили злочин: обмеження через військову службу і тримання в дисциплінарному батальйоні – до військовослужбовців; позбавлення права обіймати певну посаду – до осіб, котрі займають певну державну посаду в органах місцевого самоврядування; позбавлення спеціального, військового чи почесного звання, класифікаційного рангу, чину – до осіб, котрі мають відповідні звання; виправні роботи – до осіб, котрі не мають основного місця роботи.

Покарання також поділяють на строкові, при призначенні яких у вирокі вказується відповідний строк їх відбування (у годинах, місяцях, роках), і безстрокові, до яких відносять штраф, довічне позбавлення волі. Хоча тут необхідно відзначити те, що довічне позбавлення волі теж має певні риси строкового покарання, адже життя теж має свій термін.

Таким чином, основні та додаткові покарання є елементами структури системи покарань, кожен з яких, узятий окремо, можна розглядати як підсистему покарання в межах більш загальної системи. Ці підсистеми тісно взаємопов'язані між собою, але водночас функціонують дещо самостійно [104].

Як уже неодноразово зазначалося для європейської культури (української зокрема) характерним є динамічний процес пошуку та структурування адекватної і справедливої системи покарань. Під тиском нових світоглядних орієнтирів та особливого значення цінності людини і людського життя

відбулися суттєві зміни у елементах системи покарань, яка притаманна європейцям. Йдеться про тривалий час переорієнтації каральної політики з карної через виховну до гуманної, результатом чого стала заміна болісних видів покарання на більш цивілізовано-гуманні (штраф, громадські роботи тощо). Тому розглянемо види покарання за Кримінальним кодексом України від найменш суворого його виду, яким сьогодні є штраф.

Ст. 53 КК України визначає штраф як грошове стягнення, що накладається судом у випадках і в межах, установлених в Особливій частині КК України. Отож, штраф – це вид покарання, що характеризується стягненням із засудженого в дохід держави певної суми грошових коштів у випадках та межах, установлених в Особливій частині КК.

Більшість українських вчених погоджуються з наведеним вище визначенням штрафу як виду покарання. Однак слід зазначити, що досить своєрідною є думка В. Попраса, котрий наголошує, що штраф – це міра примусу, яка застосовується від імені суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні її права власності на відповідну суму коштів [198, с. 67]. Таке розуміння штрафу, за своєю суттю, виходить за межі суто юридичного розуміння цього виду покарання, оскільки будь-яке покарання є примусом. Вузьке юридичне розуміння штрафу як покарання має місце і у галузевому праві сучасної України: у цивільному, господарському адміністративному, митному, бюджетному, антимонопольному праві штраф трактується як певна сума коштів, яка стягується з особи, котра вчинила злочин у дохід державного бюджету.

Наступним видом покарання є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК України). Цей вид, так само як і штраф, може призначатися і як основне, і як додаткове покарання, але, на відміну від штрафу, він має чітко сформоване правообмеження, що застосовується до особи, котра засуджена до такого виду покарання. Основним обмеженням у цьому випадку є обмеження права на працю. Якщо звернути увагу на ч. 1 ст. 43 Конституції України, де чітко прописано, що кожен має

право на працю і включає в себе можливість заробляти на життя працею, яку він вільно обирає чи на яку він добровільно погоджується, то особа, засуджена до такого виду покарання, обмежується в такому праві відповідним переліком посад чи видами діяльності, відповідно до яких суд позбавив її такого права. Строго говорячи, вказаний вид покарання особливого значення має в сучасних часових параметрах, оскільки ми живемо сьогодні у світі із перебільшеними цінностями соціального статусу особи та її професійної приналежності.

Звідси суд, призначаючи цей вид покарання, повинен чітко підходити до переліку посад чи видів діяльності, на які він покладає заборону, для того, щоб у зв'язку з обмеженням, накладеним судом, в особи не склалася така ситуація, за якої вона взагалі не зможе реалізувати свого права на працю.

Фактично охарактеризований вид покарання складається із двох видів заборон:

- заборона обіймати посади на державній службі, в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності;
- заборона займатися певною професійною чи іншою діяльністю.

Л. Хрулова висловлює думку про те, що позбавлення права обіймати певні посади тягне за собою звільнення засудженого з посади, яку він обіймав під час вчинення злочину, і позбавлення його на певний строк права обіймати аналогічні посади на інших підприємствах, в установах чи організаціях. А позбавлення права займатися певною діяльністю – це заборона засудженому впродовж певного терміну займатися діяльністю, визначеною у вироку суду, і у зв'язку з якою ним було вчинено злочин [179, с. 79].

Провівши аналіз цього виду покарання, Д. Шиян підкреслює, що позбавлення права обіймати певні посади полягає у припиненні на визначений судом строк права перебування на посадах у державних органах та їх апараті, органах місцевого самоврядування або на посадах підприємств, установ, організацій, незалежно від форм власності, якщо надані за посадою повноваження використовувала особа для вчинення злочину [297, с. 126].

Отже, позбавлення права займатися певною діяльністю полягає у припиненні на визначений судом строк права на службову або професійну діяльність, або іншу діяльність, регламентовану відповідними правилами, якщо її здійснення пов'язане з учиненням злочину. В. Тютюгін висловлює думку, що основу каральної сутності досліджуваного виду покарання складає як позбавлення засудженого конкретних суб'єктивних прав (права на зайняття певною діяльністю і пов'язаних з її здійсненням прав і повноважень), так і тимчасове обмеження його правоздатності – можливості вільного вибору посади, професійної діяльності або іншого виду занять [262, с. 36-52]. М. Таганцев, характеризуючи це покарання, писав, що воно, насамперед, припадає на громадську і службову сферу діяльності винного [256, с. 45].

Таким чином, покарання у формі позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю, залишається не повністю розробленим законодавцем і потребує деяких уточнень:

- 1) перелік посад та професій, якими не може займатися чи займати особа, котра вчинила злочин;
- 2) визначення терміна «позбавлення права».

Вважається доцільним викласти ч. 1 ст. 55 Кримінального кодексу України в такій редакції: «покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю суд призначає у випадках, передбачених у санкціях Особливої частини Кримінального кодексу, якщо особа вчинила злочин у сфері трудової чи професійної діяльності, якщо можливості, які надавалися такою посадою чи видом діяльності, були свідомо використані для підготовки чи вчинення злочину або враховуючи характер вчиненого протиправного діяння, суд визнає неможливим збереження за особою, яка вчинила злочин, права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Таке покарання, однак, не впливає на виконання профспілкової чи діяльності в засобах масової інформації».

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років».

Така редакція тлумачення включала б у себе і норми, викладені в Законі України «Про очищення влади» [215].

Одним із видів покарання згідно чинного вітчизняним кримінальним законодавством є громадські роботи. В ст. 56 КК України визначено, що громадські роботи є основним покаранням, що полягає у примусовій безоплатній праці засудженим у вільний від роботи чи навчання час на користь суспільства. Громадські роботи, які уведені до переліку покарань у чинний КК України 2001 р., не передбачалися в попередньому КК України 1960 року. Отже, цей вид покарання є дещо новим для українського кримінального законодавства, хоча є уже традиційними для більшості західних держав.

Україна, визнавши переваги покарань, які є альтернативними позбавленню волі, заклала в санкціях статей Особливої частині КК (зокрема у 3% статей від їх загальної кількості) призначення покарання у вигляді громадських робіт як основного покарання. Окрім того, застосування цього виду покарання може мати місце також і у випадках, коли це не передбачається в санкції певної статті. Отже, громадські роботи можуть бути призначені:

- а) як основне покарання, визначене в санкції статті 56 КК України;
- б) у разі призначення більш м'якого покарання, ніж те, яке передбачене в санкції відповідної ст. КК України (ч. 1 ст. 69 КК України);
- в) заміни штрафу за умови неможливості його сплати (ч. 4 ст. 53 КК України);
- г) заміни невідбутої частини покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі більш м'яким покаранням (ст. 82 КК) України;
- г) заміни більш м'яким покаранням обмеження або позбавлення волі звільненим від відбування покарання вагітними жінками і тим, які мають дітей віком до трьох років, після досягнення дитиною трьох річного віку або в разі її смерті (ч. 4 ст. 83 КК України);
- д) заміни покарання чи невідбутої його частини більш м'яким покаранням на підставі Закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК України).

Суть громадських робіт як покарання полягає в обмежені сфері відпочинку, дозвілля особи, оскільки відбування такого виду покарання передбачає здійснення трудової діяльності на користь суспільства у вільний від основної роботи або навчання час. Однак опосередковано все ж зачіпаються інтереси і у сфері зайнятості особи (тобто, трудових правовідносин), а також і майнових інтересів. Як правильно зауважує О. Ткачова, той час, протягом якого засуджені повинні виконувати громадські роботи, міг би бути використаний ними для продовження, наприклад, часу роботи за основним місцем отримання заробітку, або для набуття додатково будь-якої роботи за сумісництвом, підвищення своєї кваліфікації, що давало б їм право на отримання додаткового заробітку тощо [258, с. 10-15].

Як справедливо зауважує В. Філімонов, хоча особі, котра відбуває покарання у вигляді громадських робіт, не виплачується заробітна плата, однак його все ж не можна розглядати як майнове, адже майнові покарання передбачають вилучення всього чи частини майна засудженого або певної частини з його заробітку. Під час застосування громадських робіт такого вилучення не існує. Справді, заробітна плата або стипендія, що отримуються засудженим за основним місцем роботи (навчання), а також заробіток за сумісництвом, премії, будь-які надбавки, матеріальна допомога тощо виплачуються повністю.

Питання, що стосуються характерологічних рис і властивостей покарання у вигляді громадських робіт, на сьогодні в основному вирішенні в чинному кримінальному законодавстві України, встановлено мінімальний і максимальний строки їх відбування; чітко окреслено й коло осіб, на яких цей вид покарання не поширюється; зафіксовано, що вид робіт визначається органами місцевого самоврядування; прописано порядок їх відбування – у вільний від роботи або навчання час; вказано на їх безоплатний характер; встановлена кримінальна відповідальність за ухилення від відбування громадських робіт. Усі інші моменти щодо порядку та умов виконання-відбування досліджуваного покарання регламентуються нормами кримінально-виконавчого права.

Виправні роботи в системі кримінальних покарань належать до основних і мають багаторічну практику застосування в радянську добу існування нашої держави. Вони збереглися і в новому КК України 2001 року. Згідно зі ст. 57 виправними роботами визначається основне покарання, яке характеризується примусовим залученням засудженого до праці на вказаний у вирокі суду строк, та встановлений розмір відрахування із суми його заробітку в дохід держави.

Дещо по-іншому розглядає виправні роботи Т. Погосян. На її думку, це залучення засудженого до праці з відрахуванням певної частини його заробітку в дохід держави. Отже, автор не акцентує уваги на важливішій особливості – бути мірою покарання, державним примусом, що, як вбачається, є навряд чи логічним і виправданим з позиції доктрини кримінального права щодо теорії покарання [265, с. 34]. Подібне за суттю тлумачення наводить і В. Нерсисянц, котрий виправні роботи подає як вид кримінального покарання що, полягає у примусовому залученні засудженого до праці за основним місцем роботи на строк, передбачений вирокі суду, з відрахуванням у дохід держави певної частини заробітку [183, с. 201]. На переконання Б. Леонтьєва, змістовна сторона виправних робіт без позбавлення волі полягає в тому, що засуджений до цієї міри покарання зазнає виправно-трудового й виховного впливу переважно за попереднім місцем роботи і завжди за своїм місцем проживання без ізоляції від суспільства [264, с. 233].

У коментарі Кримінального кодексу ст. 57 вписано, що виправні роботи можуть бути призначені, як правило, особам, котрі вчинили менш небезпечні злочини і не потребують ізоляції від суспільства. Виправні роботи присуджують тільки особам, котрі працюють, і вони відбуваються за місцем роботи засуджених [123, с. 122].

Обсяг кари у виправних роботах також пов'язаний з їх тривалістю. На основі ч. 1 ст. 57 КК України вони встановлюються на строк від 6-ти місяців до 2-х років. Неповнолітнім засудженим у віці від 16 до 18 років виправні роботи згідно з ч. 2 ст. 100 КК України призначаються від 2-х місяців до 1-го року. Зауважимо, що новим КК України в цій частині суттєво збільшено каральний

зміст виправних робіт. Порівняно з попереднім КК України нижча межа вказаного покарання для повнолітніх піднята з 2-х до 6-ти місяців.

Зважаючи на сутність виправних робіт як виду покарання, слушною є позиція О. Ткачової, котра наголошує, що виправні роботи – це кримінальне покарання, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочинного діяння, та полягає у застосуванні заходів примусового характеру, а саме: в обмеженні трудової й майнової сфер у вигляді стягнення певного відсотка із заробітку і забороні звільнитися за власним бажанням, у сфері загальногромадських прав і свобод людини – свободи пересування, що також тягне судимість [258].

Таким чином, можна зробити висновок, що з'ясування сутності виправних робіт як виду покарання дає можливість окреслити точний обсяг карального впливу на засудженого, що, у свою чергу, сприяє встановленню відмінностей між цим видом покарання та іншими видами, передбаченими в системі покарань, а також дозволяє окреслити шляхи вдосконалення практики застосування й виконання цього покарання.

Такий вид покарання, як службові обмеження для військовослужбовців, застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, урахувавши обставини справи та особу засудженого, вважає за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити обмеження на той самий строк (ст. 58 ККУ).

Цей вид покарання характеризується тим, що:

- 1) застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби;
- 2) його мінімальний строк – шість місяців, а максимальний – два роки;
- 3) із суми грошового забезпечення засудженого здійснюється відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду;
- 4) під час його відбування засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні;

5) його строк не зараховується засудженому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання.

Поняття цього виду покарання в законі не визначено. Українські вчені справедливо зазначають, що він є спеціальним різновидом виправних робіт, що застосовується для специфічної групи засуджених – військовослужбовців. Виходячи з наведеного вище, можна погодитися з визначенням цього виду покарання, яке дає Ю. Пономаренко: «службове обмеження – це покарання, яке полягає в обмеженні трудових прав засудженого військовослужбовця шляхом покладення на нього обов'язку служити у відповідному місці, на відповідній посаді і у відповідному званні, і його права власності шляхом відрахування частини його коштів у дохід державного бюджету [197, с. 254].

Конфіскація майна як вид покарання має разовий характер та пов'язана з примусовим безоплатним вилученням у власність держави майна, що є власністю засудженого. У Юридичній енциклопедії «конфіскація майна» (лат. – *Confiscatio* – вилучення майна в державну скарбницю) – примусове, безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є особистою власністю громадянина. У кримінальному праві застосовується на підставі Кримінального кодексу України як додаткове покарання. Конфіскація майна може бути призначена тільки у випадках, коли в санкції статті КК України, за якою особа засуджена, вона передбачена як додаткове покарання. Не підлягають конфіскації предмети, необхідні для засудженого та осіб, котрі перебувають на його утриманні [300, с. 123].

Остаточне визначення конфіскації як кримінального покарання міститься у Кримінальному кодексі України, а саме ст. 59. Вона містить наступні положення:

1. Покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються.

2. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу.

3. Перелік майна, що не підлягає конфіскації, визначається законом України.

Повною конфіскацією є вилучення всього рухомого і нерухомого майна засудженого, такого, що знаходиться в його особистій власності. При цьому житлові й надвірні споруди в сільських місцевостях, необхідні для мешкання сім'ї засудженого, а рівно невід'ємні складові приналежності сільського двору, необхідні знаряддя незабороненої кустарної і ремісничої праці, предмети домашнього вжитку, живлення тощо конфіскації не підлягають. Повний список майна, яке не підлягає конфіскації, вказується в переліку, передбаченому КК України.

Часткова конфіскація майна полягає у вилученні частини майна засудженого. Якщо конфіскується частина майна, то суд повинен точно вказати, яка частина (1/2, 1/3 тощо) всього майна вилучається, або конкретно зазначити конфісковані предмети.

Разом із загальною конфіскацією майна виділяють інший її вид – спеціальну. Саме вона викликає особливий інтерес через суперечність і багатогранність. У наш час застосування спеціальної конфіскації майна регламентується ст. 81 КПК України. Деякі автори пропонують визнавати вилучення певних предметів, що є знаряддям учинення злочину (зброя, спеціально виготовлені знаряддя злому, верстати для виготовлення фальшивих грошей тощо) або одержаних у результаті вчинення злочину, а також цінностей, які не можуть знаходитися в цивільному обороті (радіоактивні матеріали, наркотичні засоби і психотропні речовини, технічне срібло, золото тощо). Д. Самгіна характеризує спеціальну конфіскацію майна як «примусове безвідплатне вилучення певних предметів у власність держави [232, с. 89-98].

У ст. 59 КК України законодавець вказує лише факт існування повної і часткової конфіскації майна. У санкціях статей Особливої частини таке розмежування цього виду покарання відсутнє. Конфіскація майна як засіб

майнового характеру використовується разом з іншими інститутами кримінально-правового примусу як один із дієвих заходів у боротьбі із злочинністю, що існує в кримінальному праві багатьох країн.

Згідно з ч. 2 ст. 59 КК України цей вид покарання встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини та може бути призначений лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України. А під конфіскацією майна тепер розглядається покарання у вигляді конфіскації в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Хоча, як зауважує О. Кулик, намічена в кінці ХХ століття тенденція до пом'якшення кримінальної політики пояснюється дослідниками як прагнення судів до гуманізації кримінальної репресії, так і в низці випадків – поблажливим ставленням до злочинців. Головним чинником указаних процесів є соціально-економічна криза в країні, де за таких умов позбавлення волі залишалося головним видом покарання, який суди можуть реально застосовувати [138, с. 107-119].

Г. Собко виділяє наступні ознаки конфіскації:

1) примусовість, тобто майно вилучається на користь держави примусово, незалежно від волі його власника. Має місце імперативний метод врегулювання суспільних відносин;

2) безоплатність, на відміну від інших форм обмеження права особи на власність конфіскація відшкодуванню не підлягає. Наприклад, з метою суспільної необхідності, майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього й повного відшкодування його вартості (реквізиція) (ст. 353 ЦК України). Виняток може бути пов'язаний з реабілітацією особи;

3) активні дії – вилучення, що призводить до втрати особою контролю над майном;

4) вилучене майно спрямовується в дохід держави;

5) спрямування на обмеження належного особі права (права власності).

Причому це право може бути обмежено як повністю, так і частково, але тільки на момент винесення вироку та щодо належного особі майна. Тому на підставі

конфіскації в особи вилучається тільки те майно, або його частина, яке вказане у вирокі суду. Так, згідно зі ст. 190 ЦК України, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки;

б) засуджений є обов'язковим суб'єктом конфіскації, тобто особа, стосовно якої вступив у законну силу вирок суду, де міститься його рішення про визнання особи винною у вчиненні злочину та його покарання, у тому числі і з призначенням конфіскації [244, с. 3-10].

Наступним видом покарання є арешт (ст. 60 КК України), якому властиві ознаки, притаманні будь-якому іншому виду. Загальні ж можна виділити з поняття покарання, яке наводиться у ст. 50 КК України: «Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вирокі суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого».

Слід зазначити, що термін «арешт» до цього часу не одержав законодавчого закріплення. Значна кількість українських правознавців виходять з того, що арешт є різновидом позбавлення волі й відрізняється від нього лише тим, що призначається на короткий строк та деякими ознаками, які характеризують особливості його відбування. Своє визначення арешту пробували дати В. Трубніков і Ю. Шинкар'єв, які виходили з того, що арешт і позбавлення волі є двома різними видами покарання, і при цьому арешт не є різновидом позбавлення волі. Погодитися з цією точкою зору не можна, оскільки арешт як вид покарання є різновидом покарання у виді позбавлення волі та історично розвивався як різновид позбавлення волі.

Переконливим постає визначення цього поняття Ю. Пономаренка, котрий зазначає, що арешт – це покарання, яке полягає в короткостроковому обмеженні особистої свободи засудженого у спеціальних закладах в умовах підвищених режимних обмежень [197, с. 235].

Тлумачення арешту в широкому та вузькому значенні слова подає Ю. Шинкар'єв, котрий наголошує що в широкому розумінні – це захід державного примусу, що застосовується за обвинувальним вирокі суду до

особи, винної у вчиненні злочину, який полягає у встановленні для неї в процесі виконання та відбування покарання специфічного правового статусу (обов'язків, прав (їх обмежень) та законних інтересів).

Під арештом у вузькому значенні необхідно розглядати вид кримінального покарання, передбачений Кримінальним кодексом України, що означає короткочасне тримання засудженого у специфічній установі виконання покарань – арештному домі в умовах фізичної ізоляції та режимних умовах підвищеної суворості.

Поєднуючи всі зауваження щодо цього терміна, Ю. Шинкарьов пропонує внести зміни до ст. 60 КК України і подати її в такій редакції: «Покарання у виді арешту полягає у короткочасному триманні засудженого в арештному домі в умовах фізичної ізоляції та режимних умовах підвищеної суворості на строк від одного до шести місяців» [296, с. 199].

Обмеження волі є специфічним покаранням, з яким пов'язано чимало проблем, у його застосуванні, та й практика його застосування достатньо неоднозначна. Так, Івано-Франківським міським судом у період з 2012 по 2014 рр. кількість засуджених, котрим призначалося це покарання, коливається (у 2012 р. – 90; 2013 р. – 46; 2014 – 57), що свідчить про його самостійність у вигляді обмеження волі. Висновок про те, що обмеження волі слугує різновидом позбавлення волі, уперше висловив В. Сташис, котрий взагалі визначив три групи основних видів покарань, що можуть бути застосовані до осіб, котрі вчинили злочини: штраф, громадські роботи та позбавлення волі [251, с. 614-615].

Відповідно до ч. 1 ст. 61 КК України покарання у вигляді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. Проводячи межу між позбавленням та обмеженням волі, необхідно відмітити, що відмінність полягає лише у ступені ізоляції особи від суспільства, більшій чи меншій її інтенсивності. В осіб, засуджених до обмеження волі, більше можливостей для спілкування з людьми на волі. Під час виконання такого покарання у своїй сукупності обмеження

особистих прав і свобод засудженого не створюють певної ізоляції, як, приміром, у випадку позбавленні волі. Переважно обмеження волі вважаємо альтернативою до більш суворого виду покарання – позбавлення волі на певний строк.

Щодо місця обмеження волі в системі покарань у науці немає єдиного погляду. Не виникає сумнівів, що воно бачиться більш м'яким, ніж позбавлення волі. Проте стосовно того, чи є обмеження волі більш суворим видом покарання, ніж арешт та інші покарання, які розташовані в «сходинках» вище, у літературі висловлюються зауваження. Так, наприклад, зазначається, що цей вид покарання більш гуманний і демократичний, аніж арешт, хоча останній за критерієм порівняльної суворості, встановленої у ст. 51 КК України, розцінюється як менш суворий [139, с. 67].

Так, на думку К. Новікової, обмеження волі в чинному КК України не зовсім обґрунтовано займає дев'яту позицію. У сьогоднішній моделі обмеження волі згідно з кримінальним правом України повинно знаходитись на сьомому місці, перед конфіскацією майна [184, с. 250-257].

Ст. 63 КК України гласить, що покарання у вигляді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. І встановлюється це на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною Кримінального кодексу України.

А. Піонтковський розглядав позбавлення волі як примусову ізоляцію громадянина у спеціально призначеній для цього установі [141, с. 43]. М. Бажанов вважав, що позбавлення волі – це покарання, яке полягає у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на визначений у вироку суду строк з обов'язковим його поміщенням у спеціальну виправно-трудоустанову [14, с. 23]. О. Джужа переконує, що йдеться про поєднаний із виправним впливом захід державного примусу, який набрав чинності із визначення винного у вчиненні злочину, ізоляцією від суспільства шляхом поміщення до установи виконання покарань, що підлягає правовим обмеженням, набуває стану судимості і тягне за собою ряд невігідних для неї

наслідків після звільнення від відбування покарання [130, с. 101]. За Ю. Пономаренком позбавлення волі – це покарання, що становить обмеження права особи, котра вчинила злочин, на особисту свободу шляхом повної ізоляції її від суспільства на строк, встановлений вироком суду [197, с. 199].

В. Сташис, В. Тютюгін трактують позбавлення волі як основний вид покарання, відповідно до якого засуджений ізолюється від суспільства шляхом поміщення його на строк, установлений вироком суду, у спеціальну кримінально-виконавчу установу [126].

Загалом сучасний стан інституту позбавлення волі є показником його прогресу відповідно до принципів сучасної кримінальної політики і тенденцій соціального розвитку загалом, але, крім цього, позбавленню волі на певний строк притаманні такі ознаки: строковий характер; призначається тільки як основне покарання; встановлюється за злочини всіх категорій тяжкості і за широке коло злочинів в Особливій частині КК України; не має обмежень щодо кола осіб, котрим може призначатися; свій вплив на засудженого здійснює через ізоляцію, тобто поміщення до кримінально-виконавчої установи закритого типу; спрямоване на особисті блага засудженого, його свободу; одне з найсуворіших покарань; направлене на убезпечення суспільства від інших злочинів з боку засудженого [253, с. 962-967].

Вчинення особливо тяжких злочинів вимагає застосування покарань відповідного ступеня суворості, тому чимало держав використовують його щодо осіб, котрі вчинили особливо тяжкі злочини, найвищу міру покарання – довічне позбавлення волі. Зокрема у ч. 1 ст. 64 Кримінального кодексу України вказано, що «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк». Незважаючи на те, що даний вид покарання і називається довічним позбавленням волі, це зовсім не означає, що засуджена до нього особа в усіх, без винятку, випадках повинна його відбувати до кінця життя.

Довічний характер окресленого покарання не є абсолютним, оскільки в передбачених законом випадках можлива його заміна іншим видом. Зокрема,

ч. 2 ст. 87 КК України встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі строком не менш як 25 років. Передбачена заміна довічного позбавлення волі іншим видом покарання і судом. Так, ч. 5 ст. 80 КК України гласить: якщо суд не визнає за можливе застосувати щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі, давність виконання обвинувального вироку, то це покарання замінюється позбавленням волі на певний строк. Найсуворіший характер покарання у вигляді довічного позбавлення волі визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього покарання, та позначається на порядку й умовах його встановлення, застосування та відбування. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі встановлюється лише за вчинення особливо тяжких злочинів. Так, у ч. 5 ст. 12 КК України йдеться, що злочин, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, є особливо тяжким. Це покарання застосовується тільки у випадках, спеціально передбачених КК України, тобто лише тоді, коли воно встановлене у санкції статті, за якою засуджується особа, і за жодних умов не може бути призначене у будь-якому іншому разі.

Сучасний етап розвитку української державності вимагає подальшої оптимізації законодавства про кримінальну відповідальність. Тут варто звернути увагу на запропоновані Т. Коросташой, А. Тунтиулой, А. Кириченко нові доктрини ступеневого сутнісно-видового поділу правопорушень, сутності неправомірного діяння, межі правомірної поведінки та обставин, що виключають суспільну небезпеку або шкідливість діянь, сутнісний й видовий поділ суспільних і юридичних фактів. Ці доктрини принципово підходять до взаємовідносин правомірного діяння і правопорушення. Але таким новаціям притаманні певні неузгодженості з чинним законодавством, а тому вони вимагають усебічного, повного наукового аналізу [294, с. 37-39].

Висновки до другого розділу

Еволюція форм покарання представлена в європейській культурі трьома дієвими модуляціями (М. Фуко). Сучасна система покарань (третя модуляція) є наслідком суттєвих світоглядних змін у європейському світогляді ХХ століття, в основі яких лежать ірраціоналізм, атеїзм та прагматизм. Це привело до суттєвих змін у наборі та техніках заходів впливу. Насьогодні є актуальним перехід від репресивної до гуманної психіатрії; від реституційно-компенсаційного впливу до превентивно-профілактичної діяльності, яка пов'язана із здійсненням реабілітаційно-заохочувального заходів. За таких умов існує необхідність комплексного філософського дослідження сукупності кримінально-правових заходів в умовах їх генезису, функціонування та практики застосування.

З філософської точки зору, система покарань в координатах позитивного права, так само як і саме покарання, характеризується високим ступенем волюнтаризму та суб'єктивізму. Філософсько-правовий аспект цієї проблеми полягає у пошуках адекватності злочину і покарання. Законодавець як представник держави, на власний розсуд, встановлює міру покарання. Звідси і різні види покарання за однопорядкові злочини у різних державах та в різні історичні періоди окремої конкретної держави.

Сьогодні актуальним є те, що кримінально-правова політика у сфері покарань повинна оперативно реагувати на соціальні зміни та враховувати основні світоглядні детермінанти сучасного соціального життя. Разом з цим, система покарань, як і будь-яке позитивно-правове явище, характеризується консервативністю.

Система покарань є правовою базою, на якій ґрунтується каральна політика держави щодо застосування покарання за вчинені злочини. Система покарань є відкритою, за своєю природою, та динамічною, за своїм функціональним призначенням. Вона (система) не має здатності самостійно відновлювати втрачені елементи, вони можуть бути заповнені лише завдяки

зовнішньому втручанню, яке детермінується змінами у світогляді та соціально-економічному житті. Сьогодні законодавець в процесі створення та конструювання системи покарань має виконати такі завдання: а) визначити сукупність, різноманітних за своїми карально-виховними властивостями та найбільш доцільних на цьому етапі історичного розвитку конкретного суспільства, видів покарання; б) визначити їх порівняльну тяжкість; в) виділити в її межах дві групи (самостійні підсистеми) покарань, які б відрізнялися за порядком їх застосування – основні та додаткові.

З огляду на викладене можна зробити такі висновки:

1. Неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів. Іноді держава намагається стримати зростання злочинності суворими санкціями, проте жорстокість покарання не дає позитивного ефекту. Жорстокості було більше ніж досить, але злочинності вона не викорінила. Запобігання злочинам будь-якою ціною не може служити принципом кримінальної політики нашої держави.

2. Тимчасово досягти мети спеціальної превенції можна за допомогою призначення покарання у вигляді позбавлення волі, проте кінцева мета не завжди досягається, оскільки сутність запобіжного впливу – досягненні постійно триваючого результату. Недопустимо, щоб відбування покарання робило людину більш небезпечною для суспільства, ніж до засудження (досягається антимета). Покарання у вигляді позбавлення волі скоріше множить наявні недоліки, ніж усуває їх, висуває нові проблеми, ніж вирішує наявні. Вважається, це покарання малоефективне для досягнення мети спеціальної превенції.

3. Доцільність застосування альтернативних позбавленню волі видів покарання. Ефективніше, наприклад, звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі з випробуванням. Проте через труднощі на стадії виконання питома вага альтернативних покарань на практиці залишається низькою.

РОЗДІЛ 3

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТА ПРОТИРІЧЧЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1 Вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарань в умовах європейської інтеграції

Сучасний етап розвитку кримінального законодавства загалом та інституту покарання зокрема характеризується низкою завдань, які стоять перед Україною у сфері міжнародної співпраці та євроатлантичної інтеграції України. Теперішня доба характеризується об'єднанням зусиль держав у галузі боротьби зі злочинністю. Першим кроком спільних зусиль стало підписання 1992 року Маастрихтського договору про створення Європейського Союзу, що у свою чергу започаткувало інтеграційні процеси та створило передумови для більш тісного зв'язку між країнами Європи [69].

Щодо участі України в євроінтеграційних процесах, то свій вибір вона зробила, сформулювавши у 1993 році пріоритетні напрями зовнішньої політики. З цього приводу Є. Зозуля зазначив, що, «звертаючи увагу на прагнення української держави реалізувати курс на європейську інтеграцію та налагодити ефективне співробітництво у пріоритетних сферах з країнами членами Європейського Союзу, що згодом повинно привести до набуття статусу повноправного члена ЄС, та враховуючи вагому підтримку з боку керівних інституцій та держав-членів ЄС, завдання, що відносяться до якісної та вчасної реалізації основних положень нормативно-правових документів ЄС, набувають основної важливості» [88, с. 33].

Зважаючи на те, що застосування норм Європейських конвенцій у національній правозастосовній практиці вимагає вдосконалення та зміни нашого кримінального законодавства, постає питання імплементації. Відповідно до Закону України (далі – ЗУ) «Про міжнародні договори» можна виділити такі процеси фактичного відображення у праві України норм

міжнародних актів [214]: унесення пропозицій та підписання міжнародних договорів; ратифікація міжнародних актів; приведення вітчизняного кримінального законодавства відповідно до ратифікованих міжнародних актів.

Формування, розвиток та зміна кримінально-правової політики нашої держави залежить не тільки від процесів криміналізації, декриміналізації, гуманізації кримінальної політики, але й від впливу міжнародних норм на національне кримінальне законодавство.

Конституція України у ст. 9 визначила, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Ця норма Основного закону гарантує процес міжнародного співробітництва із забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Ратифікування Україною таких міжнародних документів, як: Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами; додаткової Конвенції про скасування рабства, работоргівлі й інститутів і звичаїв подібних до рабства; факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії; Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенції № 29 про примусову чи обов'язкову працю; Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрі, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенції № 105 про скасування примусової праці; Конвенції № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці; Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності та ін.,—привело до того, що в основу чинного КК України 2001 року ввійшли не тільки національні нормативно-правові акти, а й міжнародні, що можна простежити у ст. ст. 4, 5, 7, 13, 49, 361, 361-1, 361-2, 362, 363 та в багатьох інших статтях КК України. Також ВР України прийняла Закон «Про внесення

змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення відповідальності за торгівлю людьми та втягненням в зайняття проституцією» від 12.01.2006 р., який значним чином змінив ст. 149 та ст. 303 КК України.

За час незалежності Україна ратифікувала значну кількість міжнародних договорів, але це не вирішило питання імплементації положень міжнародних актів у кримінальному законодавстві, оскільки проблема його адаптації до кримінального права ЄС є актуальною для успішної реалізації європейських прагнень нашої держави.

Серед науковців не існує єдиної думки щодо того, які правові наслідки для держав має приєднання до Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Як вважає В. Філатова та О. Капліна, Конвенція має пріоритет лише стосовно законів та підзаконних нормативно-правових актів, однак підпорядковується Конституції держави [97, с. 56].

Необхідно зазначити, що з моменту прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [203] (ЄСПЛ) від 23 лютого 2006 року, відбулося офіційне визнання Конвенції та практики ЄСПЛ міжнародно-правовим джерелом кримінального права України. З цього приводу досить вдало висловився В. Навроцький, який вважає, що КК України перестав бути єдиним джерелом кримінального законодавства. Закріплене в ч. 3 ст. 3 КК України положення про те, що злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки окреслюються тільки цим Кодексом, по суті, залишилося в минулому. На шляху євроінтеграції Україна вже зробила вагомий крок уперед. Гарантами дотримання на національному рівні органами розслідування конвенційних прав людини є суд і прокуратура, які є відповідальні за реалізацію прав людини всередині України [178, с. 301].

При розгляді кримінальних справ суди повинні перевіряти відповідність кримінально-процесуальної діяльності органів розслідування вимогам європейських стандартів щодо забезпечення прав людини. Їх недотримання у ході розслідування справи, яка перебуває у кримінальному провадженні може бути підставою для визнання судом зібраних органами розслідування доказів

недопустимими. У такому випадку суд може (тобто це є виняткова прерогатива суду) винести виправдальний вирок. Порухення європейських стандартів органами досудового розслідування судді зобов'язані «кваліфікувати» як порушення чинного законодавства, яке тягне за собою настання певного виду юридичної відповідальності.

Контроль за додержанням органами кримінального судочинства європейських стандартів у межах нагляду за дотриманням законності здійснює прокурор. У випадку виявлення порушень конвенційних прав і свобод людини він повинен вжити певні заходи, які спрямовані на усунення таких порушень. Водночас діяльність прокурора має превентивний характер, що дозволяє унеможливити подальші аналогічні порушення прав громадян.

Якщо прокурор, беручи участь у судовому провадженні, встановив обставини, що призвели до порушення прав і свобод громадян, які гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, він зобов'язаний наставляти суд, що розглядає справу, на винесення рішення, у якому звертається увага на обставини та факти обмеження вказаних прав і свобод, відповідних організацій і посадових осіб, які потребують вжиття необхідних заходів. Такі дії прокурорів, безсумнівно, матимуть запобіжний характер і допомагатимуть судам загальної юрисдикції більш ефективно застосовувати в судовій практиці ЄКПЛ.

Таким чином, функцію контролю за забезпеченням конвенційних прав людини державними органами під час кримінального судочинства здійснюють ЄСПЛ, національні суди, прокуратура.

З цього приводу Ю. Хім'як наводить таке значення Конвенції та практики ЄСПЛ для кримінального права України:

1. Визначення відповідності законодавства про кримінальну відповідальність основоположним принципам міжнародного права, зокрема принципу верховенства права.

2. Конвенція та практика ЄСПЛ повинні враховуватися в ході кримінально-правової кваліфікації.

3. Конвенція та практика ЄСПЛ враховуються при тлумаченні окремих кримінально-правових понять.

4. Конвенція та практика ЄСПЛ мають значення для визначення меж кримінально-правової заборони та врахування при внесенні змін та доповнень до КК України [285, с. 8-16].

Отже, Конвенція має як прямий, так і опосередкований вплив на кримінальне право України, що виявляється в урахуванні як тексту самої Конвенції, так і правових позицій ЄСПЛ як органу, що здійснює офіційне тлумачення конвенційних норм. Разом з цим, у кримінальному праві відсутні єдині критерії щодо визначення способів та механізму врахування Конвенції і практики ЄСПЛ, проте формальне закріплення їх статусу як джерела права дає змогу стверджувати про важливе значення у кримінальному праві України [285, с. 14].

З огляду на досвід країн Центральної та Східної Європи необхідним є створення в Україні спеціальної державної установи, покликаної здійснювати всебічне забезпечення адаптації на експертному рівні, а саме – Центру перекладів актів європейського права при Міністерстві юстиції України, тлумачення цих актів Верховним і Конституційним Судом та введення цих актів у чинне законодавство.

Оскільки європейська інтеграція залишається визначальним чинником як зовнішньої, так і внутрішньої політики держави, тому для реалізації взятого курсу на забезпечення гарантії верховенства права, дотримання прав людини, розвитку в Україні громадського суспільства пріоритетною залишається кримінально-правова політика держави.

Кримінальний кодекс України чітко слідує конституційним вимогам демократичного, соціального, правового суспільства, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість та безпека постають найвищою соціальною цінністю, а законність, рівність усіх громадян перед кримінальним законом, справедливість і гуманність кримінального закону potwierджує верховенство права та дотримання міжнародно-правових документів.

Таким чином в Україні діє принцип «Nullum crimen, nulla poena sine lege», іншими словами: якщо немає злочину, то немає покарання без прямої вказівки на це в законі. Тобто вчинення особою суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 ККУ) є підставою для притягнення її до кримінальної відповідальності. Означений принцип діє у всіх цивілізованих країнах світу, а тому тільки конкретна поведінка – діяння – визнається злочинною та караною, а морально-психологічні якості людини, стан її свідомості, думки, погляди чи почуття, якими вони не були б, не можуть розглядатися як злочин і тому не можуть тягти за собою кримінальну відповідальність. У цьому випадку вступає у дію інший, не менш важливий принцип «Cogitationes poenam nemo patitur», тобто ніхто не підлягає покаранню за думки, так як думки не караються. Отже, недостатньо встановлення злочинного наміру для настання кримінальної відповідальності, необхідне вчинення ще й злочинного діяння.

Потреба в гармонізації українського законодавства у сфері позбавлення волі з європейськими правилами вимагає новацій у трьох основних напрямках: концептуальні зміни, нормативні зміни, практичні зміни.

Концептуальні зміни щодо позбавлення волі, що відбулися в Україні, можна конкретизувати в таких тезах:

- 1) в основі попередження злочинів лежить не жорстокість покарання, а його невідворотність;
- 2) визначення принципу економії кримінальної репресії;
- 3) перехід від концепції виправно-трудового до концепції кримінально-виконавчого права, де за основу виправного процесу взято конкретну особистість, захист її прав і загальнолюдських цінностей у період відбування покарання та сприяння формуванню індивідуальних якостей, що сприятимуть засудженим після звільнення з місць позбавлення волі в поверненні до нормального життя в суспільстві;
- 4) зміна змістовного наповнення терміна «ізоляція»: при виконанні покарання у вигляді позбавлення волі мова йде винятково про фізичну ізоляцію; винний не може піддаватися духовній ізоляції; більше того, через

духовні зв'язки та вплив суспільства необхідним є стимулювання його морального вдосконалення, для чого державою повинні бути створені необхідні умови: користування бібліотекою, передплата періодичних видань, наявність електронних засобів масової інформації та ін. [292, с. 33]. Доцільним бачиться використання терміну «ізоляція від суспільства» так як «ізоляція від зовнішнього світу», повна (абсолютна) ізоляція від зовнішнього світу не застосовується, і засуджені, перебуваючи у кримінально-виконавчій установі, користуються правом на побачення з родичами, адвокатами, іншими особами; їм також дозволяється листування, перегляд відеофільмів, слухання радіопередач та читання книг і газет (звісно, відповідного змісту), а також спілкуватися з представниками громадських організацій [132, с. 21];

5) визнання негативних рис позбавлення волі: слабкість виправного впливу на засудженого (перейняття засудженим кримінальної субкультури та його соціальна дезадаптація) і, зрештою, неможливість досягнення ідеальної мети покарання, у тому числі *atrast* (попередження) рецидивної злочинності, «неекономічність» позбавлення волі як покарання;

б) обґрунтування раціональності, доцільності та ефективності альтернативних видів покарань.

У той же час, як вказує Т. Денисова, і сьогодні у правосвідомості українців домінує думка, що активна протидія злочинності мусить бути нерозривно пов'язана з посиленням кримінального покарання: встановленням суворіших санкцій за більшість злочинів та сприяння у більш ширшому призначенню такого виду покарання, як позбавлення волі на певний строк і зменшенням застосування амністії, помилування, поверненням до смертної кари тощо. Така тенденція певною мірою зберігається як у правосвідомості суддів так і співробітників правоохоронних органів. Головним чином більшість із них (61,7%) дотримується думки, що протидія злочинності повинна будуватися на засадах широкого застосування покарання і особливо такого його виду, як позбавлення волі на певний строк. Такі переконання мотивуються зростанням кількості тяжких та особливо тяжких злочинів, підвищенням рівня

злочинності серед молоді, поширення жорстокості, агресивної поведінки, наркоманії, пияцтва, проституції тощо [64, с. 94-101].

Водночас виокремимо законодавчі зміни у сфері позбавлення волі. Ними є:

1) прийняття нового Кримінального кодексу України 2001 р., а також Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р.; Постанови Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 р. № 1090 «Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр.» та Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 р., а також низки інших підзаконних актів з питань утримання засуджених до позбавлення волі;

2) із системи установ виконання покарань виведено такий вид, як тюрма;

3) запровадження альтернативних позбавленню волі системи покарань;

4) визначеність у межах інституту позбавлення волі, тобто, умови призначення, види, можливість звільнення, строки, сформулювання загальної мети покарання та особливості застосування до неповнолітніх тощо;

5) у правовому статусі засуджених до позбавлення волі, можна виділити розширення їх свободи (засуджених до позбавлення волі), хоча сам вплив на це благо є змістом кари в застосуванні даного виду покарання.

Це свідчить про такі законодавчі новації:

– із санкцій статей за злочини невеликої тяжкості майже виключено покарання у вигляді позбавлення волі або істотно зменшено його межі на нормативному рівні;

– вдосконалено інститут скорочення строків позбавлення волі крізь призму звільнення від реального відбуття даного виду покарання (у зв'язку із завершенням строків давності виконання обвинувального вироку, звільнення з випробуванням, умовно-дострокове звільнення, у зв'язку з хворобою, звільнення вагітних жінок, а також жінок, що мають дітей віком до 3 років, помилування, амністія, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням – ст. 74-87 ККУ);

– вперше на законодавчому рівні (а не підзаконного нормативно-правового акту) в ст. 107 КВК закріплено права та обов'язки засуджених до позбавлення волі та ст. 10 КВК передбачено право засудженого на особисту безпеку;

– ослаблено дисциплінарний вплив на засуджених до позбавлення волі таким чином: з переліку дисциплінарних стягнень з засуджених виключено таке стягнення, як позбавлення права на одержання чергової посылки або передачі (ст. 132 КВК) [134]; відповідно до ст. 67 КВК, переведення засуджених, котрі знаходяться у виправних колоніях, до приміщення камерного типу зменшено до 3 місяців, граничний термін застосування такого дисциплінарного стягнення на відмінно від 6 місяців;

– відповідно до ч. 2 ст. 108 КВК, засудженим, які з незалежних від них причин не працюють чи завантажені роботою лише частково, дозволяється купувати продукти харчування та предмети першої необхідності не тільки кошти, зароблені в місцях позбавлення волі, а й на отримані за переказами КВК;

– трудові права розширено таким чином: по-перше, збільшено відсоток від місячного заробітку, який зараховується на особовий рахунок засуджених незалежно від усіх відрахувань, але тільки за умови виконання ними норм виробітку та дотримання вимог режиму (ст. 120 КВК); по-друге час роботи засуджених у період відбування ними покарання у вигляді позбавлення волі зараховується до стажу роботи для призначення їм трудової пенсії після звільнення, однак виключно за умови сплати ними страхових внесків до Пенсійного фонду України в порядку і розмірах, передбачених законодавством (ч. 3 ст. 122 КВК); по-третє, у засуджених робочий тиждень не повинен перевищувати 40 годин на тиждень і вони звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, які визначені законодавством про працю (ст. 119 КВК);

– передбачено такі додаткові заохочення: по-перше, майже втричі збільшити кількість посилок, які можуть отримувати ув'язненні, удвічі – тривалих побачень для ув'язнених, короткострокових збільшено більш ніж у 4

рази, знято обмеження у листуванні; по-друге, для забезпечення доступу ув'язнених до природного світла та повітря з вікон камер необхідно зняти щити-жалюзі; по-третє, провести роботу із забезпечення камер нічним освітленням та обладнати санвузли;

– поліпшення житлових умов, так як норма жилої площі на одного засудженого у виправних колоніях не може бути меншою за 3 м², а у виховних колоніях та виправних колоніях для жінок - не менше 4 м.кв. (навідмінно від раніше встановлених — 2 та 2,5 м²) – ст. 115 КВК;

– запровадження реалізації так званої прогресивної системи виконання покарань, що свідчить про можливість зміни умов тримання засуджених (у межах однієї колонії або шляхом переведення до іншого виду колонії), залежно від їх поведінки, ставлення до праці та навчання, що регулюються ст. 100 КВК, що надає змогу збільшити обсяг прав засуджених і надати їм певні пільги. Так, у межах однієї виправної колонії, найбільшим обсягом прав та свобод повинні користуватися засуджені, які перебувають у дільницях соціальної реабілітації; найбільші ж обмеження застосовуються до засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі із режимом посиленого контролю.

Так, Н. Мушак зазначає, що запровадження для України безвізового режиму Європейським Союзом та імплементація Угоди про асоціацію і створенням зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, є ключовим завданням у контексті інтеграції нашої держави до ЄС [176]. Зокрема вважається, що реалізація плану дій по лібералізації візового режиму – «Громадський порядок та безпека» є третім блоком заходів, де безпосередньо встановлено виконання таких завдань, як боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та корупцією (так, у межах цього напряму передбачено імплементацію законодавства щодо запобігання та боротьби з корупцією та Державної програми боротьби з торгівлею людьми; щодо реалізації національної стратегічної програми щодо боротьби з наркотиками, а також для забезпечення можливостей доступу в пунктах пропуску на кордоні до інформації про вилучення наркотиків і пов'язаних із торгівлею наркотиками осіб); забезпечення високого рівня ефективності співробітництва суддів та

прокурорів із відповідними органами держав–членів ЄС у кримінальних справах; захист даних завдяки імплементації Закону України «Про захист персональних даних» та забезпечення ефективного функціонування незалежного наглядового органу з питань захисту персональних даних, у тому числі шляхом передбачення необхідних фінансових і людських ресурсів; важливим залишається співробітництво з правоохоронних питань, яке завдяки імплементації міжнародних конвенцій про судове співробітництво у кримінальних справах в цілому та зокрема конвенцій Ради Європи [176].

Однак зважаючи на значущість концептуальних та законодавчих змін щодо позбавлення волі, необхідним залишається їх практичне (правозастосовче, матеріально-технічне та кадрове) забезпечення, що вбачається найбільш проблемним у процесі реформування. При цьому серед правозастосовних проблем можна виділити такі:

- по-перше, при більш широкому застосуванні судами альтернативних позбавленню волі покарань, хоча в цілому частка засуджених до цього виду покарань не є значною [86, с. 34], а окрім того, в Україні не проводилося комплексних і глибоких досліджень щодо дієвості їх застосування, але практика виконання цих покарань у зарубіжних країнах світу свідчить, що альтернативні види покарання не стали панацеєю в системі загальної та індивідуальної профілактики злочинності [108, с. 60-64].

Відповідно, на думку В. Малярєнка, в Україні є неможливим зниження покарання у вигляді позбавлення волі нижче 30% від загальної кількості засуджених, а той, хто намагається порівнювати у цьому відношенні Україну з Європою, не враховує, що в Європі є інший підхід до статистики і що в нашій країні зовсім протилежний характер злочинності, зокрема рецидивної та надзвичайно великий відсоток тяжких та особливо тяжких злочинів [164, с. 32-44];

- по-друге, призначення судами України позбавлення волі є не завжди виявом розсуду з боку суддів, адже чинний ККУ в багатьох санкціях орієнтований на безальтернативне застосування такої суворої міри.

Хоча в загальному має місце на існування думка, що в цивілізованій, правовій державі кримінальна репресія може вважатися достатньою, якщо складає 0,1–0,2% від населення, а кількість ув'язнених – до 0,03% від кількості населення [167].

У зв'язку з викладеним вище, реальний стан справ у сфері покарань не дозволяє зробити загальної позитивної оцінки щодо правильності та доцільності застосування альтернативних видів покарання і вимагає вагомих зусиль щодо втілення в життя законодавчих положень, які спрямовані на поліпшення становища засуджених.

Крім цього, на шляху приведення національного законодавства у сфері покарань відповідно до європейських стандартів є ще невикористані можливості. Так, 15 жовтня 2007 року в Інституті законодавства Верховної Ради України відбулася презентація проекту Концепції створення та розвитку системи пробації в Україні на період 2008-2018 років, розробленого в рамках співпраці між Харківським громадським центром «Молодь за демократію» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) «Розробка нормативної бази для створення служби пробації як елемента превентивно-орієнтованої системи ювенальної юстиції». Результатом став прийнятий Закон України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII, розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» від 13 вересня 2017 р. № 654-р, а також утворення державної установи «Центр пробації», так у ст. 4 ЗУ «Про пробацію» зазначено, що метою пробації необхідне забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття ним рішення про міру їхньої відповідальності.

На сьогодні загальним місцем стало твердження про те, що досвід пробації, яка свого часу отримала розповсюдження в усьому світі, Україна повинна запровадити у практику судового розгляду кримінальних справ як виконання альтернативних покарань та надання соціальних послуг засудженим. Виділимо основні моменти пробації та проаналізуємо цей інститут з

філософсько-правових позицій. Останнє зауваження, якраз і означає, що будь-яке явище або процес у ході їх дослідження, побудови (якщо воно рукотворне, соціальне на відміну від природного) має розглядатися у системі координат «позитив-негатив».

Чому у XX-XXI столітті громадськість, науковці та практики заговорили про альтернативні способи покарання, найбільш значимим серед яких є пробація. Зосередження уваги на пробації пов'язане із основною філософсько-світоглядною засадою пенології – ресоціологізацією засудженого – зазнало нищівної поразки. Сьогодні ми є свідками «максимального послаблення віри в ресоціалізацію та максимальне зростання кількості в'язничних транснаціональних корпорацій з максимізацією прибутків останніх. Беззаперечним є факт, що ув'язнення, використовуючи термінологію М. Фуко, – це «найбільш огидне вирішення проблеми» та «найбільша поразка кримінального правосуддя», але водночас феномен, якому сьогодні немає аналогів. Доказом визнання цієї «огидності» є намагання майже усіх урядів, міжнародних, правозахисних та громадських організацій обмежити використання ув'язнення. На практиці, чомусь, ці намагання не спрацьовують, але водночас призводять до зростання кількості населення, що підпадає під дію механізмів соціального контролю. ... складається майже парадоксальна ситуація: позбавляти волі людей вважається сьогодні «непристойним», але ж система кримінальної юстиції мусить робити це. Вихід з цієї ситуації знайдено, і система пробації – нова система пробації (!) – посіла у цьому механізмі надзвичайно важливе місце. Якщо «неетично» та «непристойно» позбавляти людей волі за допомогою ув'язнення, то чому б не робити це без високих стін, решіток, вишок, конвоїрів та охоронців? Особливо, коли і грошей немає на достатнє функціонування «досконалих та суворих закладів» [304].

Традиційна точка зору щодо появи і розвитку пробації як альтернативного покарання є предметним виявом і представленням спрямованості системи покарань (при цьому система покарань розуміється як цілісне явище) та ідеї функціональної спрямованості органів системи кримінальної юстиції (від «соціальної роботи» до «покарання в громаді» та

«оцінки ризику правопорушень»). Така світоглядна переорієнтація щодо покарання відображає стан сучасного кримінального права багатьох європейських (і не тільки) країн і «характеризується переходом від, по-перше, простої сукупності покарань як певної кількості санкцій, перерахованих у певній послідовності (як правило, від менш суворих до більш суворих) до, по-друге, комплексної системи заходів реагування на злочини, характеристика яких аж ніяк не може бути надана за допомогою лише поняття «покарання» [304].

Зауважимо, що сам термін «пробація», батьківщиною якого є Англія, хоч і отримав своє поширення завдяки діяльності американських послідовників гуманістичних ідей, все ж має саме англосаксонський досвід, який в Англії посів майже центральне місце в системі органів кримінальної юстиції [305, с. 45]. Це свідчить про те, що кримінальний кодекс, навіть з поправками, що прийняті порівняно недавно, уже застарілий і виходить із концепції розширення злочинності. Нині низька ефективність окремих кримінально-правових норм викликана їхніми прогалинами, технічною недосконалістю, з одного боку, і надмірно широкою криміналізацією – з іншого, що неминуче призводить до недостатньої результативності вже чинних норм.

Не менш цікавим вважається питання інституту перерви у відбуванні покарання, що застосовується, зокрема, у ситуаціях, коли потрібне лікування, яке неможливо забезпечити в умовах ув'язнення, оскільки в Україні схожого юридичного механізму немає. За своєю суттю перерва у відбуванні покарання часом здатна виявитися оптимальним компромісом. Вона не означає зняття вини, а є стандартною дією, яка вчиняється тоді, коли неможливо в умовах в'язниці лікувати ув'язненого без значного погіршення його здоров'я. У Польщі таку перерву надає суд. До суду з клопотанням про надання перерви може звернутися не тільки сама зацікавлена особа чи її захисник, а й начальник пенітенціарного закладу. Прокурор подає на це скаргу, яка має бути розглянута судом упродовж двох тижнів. Він може скоротити перерву, якщо засуджена особа не використовує її з тією метою, з якою перерва надавалася. Перерва

може тривати до року, а в особливих випадках — і довше. Після річної перерви суд може умовно припинити відбування решти покарання, якщо переконається в тому, що засуджений дотримуватиметься правового порядку і не буде знову скоювати злочини. Правове управління Верховного Суду України в зауваженнях та пропозиціях до проекту ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо перерви у відбуванні покарання» реєстр. від 25 листопада 2013 року № 3693 зазначалося, що законопроект підготовлено у зв'язку з необхідністю забезпечення дотримання та виконання Україною взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи та імплементації положень Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейських пенітенціарних правил, Мінімальних стандартних правил ООН поводження із засудженими, що регламентують тримання засуджених осіб у таких умовах, які забезпечують людяність, дотримання прав особи, гідності людини, її честі та повагу до особистості [200].

При цьому слід зауважити, що чинне законодавство України передбачає звільнення засудженого від покарання за хворобою (ст. 84 Кримінального кодексу України). Такий інститут застосовується у випадках, коли досягнення мети покарання стає неможливим через хворобу особи, котра вчинила злочин. Таким чином забезпечуються конституційні права засудженого на життя та охорону здоров'я, оскільки йому надається можливість достроково звільнитися з метою створення більш сприятливих умов для лікування й одужання.

Інститут звільнення від покарання за хворобою виник у результаті проведеної реформи вітчизняного кримінального законодавства. До набрання чинності новим Кримінальним кодексом України подібні приписи містилися тільки у кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві, що вносило незавершеність у процес правового регулювання звільнення від покарання.

Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства охорони здоров'я України від 18 січня 2000 року № 3/6. Зазначене

свідчить про виконання Україною взятих на себе зобов'язань перед Радою Європи щодо дотримання та імплементації положень Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейських пенітенціарних правил, Мінімальних стандартних правил ООН поводження із засудженими.

Вважаємо доцільним звернути увагу на те, що деякі положення законопроекту мають неконструктивний зміст. Обґрунтуємо нашу думку:

1. Так, згідно з абзацом першим частини першої запропонованої законопроектом редакції ст. 87-1 Кримінального кодексу України відбування покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк або обмеження волі може бути перервано за рішенням суду, якщо належне лікування хвороби, виявленої в особі, неможливо здійснити в медичних закладах України. Однак у документі чітко не визначено процедуру розгляду судом цього питання та не окреслено межі судового дослідження. При застосуванні закону на практиці це неминуче призведе до неоднакового його тлумачення, що негативно позначиться на співвідношенні мети призначеного покарання та реальних підстав звільнення особи від його відбування при прийнятті відповідного рішення судом. Вважаємо, що з метою однакового та правильного застосування положень закону судами, ці питання повинні бути більш детально розкриті в законопроекті.

2. Зважаючи на специфічність питань, що повинні вирішуватися при прийнятті рішення про надання перерви у відбуванні кримінального покарання, необхідно розробити відповідний порядок чи інструкцію, фахівцями тих центральних органів виконавчої влади, участь котрих пропонується у розгляді основних питань законопроекту. Такий порядок має бути погоджений і затверджений відповідними центральними органами виконавчої влади. І саме в цьому нормативному документі слід передбачити вирішення основних питань, про які йдеться в законопроекті.

Ураховуючи зазначене, законопроект у поданій редакції не був прийнятий як закон. (автори законодавчої ініціативи: А. Кожем'якін, І. Герашенко, А. Міщенко, І. Луценко, Г. Москаль). Після звільнення Юлії

Тимошенко цей законопроект втратив свою актуальність. Така ситуація влаштувала всіх, адже для більш детального опрацювання даного законопроекту необхідним було б створення спеціальної кваліфікаційної команди та фінансування ініціативи. Усе могло б бути реалізованим, якби цього потребували вищі органи влади, а оскільки висловлене стосується середньостатистичного злочинця, то і законопроект втратив свою актуальність.

Згаданий випадок не є одиничним в українській законодавчій ініціативі. Це швидше норма, ніж виняток.

Зважаючи на викладене, необхідно зазначити, що європейські стандарти забезпечення прав людини у кримінальному процесі виконують такі функції: по-перше, щодо виявлення і усунення прогалин та колізій кримінально-правового законодавства у частині забезпечення прав людини; по-друге, орієнтування при формуванні кримінально-правового законодавства; по-третє, установлення меж примусового втручання органів державної влади у права людини під час кримінального провадження; по-четверте, відновлення порушених прав людини у сфері кримінального судочинства; по-п'яте, забезпечення поваги державних органів до прав людини та громадянина, а також установлення меж, що гарантують конвенційні права людини і контролю за забезпеченням органами кримінального судочинства конвенційних прав людини.

3.2 Кримінально-правова політика у сфері покарань і проблеми відповідальності за сепаратизм та тероризм як відповідь на виклик сучасності

Здійснення науково обґрунтованої кримінально-правової політики у сфері покарання вимагає врахування того стану відносин, що склався між державною владою і громадянським суспільством після революційних подій у грудні – лютому 2014 року, у ході яких було повалення режиму В. Януковича. Проте необхідно й урахувати ще один, не менш важливий фактор – створену

класичну олігархічну систему, яка охоплює фінансові й публічні еліти, їх об'єднання, аналітичні структури, ЗМІ, організовану злочинність, тіньову економіку, приватні силові структури, які переслідують свій політичний інтерес. Саме ця «фінансова еліта (олігархія), яка володіє ресурсами для здійснення економічної влади і стала основним суб'єктом громадянського суспільства. Тому спроби нової влади послабити цей центральний елемент громадянського суспільства в Донецькій і Луганській областях привели до відкритих закликів частини цієї еліти до від'єднання від території України, утворення паралельних державі центрів влади через уряди самопроголошених Донецької і Луганської народних республік (далі – ДНР і ЛНР).

Такі дії призвели до відкритого протистояння держави й альтернативних їй центрів влади. І хоча це протистояння, на думку ізраїльського вченого М. ван Крефельда, диктує реальний зміст політичних процесів у ліберально-демократичних суспільствах [118, с. 33], ми вважаємо, що, незважаючи на утворення різних груп впливу, суспільство в цілому може відчувати довіру тільки до держави. Соціолог І. Валлерстайн з приводу цього зазначає: «Поняття держави пов'язане з розширенням і розвитком; поняття групи асоціюється із захистом і страхом» [33, с. 21].

Саме тому кримінально-правова політика у сфері покарань в той час була спрямована на посилення довіри до держави та законності дій нової влади через прийняття законодавчих актів.

Із самого початку політика самопроголошених керівників ДНР і ЛНР направлялась не на досягнення компромісу між центром і регіоном, а проти порушення територіальної цілісності держави. Такі дії не можна кваліфікувати лише як злочинні. Проте, зважаючи на наявність етнополітичного аспекту, варто все-таки проаналізувати кримінально-правові підстави застосування кримінальної репресії як способу реалізації соціального контролю.

Для перевірки підстав та ефективності захисту кримінальним законом суспільних відносин слід врахувати, що злочинну дію в кримінальній науці прийнято поділяти на просту і складну. Проста характеризується тим, що складається з одного акту поведінки і завдає шкоду одному об'єкту, тоді як

складна дія «складається з декількох актів поведінки людини, кожен з яких, як відзначає М. Панов, узятий окремо, ізольовано, може бут визнаний як проста дія. Однак, на відмінну від останнього, акти поведінки, що входять у складну дію як складові його елементи, через їх внутрішню єдність і нерозривний зв'язок, самостійного значення в межах цієї дії не мають. Кожен з цих актів поведінки в укладній дії може мати відповідну мету та об'єкт злочину [190, с. 11].

Враховуючи сказане, дії, що відбуваються з боку самопроголошених ДНР і ЛНР, слід віднести до складних злочинних намірів, які містять ознаки тероризму та сепаратизму. Як відомо, терор (від лат. *terror* – страх, жах) – це цілеспрямована дія, що має на меті посіяти страх серед населення, а також ідеологія насильства і практика впливу на суспільну свідомість, пов'язана із залякуванням населення різними формами протиправних насильницьких дій. Проте, не піддаючи сумнівам дане визначення, усе ж таки для характеристики злочинних дій керівників самопроголошених республік Донбасу і їх прихильників варто зважити, що тероризм виступає одним із способів політичної боротьби із застосуванням ідеологічно-мотивованого насильства. Тероризм можливий за умови співчуття справі терористів хоча б частини суспільства, тобто вони потребують підтримки населення, з якого можуть формуватися так званні терористичні мережі [151, с. 253].

З наведеними думками не можна не погодитися, оскільки вони пов'язують тероризм з репресивною, жорстокою формою боротьби проти політичних супротивників насильницькими методами залякування. Однак такі підходи не були враховані законодавцем. Так, у чинному Кримінальному кодексі України (ст. 258) під терористичним актом розуміють застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу або інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були заподіяні з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації військового конфлікту, міжнародного ускладнення або впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого

самоврядування службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою [128].

Як бачимо, законодавець визначив родовим об'єктом цього злочину громадську безпеку, а тому формулювання кримінально-правової норми вбачається розпливчастим і не відображає сутності та характерних його відмінних ознак. Слід зауважити, визначення тероризму, дане В. Ємельянов зазначав, що тероризмом є публічна суспільно небезпечна діяльність або погроза такої діяльності, яка спрямована на залякування населення чи окремих соціальних груп з метою прямого чи непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах терористів [72]. У зв'язку з наявними новими підходами було б доречно родовим об'єктом терористичного акту визначити основи національної безпеки і відповідно віднести цю статтю до Особливої частини Кримінального кодексу України. При цьому для того, щоб чітко усвідомити об'єкт і склад злочину тероризму, необхідно безпеку держави розглядати як стан суспільних відносин у різних сферах, що забезпечують нормальні умови її функціонування. З іншого боку, необхідно відрізнити від об'єкта злочину предмет посягання, що є матеріальним вираженням об'єкта і на який спрямований умисел винного. Саме за такого підходу ми можемо говорити про тероризм як посягання на певні предмети, але з політичною метою.

Не перелічуючи в диспозиції ст. 258 Кримінального кодексу України випадки, з якою саме метою може бути вчинено терористичний акт, варто звернути увагу на думку, висловлену М. Коржанським, що метою тероризму (а отже, і його суттю. – *Авт.*) є досягнення політичних цілей – примусити уряд, установи або організації вчинити дії, вигідні для політичних цілей терористів [113, с. 146].

Будь-які інші насильницькі дії не з цих мотивів мають розглядатися як злочини, що вже передбачені чинними нормами кримінального законодавства України, зокрема: ст. 112 «Посягання на життя державного чи громадського

діяча»; ст. 147 «Захоплення заручників»; ст. 209 «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; ст. 255 «Створення злочинної організації»; ст. 256 «Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності»; ст. 258 «Терористичний акт»; ст. 259 «Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності»; ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань»; ст. 261 «Напад на об'єкти, на яких є предмет, що становить підвищену небезпеку для оточення»; ст. 266 «Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали»; ст. 278 «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, річкового та морського судна»; ст. 346 «Погроза або насильство щодо державного чи громадського державного діяча»; ст. 349 «Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника»; ст. 439 «Застосування зброї масового знищення»; ст. 443 «Посягання на життя представника іноземної держави»; ст. 444 «Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист».

Враховуючи те, що у п. 5 ст. 3 Кримінального кодексу України вказується, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться у чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, вважаємо доцільним вважати, що ст. 258 КК України має бути бланкетною (відсильною) на закони України: «Про боротьбу з тероризмом», «Про основи національної безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про міліцію», «Про Збройні Сили України», «Про внутрішні війська МВС України», «Про Державну прикордонну службу в Україні», «Про цивільну оборону України», «Про прокуратуру», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом)», «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання», «Про правовий режим надзвичайного стану».

Наведена система правових актів і норм у цілому не тільки охоплює регулювальною дією увесь спектр проблем, пов'язаних із боротьбою проти тероризму, а й визначає напрями кримінально-правової політики у сфері покарання. При цьому ключовим нормативно-правовим актом, який визначає правові та організаційні основи кримінально-правової політики боротьби з тероризмом, повноваження й обов'язки органів виконавчої влади, об'єднань громадян та організацій, посадових осіб і окремих громадян у цій сфері, порядок координації їхньої діяльності, гарантії правового та соціального захисту громадян у зв'язку з участю їх у боротьбі з тероризмом є, безумовно, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [202].

У названому документі простежуємо тлумачення таких понять, як «тероризм», «міжнародний тероризм», «технологічний тероризм» та інших. Принциповою новацією є чітка правова регламентація в законі порядку проведення антитерористичної операції, чому присвячено окремий III розділ. Передусім варто підкреслити, що антитерористична операція проводиться за наявності ознак терористичного акту, що чітко продиктовано ст. 10 закону, тобто злочину, склад якого передбачений ст. 258 Кримінального кодексу України, що визначає зміст кримінально-правової політики у сфері покарання. Однак, слід акцентувати, що вчинену дію терористичної спрямованості кваліфікувати як певний склад злочину (остаточно) неможливо, оскільки за ознаками об'єктивної сторони значна частина злочинів схожі, а нерідко й збігаються. Тому не дивно, що під час слідства такий склад злочинів піддається перекваліфікації.

Водночас це не означає, що утворюється вірогідність залишити якийсь небезпечний злочин поза реагуванням відповідного рівня з боку правоохоронних органів і правозастосовчих сил, адже кримінально-правова політика у сфері покарань зорієнтовує закон на «основний» терористичний злочин, яким є терористичний акт, що дає змогу будь-яку невизначеність ситуації навколо вчиненої небезпечної дії або погрози її вчинення тлумачити у бік кваліфікації як можливого терористичного акту, що тягне відповідне

реагування антитерористичної системи (ст. 11 ч. 2) і покарання винних за вчинену дію [202].

Кримінально-правова політика вносить у кримінально-правове поняття тероризму соціальні і політичні корективи, розглядає тероризм як одну з небезпечних форм злочинного посягання, в основу якого покладено прагнення суб'єкта злочину викликати серед населення страх, паніку, паралізувати суспільно-політичні процеси з демократизації всіх сфер життя в Україні. Тому кримінально-правова політика, реагуючи безпосередньо на реальні процеси на Донбасі, сприяє формуванню законодавчого механізму врегулювання ситуації в цьому регіоні. Так, 12–14 серпня 2014 року Верховна Рада України ухвалила три закони: «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції» [208]; «Про внесення доповнень до Закону України «Про міліцію» щодо умов застосування сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї у районі проведення антитерористичної операції» [204]. та «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [205], які були підписані Президентом і набули чинності.

Проте, згідно з чинною нормативно-правовою базою, під ознаки антитерористичної операції підпадає дуже широке коло випадків, а район проведення такої операції визначається виключно керівництвом Служби безпеки України на власний розсуд. Відповідно до правової логіки норми вказаних законів можуть бути застосованими на будь-якій частині території України. Крім того, вони мають не тимчасовий, а постійний характер дії. Не можна не відзначити того, що Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години» (яким передбачено збільшення, як виняток, строків «превентивного» затримання осіб, котрі підозрюються у причетності до терористичної діяльності, без рішення суду з 72-х годин до 30 діб) порушує право на свободу та особисту недоторканність,

що гарантується ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположними свободами від 1950 року.

У пункті 3 ст. 5 останнього документа йдеться, що кожен, кого заарештовано або затримано, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. При цьому згідно з практикою Європейського Суду з прав людини ані слідчі, ані прокурори не можуть розглядатися як «посадові особи, яким надано право здійснювати судову владу» у розумінні пункту 3 статті 5 Конвенції [111].

Наявні недоліки варто пов'язувати не з нехтуванням законодавцем принципами і нормами міжнародного права, а з труднощами, викликаними з регулюванням ситуації в Донецькій та Луганській областях. Звідси випливають і невизначеність у кваліфікації злочинних діянь, які одні юристи кваліфікують як терористичні, а інші – як сепаратистські. Щодо злочинів терористичного характеру, то їх кримінально-правові й кримінологічні ознаки (риси, властивості, характеристики), на нашу думку, варто подавати в одній площині.

Окремої уваги заслуговують дії, які кваліфікують як сепаратистські. У правовій науці під сепаратизмом розглядають прагнення окремих груп населення чи організації до відокремлення, відособлення, або ж рух за надання частині держави права автономії чи за її повне відокремлення і створення нової держави. Таке трактування означеного терміна впливає з визначення суті національної держави, яка у своєму законодавстві чітко визначила три принципові засади її існування - незалежність, неподільність та суверенність. Виходячи з цього, будь-яке бажання відділитися й розколоти державу має вважатися злочином. Але попри це, сепаратизм не слід розглядати тільки як певне негативне явище, адже, як свідчить історія, інколи він може бути інструментом самовизначення національних меншин, особливо коли причинами сепаратизму виступає культурно-етнічний поділ, грубе порушення прав людини і народів, національних, расових і релігійних груп (меншин) тощо.

Згідно з офіційними даними станом на 2001 рік на Луганщині проживає 7 365,8 осіб, з них 4 216,5 осіб становили українці, 2 836,2 – росіяни, 313,1 – інші етнічні меншини. У процентному співвідношенні українці складають 57,24%, частка росіян 34,01%. Слід зазначити, що Донбас залишався головним осередком розміщення росіян в Україні. Так, у 2001 році тут проживали кожен 3-й росіянин і лише кожен 9-й українець, тому для задоволення їх культурних, релігійних і національних проблем було створено всі умови. Отже, жодна із перелічених причин сепаратизму не може вважатися обґрунтуванням для проголошення Донецької і Луганської народних республік.

У чинному Кримінальному кодексі України немає статті, яка прямо регулювала б відповідальність за сепаратизм. На даний період часу така відповідальність настає згідно зі ст. 110 КК України – «Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України». Відповідно умисні дії, учинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років із конфіскацією майна або без такої. Ті самі дії, якщо вони вчинені особою, котра є представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків, караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років чи довічним позбавленням волі з конфіскацією майна або без такої.

Перш за все, варто зазначити, що ст. 110 КК України знаходиться в розділі першому Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України». За своєю правовою природою, злочини цього розділу є особливо тяжкими, саме тому і відповідальність за них дуже сувора. 8 квітня 2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про

внесення змін до Кримінального кодексу України» (реєстраційний номер 4524-1), яким суттєво підвищила відповідальність за вчинення сепаратистських дій.

Отже, згідно з ухваленим законом, відтепер умисні дії, учинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, будуть каратися позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років (раніше обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк). Крім того, мінімальний строк позбавлення волі у вигляді покарання за державну зраду підвищений з 10 до 12, за диверсію – з 8 до 10, шпигунство – з 8 до 10 років. Ураховуючи ситуацію в державі, Верховна Рада України суттєво підвищила кримінальну відповідальність за сепаратизм аж до довічного позбавлення волі, що вважається найсуворішим видом покарання [206].

Також у Кримінальний кодекс України введена ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань». Відповідно перешкоджання в особливий період діяльності Збройних Сил карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років. Якщо подібні дії призвели до загибелі людей, інших тяжких наслідків, тоді виноситься строк від 8 до 15 років. У той же час посилюється відповідальність за захоплення транспортних засобів, установ або підприємств; згідно із законом такі дії каратимуться позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років (раніше – позбавленням волі на строк від двох до п'яти років).

Водночас, ураховуючи те, що в сучасному суспільстві склалися стійкі механізми і фактори, що дозволяють економічній еліті протистояти державі, 11 липня 2014 року набув чинності Закон України № 1533-VII «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за фінансування сепаратизму)» [207]. Він встановлює кримінальну відповідальність за фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України шляхом доповнення Кримінального кодексу України певною статтю 110-1: «Відповідно до закону,

фінансування дій, скоєних з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією, карається позбавленням волі на строк від 3 до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років із конфіскацією майна. Фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, карається позбавленням волі на строк від 5 до 7 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна».

Також у документі міститься норма, згідно з якою особа, крім керівника організованої групи, звільняється від кримінальної відповідальності за сепаратизм, якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні злочину добровільно заявила про злочин правоохоронним органам, повідомила про відповідну незаконну діяльність.

Прийняті законодавчі акти лише підтверджують, що держава має право та обов'язок захищати свою територіальну цілісність. Однак законодавцю варто враховувати те, що можливості такого захисту є чітко обмежені Конституцією України та міжнародним правом, зокрема, Європейською конвенцією про захист прав людини.

Так, 22 липня 2014 року Верховна Рада України прийняла за основу Проект Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію). У ньому автори здійснили спробу дати визначення сепаратизму як «діяльності, спрямованої на відокремлення частини території України з етнічних, мовних, релігійних мотивів для створення нової держави, наділеної політичною самостійністю або широкою автономією» [218]. Запропоноване тлумачення цього поняття є дуже нечітким, оскільки у Проекті закону не дається жодного пояснення видів такої діяльності, а тому це ускладнює особі можливість передбачити свою поведінку, щоб не порушувати закон, а з іншої сторони органи влади не можуть діяти у спосіб, передбачений документом, оскільки їм самим у кожному випадку треба буде тлумачити закон. На базовому рівні цей

Проект закладає порушення прав людини, оскільки встановлює покарання невідомо за які дії. Така нечіткість є порушенням Європейської конвенції про захист прав людини, оскільки обмеження прав може здійснюватися виключно на підставі чіткого, зрозумілого та передбачуваного закону.

Законопроект покликаний боротися із сепаратизмом за допомогою таких заходів: люстраційних, ліквідаційних, конфіскаційних, освітніх та інформаційних. Щодо процедури люстрації (хто і як буде її здійснювати), то її віднесено до прийнятого 16 вересня 2014 року Закону України «Про очищення влади», який у грудні Венеціанська комісія направила на доопрацювання [248].

Відомо, що люстрація є адміністративним заходом, а не покаранням. Однак автори Проекту практично повністю прив'язують її до вчинення адміністративних правопорушень чи злочинів, що мають «сепаратистське спрямування». По суті, йдеться фактично про встановлення додаткового покарання за вчинені правопорушення, що не відповідає вимогам Кримінального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення, не кажучи вже про загальні принципи права щодо неможливості двічі карати за одне правопорушення.

Щодо ліквідаційних заходів, то Проект передбачає ліквідацію як партій так і громадських організацій, а також юридичних осіб, «до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру при вчиненні їх уповноваженими особами від імені та/або в інтересах юридичної особи злочинів, передбачених ст. 109, 110, 113, 146, 147, 258, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 260, 262, 436, 437, 438, 444, 447 Кримінального кодексу України, за умови, якщо їх діяльність пов'язана із сепаратизмом та/або пособництвом у сепаратистській діяльності». Зокрема, ми, маємо справу з установленням окремої санкції за ці злочини. Варто відзначити, що за такі злочини відповідальність буде нести окрема фізична особа. Вина юридичної особи в даному випадку є малозрозумілою, а тим більше невідомо, у якому судовому процесі і за якою процедурою вона буде доведена. У кримінальному процесі вину юридичних осіб ніхто не встановлює, оскільки ця категорія дотепер не визнається суб'єктом кримінальної відповідальності.

Конфіскаційні заходи застосовуються до майна юридичних осіб, ліквідованих унаслідок ліквідаційних заходів, а також до майна фізичних осіб, засуджених за відповідні злочини.

Конфіскація є видом покарання за вчинення певного правопорушення. Оскільки Проект закону встановлює це додаткове покарання всупереч вимогам кримінального та адміністративного законодавства, то фактично йдеться про подвійне покарання особи.

31 жовтня 2014 року набув чинності Закон № 4448а «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини». Він передбачає, що стосовно підозрюваного (обвинуваченого) у злочинах проти основ національної безпеки України, безпеки людства та міжнародного правопорядку судовий розгляд може здійснюватися за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), якщо він перебуває за межами України. При цьому справі присвоюється статус «спеціального судового провадження» [209].

Варто зазначити, що згідно із законом суд уповноважений (або може) винести рішення у вказаній справі заочно – за відсутності в залі суду підозрюваного, якщо під час розгляду таких справ був присутнім захисник підозрюваного. Також документом передбачено додаткове покарання у вигляді конфіскації майна підозрюваного.

Покарання, яке може застосовуватися як основне і як додаткове – це покарання, яке, залежно від обставин справи, може бути застосоване або як самостійне покарання за той чи інший злочин, або у випадках та порядку, передбачених КК України, додається до іншого, основного покарання як додаткове. Відповідно до ч. 3 ст. 52 КК України покараннями, які можуть застосовуватися як основні, так і додаткові, є:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю.

Закон допускає застосування вказаних двох видів покарань одночасно, одне застосовується як основне, а друге – як додаткове. Проте до особи, визнаної винною у вчиненні одного й того самого злочину, не може бути застосовано штраф (або позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю) як основне покарання і водночас як додаткове.

Проте, незважаючи на прийняті нормативно-правові акти, активні учасники сепаратистських дій на території Донецької, Луганської та інших південно-східних областей отримують покарання, які не відповідають санкціям, передбаченим статтями нового закону.

За інформацією журналу «Тиждень», на початку червня 2014 року в Миколаєві засуджено одного з лідерів місцевих сепаратистів, котрий отримав п'ять років умовного терміну за намагання влаштувати Миколаєву долю Луганська. До уваги суд прийняв психічний стан підсудного та розкаяння. Але вже 18 липня в тому ж Миколаєві засудили до чотирьох років умовного терміну вже не банального горлопана, а справжнього агента російських спецслужб, що за гроші провадив антидержавну діяльність. Редактор сайту «Набат» щиросердно зізнався на суді, що одержував указівки від куратора з Криму, тобто свідомо працював на окупантів. Ці дії кваліфікуються як державна зрада, але, незважаючи на це, звинувачений отримав також умовний строк. 2 липня свій умовний термін отримав і «народний губернатор» з Луганська, котрий організовував захоплення адмінбудівель та закликав до повалення конституційного ладу в країні і є прямим винуватцем нинішнього жаху, що відбувається в цьому місті. На сумлінні якого смерть сотень мирних жителів, українських солдатів та обдурених ним «ополченців». І за все це він одержав від українського правосуддя п'ять років умовного терміну, тоді як за крадіжку металобрухту іноді покарання може бути суворішим [63].

Як бачимо, активні підбурювачі та провокатори, завдяки котрим на південному сході країни розпочалася війна, з невідомих причин залишаються безкарними навіть у тому випадку, коли потрапляють у руки українського правосуддя.

Убачається, що причиною такого стану є дія непорушного політичного закону: політики найбільш рахуються з тими інтересами, які краще захищені й ефективніше лобіюються олігархами регіону, їх представниками в парламенті.

Викладене нами суперечить суті кримінальної політики у сфері покарання, де «держава застосовує фізичну силу для контролю життя людей, котрих вона визначила як правопорушників. Байдуже, чи основною метою позбавлення волі є «перевиховання» злочинця, чи стримування деяких видів поведінки, чи просто мстиве покарання нечестивих, усе-таки це політичний акт, адже щоб позбавити волі злочинця, застосовують організовану державну владу [73].

Попри непрягнення до кримінальної відповідальності колишніх керівників держави та представників великого бізнесу, сигналізують про небезпечну тенденцію, коли кримінально-правова політика у сфері покарань стає безпосереднім учасником у політичному проекті конструювання держави. Таке залучення, на думку Л. Вакана, свідчить про каральний перегляд громадської політики, який сполучає «невидиму руку» ринку із «залізним кулаком» карної держави. У даній ситуації кримінально-правова політика у сфері покарань і кримінальне законодавство поширюються не на все суспільство, а на стигматизоване населення, яке в силу соціально-економічної політики опинилося на дні ієрархії класів і просторів [95].

Такий дрейф у напрямі криміналізації покарання, на нашу думку, слід пов'язувати не тільки із зазначими вище тенденціями, а й з тим, що в умовах глобального світу регіональні еліти є втягнутими у світові процеси, а це, на переконання М. Злобіна, призводить до того, що «еліти демонструють свою відповідальність перед світом, а не перед країною» [85, с. 11]. Тому не дивно, що санкції ЄС та провідних держав світу проти українських представників бізнесу, котрі звинувачені в казнокрадстві та утиску демократичних свобод, застосовуються оперативніше, ніж притягнення до кримінальної відповідальності та покарання самою державою. Незважаючи на заяви про вірність демократичним цінностям та ідеалам Майдану, влада захищатиме корпоративні інтереси даної групи, а не людини. Звідси стають зрозумілими

заяви про відсутність доказової бази і даних про підбурювачів, тоді як будь-який масовий виступ сьогодні фіксується на відео, а будь-який користувач інтернету без зусиль може відшукати екстремістські промови розпалювачів війни та сепаратистських настроїв.

3.3 Гуманізація і декриміналізація покарання та їх реалізація в кримінально-правовій політиці України на сучасному етапі

У попередньому підрозділі підкреслювалось, що кримінальний закон і покарання повинні відповідати особливостям життя суспільства, станом економіки, моральним і правовим поглядам, які склалися в суспільстві. За роки незалежності в Україні кримінально-правова політика у сфері покарань почала набирати ознак, притаманних правовій державі, бо саме через розкриття сутності покарання випробовується гуманістичний зміст права. Сучасна вітчизняна дослідниця філософії права О. Яремко зауважує: «В інституті покарання сучасної України спостерігаються як фрагментарна, стихійна гуманізація (відміна смертної кари, запровадження альтернативних «нетюремних» видів покарань, вимога здійснення правосуддя тільки судом, заборона брати до уваги при винесенні вироку докази, отримані незаконним шляхом тощо), так і чимало стереотипів, понять та положень легістсько-раціоцентричного репресивного мислення радянсько-тоталітарного інституту покарання (щодо судимості, мети покарання, практики застосування тортур, надання суддями серед видів покарань переваги позбавленню волі на певний строк тощо). Без розроблення нової кримінально-правової доктрини, найважливішою цінністю якої є особистість, реформи в нормативно-знаковій реальності та юридичній практиці будуть неефективними» [306].

У межах нашого дослідження слід уточнити, що з проголошенням Україною курсу на демократію філософсько-правовий принцип гуманізму став одним із основоположних і загальноприйнятих у правотворенні. Слід зауважити, що в правовій доктрині використовують два поняття, пов'язані з

гуманізмом: це власне гуманізм і гуманність. Не розкриваючи змісту дискусій, що ведуться навколо термінології, ми підтримуємо позицію тих науковців, на переконання котрих необхідно використовувати поняття «гуманізм», оскільки «гуманність» визначають як любов, увагу до людини, а не визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток [163].

В Україні цей принцип знайшов своє втілення на конституційному рівні в низці норм Основного Закону. Провідна ж суть принципу гуманізму розкривається у ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Досліджуючи зміст принципу гуманізму кримінального закону, російський учений В. Мальцев говорить про його широке та вузьке значення. У широкому розумінні він пов'язаний із забезпеченням гуманістичних засад суспільства та держави, захистом прав та свобод людини і громадянина. Тому його реалізація пронизує сферу кримінально-правової охорони і не входить у рамки лише гуманного ставлення до злочинця. У вузькому значенні принцип гуманізму пов'язаний із гуманним ставленням до потерпілої від злочину особи та злочинця [163, с. 133]. Близьку до цього думку висловлює С. Семенов: з одного боку, кримінальне законодавство забезпечує, насамперед, безпеку громадян від злочинних посягань, тобто виконує охоронну функцію, з іншого – заходи кримінально-правового впливу на особу, котра вчинила злочин, тобто покарання, не можуть мати своєю ціллю завдання фізичних страждань чи приниження людської гідності [235, с. 163]. Протилежний погляд має російський науковець Т. Кленова, котра вважає, що принцип гуманізму не характерний для кримінального права з його багатьма заборонами та жорстокими видами покарань. Особі, котра вчинила злочин, наголошує дослідниця, має бути призначено мінімальне покарання, якого досить для її виправлення та попередження нових злочинів [100, с. 56].

Отже, підсумовуючи наявні підходи, підкреслимо, що принцип гуманізму кримінального закону сьогодні має два взаємодоповнюваних боки. З однієї, він спрямований на потерпілого та суспільство та проявляється у забезпеченні

охорони прав і свобод людини і суспільства від злочинних посягань, з іншої – на особу, котра вчинила злочин. Тому забезпечення рівноваги між цими сторонами гуманізму є гарантією ефективності кримінально-правових норм. Порушення такої рівноваги, як зазначає В. Мальцев, може привести до посилення карально-репресивної спрямованості кримінального права і до застосування жорстоких покарань, або навпаки – до надмірної лібералізації кримінальної відповідальності і не виправдано м'яких видів покарань, зневаги щодо сутності самого поняття покарання, що може привести до зростання загального рівня злочинності [163, с. 125-128].

Таким чином, принцип гуманізму у кримінально-правовій політиці у сфері покарань означає, що держава має обирати такий напрям у застосуванні примусових заходів, позбавлень та обмежень, який відповідатиме інтересам і окремої особи, і суспільства в цілому.

Ураховуючи зміну соціально-економічного устрою держави та посилення криміногенно-конфліктної природи суспільних відносин і невідомі раніше суспільно небезпечні діяння, Верховна Рада України 5 квітня 2001 року прийняла новий Кримінальний кодекс України. Досліджуючи стан дотримання принципу гуманізму при прийнятті нового КК України, А. Гель, А. Мацько та інші автори відзначають гуманізацію кримінального законодавства в частині відміни смертної кари, введення інституту медіації (примирення сторін), кримінально-правового компромісу в окремих складах злочину і т. ін., однак при цьому наголошують, що новий КК України в аспекті позбавлення волі не став гуманнішим (у КК УРСР 1960 р. цей вид покарання складав 24,9% санкцій, а в КК України 2001 р. — 72,6%). Отже, маємо підстави твердити, що новий закон, у супереччя початковому задуму, за своїм змістом став більш жорстким та репресивним за попередній [47, с. 24].

Причиною цього називається зростаюча злочинність, яка стимулювала посилення каральної складової, та попри це робота із удосконалення кримінального законодавства в контексті утвердження принципу гуманізму не зупинялася з прийняттям КК України. Підтвердженням є не тільки внесені зміни і доповнення у кодекс, а й численні наукові конференції та наукові статті

з даної проблеми [257, с. 5-9]. Усі такі заходи засвідчили про необхідність змін у кримінально-правовій політиці із гуманізації у сфері покарання, оскільки зміни, що вносилися у КК України, були спрямовані на введення нових складів злочину та посилення відповідальності за існуючі.

15 квітня 2008 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» [210]. Це зумовлено двома причинами, по-перше, необхідністю внесення суттєвих коректив до вже усталених підходів у законодавство і в практику призначення покарань; по-друге, необхідністю реалізації зобов'язань України перед Радою Європи з гуманізації українського законодавства. Відповідно до міжнародно-правової практики прийнятий акт базується на принципі соціальної справедливості, згідно з яким кожна кримінально-правова санкція повинна не тільки відповідати ступеню суспільної небезпечності описаного в законі діяння, але й узгоджуватися з санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів такого ж ступеня тяжкості, а також давати суду можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням обставин конкретного злочину.

Такий підхід законодавця спричинив зміни не лише диспозиції, а в більшості випадків і санкції кримінально-правових норм. Загалом, змінами було охоплено понад 90 статей, з них 24 – Загальної частини та 72 – Особливої частини Кримінального кодексу України [262, с. 318-322]. Відповідно розширено передумови для звільнення від кримінальної відповідальності, які наступають у разі дієвого каяття (ч. 1 ст. 45), примирення винного з потерпілим (ч. 1 ст. 46), із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97). Відповідно до ч. 4. ст. 53 передбачено можливість сплати штрафу з розтермінуванням виплати певними частинами [210].

Значних змін зазнала й політика у сфері покарання. Так, ст. 68 КК України доповнена положеннями, які регламентують порядок призначення покарання за вчинення готування до злочину (ч. 2) та за вчинення замаху на злочин (ч. 3). Відповідно до практики, що себе виправдала в інших демократичних державах, законодавець розширив перелік обставин, які

пом'якшують покарання. Саме йдеться про «надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину» (п. 2 ч. 1 ст. 66) [261, с. 318].

Водночас з цим Кодекс було доповнено рядом новел щодо призначення покарання. Так, ст. 69 визначає порядок призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання. Порядок призначення покарання доповнений у ч. 2 ст. 65 КК вказівкою про те, що «більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у випадку, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів» [210].

У ст. 102 визначено, що покарання у вигляді позбавлення волі особам, які не досягли до вчинення злочину 18-річного віку, може бути винесене на строк від 6 місяців до 10 років, а за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості не може перевищувати 1 року і 6 місяців. Покарання за умисне вбивство, вчинене у віці від 14 до 16 років, не може перевищувати 10 років (було 15), і лише для неповнолітніх у віці від 16 до 18 років 15 років позбавлення волі, як максимум, залишено.

В Особливій частині КК України характерною є депеналізація за певні діяння. Санкції статей: ч. 1 ст. 204, ч. 3 ст. 206, ч. 1 ст. 209, ч. 3 ст. 212, ст. 220, ст. 286, ст. 287. ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 389, ст. 401 та ін. були доповнені менш суворими видами покарання (штрафом, громадськими роботами, виправними роботами, арештом, обмеженням волі), в інших санкціях — виключено або знижено нижню чи верхню межі покарань у вигляді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Конкретно обсяг гуманізації визначається у складі санкцій кримінально-правових норм, у яких містяться альтернативні позбавленню волі покарання. Так, у 5 санкціях знайшлося місце для штрафу (ч. 3 ст. 212, ч. 1,2 ст. 204, ч. 3 ст.206, ч. 1 ст. 209, ст.220), у 21 — громадських робіт (ст. 123,124, 125, 126, 128, 132, 134, 136, 139, 145 та ін.), у 31 — виправних робіт (ст. 122, 123, 124, 125, 126, 128, 132, 133, 134, 142 та ін.), у 10 — арешту (ст. 151, 154, 158, 159, 160, 161 та ін.), у 14 — обмеження волі (ст.146, 148, 150 (1), 156, 157 та ін.).

Законодавець намагався повною мірою використати пом'якшення кримінальної відповідальності за певні злочини. Зокрема, покарання у вигляді громадських робіт тепер стає типовим у складі покарань семи розділів Особливої частини, тоді як до прийняття цього закону воно фіксувалось лише в чотирьох розділах. Але, як справедливо зазначає В. Ковальський, залишається незрозумілим, чому саме зазначене покарання не може застосовуватися, наприклад, і в санкціях норм розділу XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту», розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності». Те саме стосується виправних робіт, які можна було б передбачити в санкціях норм розділу VIII «Злочини проти довкілля», розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності» [103].

У багатьох санкціях знижено нижню та верхню межі покарань у вигляді позбавлення волі на певний строк (19 статей) та обмеження волі (1 стаття), виключено покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк (1 стаття). І таким чином, певні злочини автоматично ретрансльовано в іншу залежність від ступеня їх тяжкості (ст. 12 КК України). Тут відповідно змінюються правові наслідки для осіб, котрі можуть вчинити злочини в майбутньому. Разом з тим при гуманізації покарання законодавець не завжди враховує, що конструювання санкцій повинно бути зумовленим, у першу чергу, об'єктивними процесами, а не пропозиціями парламентаріїв [103].

Причини розбіжностей в оцінці процесів гуманізації слід, на думку О. Костенка, шукати в філософсько-позитивістському підході до тлумачення поняття «гуманізм». У зв'язку з цим, воно втрачає межі: як наслідок гуманізм, у кримінальному праві інколи впадає в іншу крайність – аболіціонізм, що ратує за скасування не лише смертної кари, а й кари за злочин взагалі. Для правильного пояснення сформульованого Ч. Беккарія принципу гуманізму треба користуватися тим же ключем, що і він, а саме: «природно-позитивним» підходом. З його допомогою, підкреслює О. Костенко, можна дійти наступного висновку. Сформульований Ч. Беккарія принцип гуманізму варто розуміти так: «Покарання не повинно бути несправедливо суворим!», але це не означає, що покарання має бути несправедливо м'яким. Гуманним може бути лише

справедливе покарання. Суть принципу гуманізму, очевидно, полягає не в тому, щоб покарання було несправедливо м'яким, а в тому, що при призначенні покарання якнайповніше має враховуватись природа людини. Гуманізм загалом з позицій соціального натуралізму, – це врахування природи людини в розв'язанні будь-яких соціальних проблем. Таким же чином його слід розуміти і в юриспруденції [115, с. 75-76].

Отже, особа, котра вчинила злочин, повинна відчувати справедливість закону, який до неї застосовується. Загальновизнано, що неминучість відповідальності має більше значення для запобігання злочинам, ніж суворість каральних заходів, адже диспозицію і санкцію норми кримінального закону поєднує не стільки фактор примусовості їх розпоряджень, а те, що вони впливають на правосвідомість і формують почуття належної поведінки, наділяючи компетентні органи правом примусу, що застосовується до осіб, котрі вчинили злочин. Тому ігнорування невідворотності покарання підриває саму суть принципу гуманізму, який має виявлятися передусім стосовно суспільства і людини, котрій злочинець завдав шкоди і моральних страждань.

Проте існує думка, що правові звільнення від покарань встановлюються на основі принципу гуманізму. Свідченням цього стали внесені 15 листопада 2011 року Верховною Радою України окремим спеціальним законом зміни до Кримінального кодексу щодо гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності. Не будемо заперечувати, що тенденція кримінально-правової політики у сфері покарання з гуманізації права є ознакою розвитку правового поля держави, а тому Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» мав не тільки засвідчити курс держави на реформування законодавства, а й досягти певного соціального ефекту.

Проте аналіз норм документа, що стосується кримінальної відповідальності і покарання, ставить під сумнів однозначність досягнення позитивного соціального ефекту в межах України. Так, закон не тільки декриміналізував контрабанду товарів, а й злочини в ньому стали

адміністративними проступками, зокрема ті, які були передбачені такими статтями КК України: ст. 201 (статті 351 і 352 Митного кодексу України [169]); ст. 202 (ст. 164 і 166-8 КУпАП); ст. 203 (ст. 164-16 КУпАП), за винятком випадків, коли ознаки такого діяння прямо передбачені іншими (крім виключеної ст. 203) статтями КК України; ст. 207 (ст. 162-1 КУпАП); ст. 208 (ст. 162-2 КУпАП); ст. 214 (ст. 162-3 КУпАП); ст. 215 (ст. 135-1 КУпАП); ст. 217 (ст. 189-3 КУпАП); ст. 218 (ст. 166-17 КУпАП); ст. 220 (ст. 164-15 КУпАП); ст. 221 (ст. 166-16 КУпАП); ст. 223 (ст. 163 КУпАП); ст. 225 (ст. 155-2 КУпАП); ст. 226 (ст. 171-2 КУпАП); ст. 228 (ст. 166-18 КУпАП); ст. 234 (ст. 166-15 КУпАП); ст. 235 (ст. 166-14 КУпАП).

Вказані статті, якщо порівняти соціальну і кримінально-правову політику, стосуються не рядових платників податків, котрі в умовах галопуючої інфляції поповнюють з кожним днем категорію бідних, але, перш за все, фінансових кіл і владних чиновників. Тому, щоб не вдаватися в дискусію, наведемо думку, висловлену Еріком Олін Райтом у його «Політиці покарання»: «Пояснювати більшу кількість жертв злочинів серед бідних лише стримувальною функцією каральної системи було б спрощенням. Важливо, що для бідняка, як правило, зручніше та легше вкрати у такого самого бідняка. Вищий рівень ризику у спробі крадіжки зі зломом у передмісті лише підкріплює зручність крадіжки у бідняка в нетрях» [74].

Стримувальний ефект покарання також працює для бізнесової та злочинності «білих комірців», але дещо в інший спосіб. Ризик покарання не визначає мішень злочину, а регулює кількість злочинів, яку особа може скоїти. Розкрадання майна та ухиляння від сплати податків служать хорошою ілюстрацією. Коли бізнес-службовець вирішує привласнити кошти, він стикається з питанням, яку суму привласнити. Якщо вкрати багато, то шанси бути впійманим та покараним зростають; якщо ж привласнити маленьку суму, то вкрадені кошти не варті хвилювань. Урешті-решт, розкрадач зупиняється на рівні, що здається йому найбезпечнішим [74]. Говорячи про реальність наслідків такої «гуманізації», звернемося до аналізу тексту.

Так, автори закону в пояснювальній записці як на один з аргументів декриміналізації посилаються на те, що «...вітчизняне законодавство характеризується необґрунтовано завищеним рівнем криміналізації правопорушень у сфері господарської діяльності.., що виступає причиною недоотримання Державним бюджетом належних відшкодувань...» [200].

Така постановка питання наводить нас на думку, що автори, готуючи цей документ, керувалися не принципом гуманізації, а комерціалізації, що вносить певний дисонанс у кримінально-правову політику у сфері покарання. Адже в пояснювальній записці відсутні посилання на принципи справедливості, рівності громадян перед законом, втрату діяннями суспільної небезпеки, зміну її ступеня і т. ін., ніби теорія правотворення ніколи не знала цих та інших конституційних принципів.

Тому й не дивно, що декриміналізація низки злочинів і переведення їх у статус адміністративних правопорушень відбулася без урахування того, що основними критеріями криміналізації діяння є його суспільна небезпечність і масовий характер. З огляду на це навряд чи можна погодитися із повною декриміналізацією статей 203, 207, 214, 218, 220, 221, 223 та 228 КК України шляхом механічного «переведення» передбачених ними діянь у «статус» адміністративних проступків, без урахування того, чи втратили ці діяння суспільну небезпеку і чи змінився ступінь їхньої суспільної небезпеки.

Слід також погодитися з висновками експертів щодо необґрунтованості механічного перенесення в КУпАП кримінально-правових кваліфікуючих ознак декриміналізованих діянь, які свідчать про наявність значної суспільної небезпеки в цих діяннях. Це такі ознаки, як: отримання доходу у великих розмірах (ст. 155-2, частина друга ст. 162-1, ст. 162-3, частина друга ст. 163-7, частина друга ст. 164, ст. 164-16, 166-8, 166-17 КУпАП); особливо великий розмір (частина третя ст. 162-1); завдання великої матеріальної шкоди (ст. 164-15–166-17); значний розмір (ст. 163); використання службового становища (ст. 166-15). Такий стан справ сприяв механічному введенню в адміністративно-правовий обіг додаткових, по суті, кримінально-правових ознак протиправних діянь, що руйнує усталену законодавчу логіку, юридичну

техніку і зміст юридичної конструкції ознак об'єктивної сторони нововведених статей в Особливу частину КУпАП. Як показала правозастосовна практика, це ускладнило розмежування адміністративних правопорушень і злочинів, передбачених КК України.

Крім того, використання штрафу як критерію диференціації ступеня тяжкості злочинів порушує фундаментальні принципи кримінальної відповідальності.

У новій редакції ст. 12 КК щодо класифікації злочинів новим критерієм для диференціації ступеня тяжкості злочинів взято штраф як основне покарання закону. Згідно з положенням абз. 2 ч. 1 ст. 212 ухилення від сплати податків, боргів, обов'язкових платежів карається штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Чинна раніше санкція передбачала: штраф від трьохсот до п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Істотне збільшення сум штрафів навряд чи можна розглядати як прояв гуманізму стосовно винних і пом'якшення покарання. Так, нова редакція абз. 2 ч. 2 та абз. 2 ч. 3 ст. 212 КК України передбачає взаємозаміну таких видів покарань, як виправні роботи, обмеження волі, позбавлення волі та штрафні санкції, що істотно перевищують чинні. Зокрема, покарання у вигляді штрафу від 2 тис. до 3 тис. НМДГ з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років замінив штраф від 500 до 2000 НМДГ, або виправні роботи строком до двох років, або обмеження волі строком до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (абз. 2 ч. 2 ст. 212 КК).

Покарання за діяння, передбачені абз. 1 ч. 3 ст. 212 КК, а саме: позбавлення волі (покарання, пов'язане з обмеженням пересування) терміном від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (покарання, пов'язане з обмеженням професійної діяльності) з конфіскацією майна (покарання

майнового характеру), замінено на покарання штрафом від п'ятнадцяти до двадцяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян (покарання майнового характеру як основне) з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна (покарання майнового характеру як додаткове).

На перший погляд, такі зміни можуть бути обґрунтовані з економічного боку, але ототожнювати мету кримінального покарання у вигляді позбавлення волі і штрафу є недопустимим. Відомо, що, виходячи зі змісту покарання, воно несе в собі не тільки каральну функцію, а й метою своєю має виправлення винних, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Кримінально-правова наука в питанні межі кримінальної відповідальності штраф визначає як найменш суровий вид покарання в системі покарань, передбачений як альтернативне покарання за вчинення злочинів невеликої та середньої тяжкості. Конфіскація ж встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі злочини.

У визначенні видів злочинів (ст. 12 КК України), згідно із законом, що розглядається, злочин, передбачений ст. 212 КК України, є важким. «Тяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років». Звернемо увагу, що в даному випадку, незважаючи на зміну видів покарання, санкція у вигляді конфіскації майна залишається, тобто одночасно застосовується штраф як основне покарання та конфіскація як додаткове, які належать до однієї групи покарань майнового характеру. За такого підходу відповідні зміни мали б бути внесені також до ст. 51 КК. Однак розробники документу таких змін не запропонували.

Як уже зазначалось, покарання не може мати на меті завдання фізичного болю, страждань чи приниження особи, що вчинила злочин, а кримінально-правова політика у цій сфері повинна зводитися до виховного ефекту, який забезпечується відповідним обмеженням прав злочинця залежно від ступеня

тяжкості вчиненого ним злочину. Однак законодавець змінив штраф на позбавлення волі. Так, якщо раніше несплачену суму штрафу можна було замінити лише на громадські чи виправні роботи, то тепер ч. 5 ст. 53 КК України встановлює імперативний порядок заміни несплаченої суми штрафу позбавленням волі на строк від одного до дванадцяти років залежно від розміру штрафу та ступеню тяжкості злочину. Такий механізм порушує принципи соціальної справедливості та рівності громадян перед законом незалежно від їхнього майнового стану чи інших характеристик. Адже той, хто привласнив багато суспільної власності і кому є з чого сплатити штраф, сидіти не буде. Натомість той, хто накопичив небагато цінностей, спожив їх і відповідної суми для сплати штрафу і відшкодування привласненого не має, відправляється до в'язниці.

Отже, звільнення від позбавлення волі безпосередньо залежить від майнового стану зловмисника. Тому існує велика ймовірність того, що через масову неспроможність засуджених оплатити накладені на них штрафи суди почнуть на практиці застосовувати положення ч. 5 нової редакції ст. 53 КК України і так само масово замінювати штраф на позбавлення волі. Це приведе до порушення принципу економії репресії. Відтак кількість осіб, котрі відбувають позбавлення волі за економічні злочини, та тривалість строків позбавлення волі для таких осіб не тільки не зменшиться, а й зросте. Таким чином, унаслідок надмірних розмірів штрафів положення закону, попри задекларовану в доданих до нього документах мету гуманізації покарань, можуть навпаки спровокувати збільшення випадків застосування позбавлення волі за економічні злочини.

Висновки до третього розділу

Ураховуючи те, що у п. 5 ст. 3 Кримінального кодексу України вказується, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, вважаємо за доцільне

вважати, що ст. 258 КК України має бути бланкетною (відсильною) на Закони України: «Про боротьбу з тероризмом», «Про основи національної безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи України», «Про Державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про міліцію», «Про Збройні сили України», «Про внутрішні війська МВС України», «Про Державну прикордонну службу в Україні», «Про Цивільну оборону України», «Про прокуратуру», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом)», «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання», «Про правовий режим надзвичайного стану».

Наведена система правових актів і норм загалом не тільки охоплює регулювальною дією весь спектр проблем, пов'язаних із боротьбою проти тероризму, а й диктує напрями кримінально-правової політики у сфері покарання.

Ураховуючи соціально-економічний стан у державі та проведення антитерористичної операції на Донбасі, слід звернути увагу на кореляцію кримінальної відповідальності за наругу над державними символами України, несвоєчасну виплату або безпідставну невиклату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за порушення вимог санітарних і протиепідемічних правил та норм, що призвели до реальної загрози життю і здоров'ю людей чи до їх смерті, що є передчасним.

Сьогодні ще відсутні науково обґрунтовані концепції гуманізації кримінального законодавства. Тому прийняті зміни до ККУ свідчать не стільки про результати теоретичних досліджень відомих учених, виявлення окремих судових помилок та труднощів правозастосування, дискусій між членами робочої групи, скільки про суб'єктивне розуміння проблем кримінального права окремими народними депутатами України.

Прийняті зміни до ККУ не відповідають повною мірою сучасній кримінально-правовій доктрині, в якій де гуманізм має реалізуватися у ставленні до людини не лише як до об'єкта кримінально-правового впливу, а й як до вищої суспільної цінності, тобто об'єкта кримінально-правової охорони. Тому гуманізація кримінальної відповідальності стосується виключно осіб, котрі вчиняють злочини. Злочин перетворився на типовий соціальний конфлікт, і його треба розв'язувати за допомогою наявних в арсеналі держави і суспільства засобів. При цьому варто відмовитися від укоріненого в суспільній свідомості погляду, що злочин — це порушення лише суспільного інтересу. Насправді він порушує як суспільний, так і приватний інтерес, а тому потерпілий та його представник так само, можливо, навіть у першу чергу, мають право визначати долю злочинця.

Для подальшої гуманізації потрібно заново поєднати питання соціального захисту і карної політики, оскільки ці різновиди урядових заходів стосовно бідних спільно живляться з філософії біхевіоризму та прагнуть змінювати поведінку такими засобами, як відлякування, нагляд, таврування й різні санкції. Соціальний захист, перетворений на трудову політику, і позбавлена своєї виправної функції в'язниця формують тепер єдину сітку, яку накидають на одну й ту саму групу осіб, щоб зробити невидимими проблемних мешканців. Тому говорити про гуманізацію відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері господарської діяльності взагалі неможливо.

Таким чином, кримінально-правова політика у сфері покарань має враховувати сучасні світоглядні тенденції, що сприяє виробленню загальних положень кримінального законодавства щодо визначення кола злочинних діянь і системи покарань, установлення санкцій у нормах, що фіксують види злочинів та обрання справедливих видів покарань.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено філософсько-правове дослідження феномену сучасної вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань. На підставі проведеного дослідження одержані такі висновки:

1. Аналіз наукової літератури, присвяченої феномену вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань, показав, що в українському правознавстві, зокрема у філософії права, кримінальному праві, теорії права та кримінології, немає праць, предметом яких було б дослідження специфіки цього виду політики в розрізі базових сучасних світоглядних орієнтирів. У межах світової філософсько-правової думки представлені розробки вказаної проблематики, але як складової або одного з аспектів більш глобального наукового питання, на якому зосереджувався інтерес конкретного дослідника. Вивчення природи, форм та особливостей кримінальної політики у сфері покарання потребує філософсько-правового підходу з урахуванням досягнень гуманітарних та суспільствознавчих наук. Дослідження кримінально-правової політики у сфері покарань сьогодні підкреслює її міждисциплінарний характер, що виявляється не лише в розмаїтті дисциплін, які дотично розглядають вказану проблему, але і в реальній багатоманітності методів, які використовуються, а також у взаємодії із суміжними дисциплінами (соціологія, культурологія, історія філософії, історія права, політологія, економіка, історія права тощо). Аналіз наявних джерел з окресленого кола питань нині засвідчив необхідність урахування методологічних змін, які відбулися в царині суспільствознавства в цілому, що є продовженням якісних змін у сучасному пізнанні як результаті переміни типу світогляду в процесі наукового пошуку. Особливості сучасної парадигми суспільствознавчого знання підкреслюють її несхожість із двома попередніми парадигмами.

Формування поняття і змісту кримінально-правової політики у сфері покарань сучасної України, так само як і в сучасних європейських державах, детерміноване панівними світоглядними орієнтирами і цінностями, абсолютизація яких припала на другу половину ХХ століття (завершення

Другої світової війни та переосмислення її причин і наслідків). Сучасна кримінально-правова політика у сфері покарання вибудовується на таких принципах: законності, відповідності міжнародним законодавчим актам, ратифікованим Україною, рівності перед законом, вини, доцільності, невідворотності покарання, справедливості, диференціації й індивідуалізації покарання, гуманізму, спеціального й загального попередження, економії репресії, наукової обґрунтованості.

2. Сучасна вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарання є відображенням складних соціальних процесів, які притаманні українському суспільству. Цей вид політики, її конкретні предметні форми, перебувають в стані трансформації та формування власної онтологічної «самоідентифікації». Для кримінально-правової політики у сфері покарань на вітчизняних просторах характерним є апелювання до надбань минулого та використання їх потужного евристичного та практичного потенціалів, а також залучення результатів зарубіжного досвіду в цій сфері та прагнення адаптувати його на українському ґрунті. Зміст і завдання кримінально-правової політики у сфері покарань детермінуються конкретним соціокультурним контекстом, найбільш важливими архітектонічними елементами якого є: панівна філософська картина світу, уявлення про людину та ідеологія (панівна система цінностей та настанов) суспільства. Основними явищами (а відтак і відповідними поняттями), з якими в теперішній час «працює» вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарань, є покарання, примус, превенція, кримінальний проступок, медіація. Превенція, пробація і медіація як альтернативні види покарань є екстраполяцією сучасних панівних світоглядних орієнтирів на чинне кримінальне законодавство.

3. Змістовне наповнення теорій покарання залежить від змісту поняття «покарання», яке обирається за відправну точку побудови конкретної теорії. Основними теоріями покарання ХХ і ХХІ століть є нормативні теорії, які поділяються на конвенціоналістські та нон-конвенціоналістські (ретрибутивні), а також можливі їх комбінації. У кримінально-правовій доктрині України використовуються розробки вчених, котрі нерідко поділяють протилежні

погляди на покарання, що свідчить про відсутність єдиної теорії стосовно нього, яка лягла б в основу пенологічної практики.

Історична мінливість змістового наповнення терміна «покарання» доводить його детермінованість конкретним соціокультурним контекстом. Тому недостатня визначеність кримінально-правових норм, багатозначність деяких понять, варіативність покарання, відсутність у законі детальних і чітких правил, критеріїв призначення покарання дає підстави дослідникам говорити про кризу кримінального покарання як сучасну реальність, яка спостерігається в усіх державах світу.

4. Система покарань є складним соціально-правовим організмом, у якому кожний автономний вид покарання (компонент системи) виконує свою функцію специфічними, притаманними саме йому засобами, а відтак вона служить правовою базою, на якій ґрунтується каральна політика держави щодо застосування покарання за вчинені злочини. Разом з цим система покарань є відкритою за своєю природою. Включення до неї нових видів покарань не перетворює її в нову якісно іншу систему, вилучення чи фактичне випадіння окремих видів покарань не знищує саму систему, хоч і може суттєво змінити ефективність функціонування. Система покарань є соціально обумовленою, закріпленою у кримінальному законі та застосованою судом з урахуванням вимог індивідуалізації кримінальної відповідальності сукупністю окремих видів покарань та груп, що взаємодіють між собою, побудована за принципом зростання їх суворості.

5. Нинішній етап розвитку кримінального законодавства загалом та інституту покарання зокрема характеризується цілою низкою завдань, які стоять перед Україною у світлі міжнародної співпраці та євроатлантичної інтеграції України. Сьогодні людство намагається об'єднати зусилля у галузі боротьби зі злочинністю. За період своєї новітньої історії наша держава змогла ратифікувати значну кількість міжнародних договорів у сфері кримінально-правової політики, але це не вирішило питання імплементації та інтерпретації тексту міжнародних актів в кримінальне законодавство України. І такий стан справ пояснюється проблемою адаптації чинного кримінального

законодавства до кримінального права ЄС, що бачиться актуальним для успішної реалізації європейських прагнень України.

6. Сучасне українське чинне законодавство у сфері боротьби із тероризмом і сепаратизмом містить систему правових актів і норм, яка не лише охоплює регулювальною дією майже спектр вказаної проблеми, але і визначає напрями кримінально-правової політики у сфері покарання.

Так, питання кримінально-правової відповідальності за сепаратизм та тероризм вимагає більш детального вивчення, особливо Концепція боротьби з тероризмом, ухвалена Указом Президента України від 23 квітня 2013 р. № 230/201320. Вона повинна сприяти «забезпеченню захисту прав і свобод людини і громадянина, захисту суспільства і держави від терористичних посягань, зменшенню ризиків терористичних проявів, поліпшенню координації діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом, ефективності їх діяльності, зміцненню міжнародної взаємодії у сфері боротьби з тероризмом». Аналізуючи сучасну динаміку ситуації у цій сфері, можна спостерігати певний прогрес у напрямі поліпшення міжвідомчої координації та інтенсифікації міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, що є практичним результатом проведення на території Донецької та Луганської областей антитерористичної операції, а не імплементації самої Концепції. Кримінально-правова політика у сфері покарань, її орієнтація та направленість залежать від розуміння і визнання цінності людини, а також прийнятого кожним конкретним суспільством розуміння покарання як відповіді на певні дії з боку окремих його членів. Усе це передбачає зваженість державою реального світоглядного розуміння та наукових розробок у створенні законів, що стосуються покарання, особливо в Україні, і є швидше бажаним явищем, ніж реальним.

Необхідність проведення заходів щодо гуманізації та декриміналізації вітчизняного законодавства у сфері покарання є вимогою часу. Людство сьогодні переживає етап нового гуманізму, який має великий обсяг предметного втілення. Сьогодні вже очевидним є факт того, що намагання держави стримати зростання злочинності суворими санкціями не приводить

до позитивного ефекту, а тому запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави. Одним із завдань сучасної кримінально-правової політики у сфері покарань є формування власної гуманної складової через створення та реалізацію механізму захисту особи, її гідності, прав і свобод (в статусі потерпілого чи злочинця), а також суспільства в цілому.

7. Важливою умовою ефективності кримінального закону є не тільки його відповідність політиці у протидії злочинності, а й моральному стану і правовій культурі, тому зміни, що вносяться законодавцем, перш за все, повинні враховувати ціннісну позицію більшості членів суспільства. За такого підходу кримінальне право як інструмент реалізації кримінальної політики у сфері покарань є адекватним щодо актуальних кримінальних загроз і соціальних умов, що динамічно трансформуються.

Аналіз мети покарання та її визначення в сучасній кримінально-правовій політиці показав, що всі її завдання значною мірою взаємопов'язані та взаємообумовлені. Разом із тим ефективність кримінально-правової політика у сфері покарань вимагає використання цілого комплексу інших кримінально-правових норм та інститутів, а також урахування чинників соціального, психологічного, морального та іншого змісту. Не можна не враховувати і того, що тенденції до гуманізації покарання створюють нову модель підходу суспільства до злочинності. Саме вона змінює функцію і суть наявного карального закону, яким донедавна була міліція. Проведені реформи та поява поліції вимагають перегляду ставлення до осіб, котрі вчинили злочин, а з боку держави – до покарання, яке застосовується до них, адже покарання, хоча і є важливим, але не основним засобом боротьби зі злочинністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. English Oxford living Dictionaries URL : <https://en.oxforddictionaries.com/definition/abrasive>.
2. Wright M. Victims, mediation and criminal justice. The criminal law review. 1995. № 3. P. 199-213.
3. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. Попович та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория прав : учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2009. 365 с.
5. Андреев Д. В. Забезпечення прав людини в контексті вдосконалення правових механізмів комунікації поліції та громади. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 2. С. 13-24.
6. Андреев Д. В. Витоки та парадигми соціально-правової комунікації. Право і Безпека. 2013. № 2. С. 6-12.
7. Ансель М. Новая социальная защита (Гуманистическое движение в уголовной политике.) / пер. с фр. М., 1970. 312 с.
8. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. М., 1976. 291 с.
9. Афанасьева В. С. Теория права и государства. М., 1997. 456 с.
10. Ахиезер А. С. Философские основы социокультурной теории и методологии. Вопросы философии. 2000. № 9. С. 29–45.
11. Бабаев М. М. О соотношении уголовной и криминологической политики. М., 1982. 144 с.
12. Бавсун М. В. Целесообразность в уголовном праве. М. : РГБ. 2003. 220 с.
13. Багрий-Шахматов Л. В., Гуськов В. И. Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1971. 108 с.
14. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Київ : Вища шк., 1980. 216 с.
15. Базылев Б. Т. Юридическая ответственность. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. 120 с.

16. Балинська О. М. Семіотичні характеристики невербальних правових знаків. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2014. Випуск 3. С. 286-293.

17. Балинська О. М. Функціональність знаків злочинного світу. Університетські наукові записки. 2015. № 2(54). С. 155-163.

18. Барінова Л. В., Мартыненко Н. Э., Ревин В. П. Словарь терминов и схем по курсам: «Уголовная политика и ее реализация в деятельности органов внутренних дел» и «Организация профилактической деятельности органов внутренних дел». М. : Акад. управления МВД России, 2000. 56 с.

19. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

20. Безруков А. С. Моделирование в праве. Вестник Владимирского юридического института. 2008. № 1. С. 90–92.

21. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М. : Юрид. изд-во, 1939. 464 с.

22. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1986. 175 с.

23. Берзинь О. А. Криміналістическіе підходи к моделюванню преступной деятельности. URL: <https://law-journal.hse.ru/2011--4/55155511.html>.

24. Богатирьов І. Г. Методологія впровадження кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі. Право України. 2004. № 7. С. 21–25.

25. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.

26. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «філософія права». Львів, 2010. 22 с.

27. Бойко А. І. Теорія принципів кримінального права. Кримінальне право. 2005. № 4. С. 120-129.

28. Борзенко А. В. Проблема цели в общественном развитии. М., 1963. 232 с.

29. Борисов В. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. Право України. 2012. № 1–2. С. 232-242.

30. Борисов В. І. Проблеми запровадження у законодавство України інституту кримінального проступку. Підприємництво, господарство і право. 2012. № 9. С. 104–107.

31. Босхолов С. С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. М. : Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1999. 293 с.

32. Бундаева О. А. Моральные основы наказания : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.05 «Этика». Саранск, 2009. 20 с.

33. Валлерстайн И. После либерализма; пер. с англ. под. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. М. : Едиториал УРСС, 2003. 256 с

34. Васильченко О. П. Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. Право і громадське суспільство. 2014. № 2 (7). URL : <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014>.

35. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41271.

36. Відкритий діалог Україна: Нові «антитерористичні» закони несуть загрозу грубого порушення основоположних прав людини. URL : <http://ua.korrespondent.net/>.

37. Владимиров Л. Е. Уголовный законодатель как воспитатель народа. М. : Т-во скоропеч. А. А. Левенсон, 1903. 244 с.

38. Вовк В. М. «Свобода» і «несвобода» як бінарна опозиція римської правової системи цінностей. Актуальні проблеми політики. Миколаїв. 2009. Вип. 38. С. 75–80.

39. Вовк В. М. Реформи та позитивне право (на прикладі римського права). Філософські та методологічні проблеми права. 2016. № 1. С. 94-103.

40. Вовк В. М. Тілесні практики в римському праві. Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2008. С.5–9.

41. Вознюк В. Д. Окрема думка стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа щодо призначення судом більш м'якого покарання). URL : www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=9869.

42. Воронин А. А. Программа «общего человековедения» Ф. Т. Михайлова и трансдисциплинарность. Вопросы философии. 2017. № 1. URL : http://newdmf.narod.ru/publ/programma_obshhego_chelovekovedenija_f_t_m_ikhajlova_i_transdisciplinarnost_avtor_voronin_a_a/1-1-0-15.

43. Гаверов Г. С. Уголовно-правовые меры, не связанные с лишением свободы, и их применение к несовершеннолетним правонарушителям: учеб. пособие. Иркутск : Иркут. гос. у-т им. А. А. Жданова, 1981. 63 с.

44. Галиакбаров Р. Р. Система и виды наказаний. Горький, 1986. 312 с.

45. Гальперин И. М., Курляндский В. И. Предмет уголовной политики и основные направления ее изучения. М., 1975. 344 с.

46. Гаухман Л. Д., Ляпунов Ю. И. Понятие советской уголовной политики и ее основные направления. М. : Акад. МВД СССР, 1980. 175 с.

47. Гель А., Ігнатенко Т., Мацько А., Нагорний О. Кримінальний кодекс України та його роль в реалізації правової політики держави. Економіка. Фінанси. Право. 2002. № 2. С. 24-32.

48. Гернетъ М. Н. Социальные факторы преступности. М., 1905. 350 с.

49. Герцензон А. А. Уголовное право и социология: Проблемы социологии уголовного права и уголовной политики. М., 1970. 275 с.

50. Голик Ю. В. Философия уголовного права: современная постановка проблемы. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 348 с.

51. Головки Л. В. Альтернативы уголовному преследованию в современном мире. СПб., 2002. 544 с.

52. Голоскоков Л. В. Методология анализа политико-правовых доктрин в период формирования информационного общества : частные и специальные методы. URL: <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/goloskokov/goloskokov.asp>.

53. Гребеньков Г. В. Понятие «уголовно-правовая политика» как предмет лингво-семантического анализа (философский аспект проблемы) // Кримінально-правова політика держави : теоретичні та практичні аспекти проблеми: матеріали міжнар. конф. (Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.). Донецьк, 2006. С. 22-23.

54. Гришанин П. Ф. Механизм уголовно-правовой борьбы с преступностью : уголовная политика и реформа уголовного законодательства // Труды Академии МВД России. М. : Акад. МВД России, 1997. С. 26–37.

55. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія. 2-ге вид., перероб. і допов. Хмельницький : Хмельниц. ун-т управління і права, 2013. 768с.

56. Гуторова Н. О. Охоронна функція кримінального права // Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (9–10 жовт. 2014 р.) / ред- кол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 32-34.

57. Дадерко Л. Ф. Принцип справедливості у кримінальному праві України. URL: <http://www.law-property.in.ua/articles/-4-/119-2012-04-30-19-22-56.html>.

58. Даль В. Толковый словарь. СПб., 1989. Т. 4. 674 с.

59. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. Право і суспільство. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143

60. Даньшин И. Н. За преступление – наказание. Харьков : Вища шк., 1975. 104 с.

61. Дафф Е., Гарланд Д. Размышления о наказании. Индекс. Досье на цензуру. 2003. № 18. URL : <http://www.index.org.ru/journal/18/18-daffgar.html>

62. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. С. 429.

63. Денис Казанський. Умовність покарання. Покровителі сепаратистів уникають відповідальності. Тиждень. 2014. № 32(352) 7 серп. URL : <http://tyzhden.ua/Politics/116279>.

64. Денисова Т. Правосвідомість суспільства та питання призначення і відбуття покарання. Вісник прокуратури. 2006. № 8. С. 94–101.

65. Денисова Т. А. Відновлене правосуддя – крок до відновлення соціальної справедливості. URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/AA2D0AD40B2F9BA9C3256FC7002C3DB9>.

66. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: жорстокість чи необхідність? Держава та регіони. Серія: Право. 2001. № 1. С. 102–105.

67. Дерендяев В. Н. Система и виды наказаний по уголовному праву Российской Федерации : учеб. пособие. Курск: Курский гуманитарно-тех. ин-т, 2001. 101 с.

68. Дикаев С. У. Проблемы совершенствования института наказания. Юридические науки и образование. 2012. № 34. С. 102-115

69. Договір про Європейський Союз – Європейський Союз; договір, (міжнародний документ від 7 лют. 1992 р.). URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029.

70. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание: Бедные люди : Романы; Дядюшкин сон: Повесть. М., 1983. 400с.

71. Дуюнов В. К., Цветинович А. Л. Дополнительные наказания : теория и практика. Фрунзе : Илим, 1986. 239 с.

72. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования : уголовно-правовое исследование. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 291 с.

73. Ерік Олін Райт. Політика покарання (уривки). Спільне : журн. соціальної критики. URL : <http://commons.com.ua/politika-pokarannya-urivki/#more-14249>.

74. Ерік Олін Райти Покарання за злочин // Політика покарання (уривки). Спільне. Журнал соціальної критки. URL : <http://commons.com.ua/politika-pokarannya-urivki/#more-14249>.

75. Загальна декларація прав людини. Київ : Право : Укр. правнича фундація, 1995. 12 с.

76. Загородников Н. И., Стручков Н. А. Направления изучения советского уголовного права. Советское государство и право. 1980. № 7. С. 4-9.

77. Закалюк А. П. Про розроблення наукового обґрунтування державної політики України щодо запобігання та протидії злочинності і корупції. Науковий вісник Дніпропетровського університету внутрішніх справ. 2009. № 4. С. 120–129.

78. Закалюк А. Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності. Право України. 2012. № 1–2. С.216-227.

79. Заморська Л. І. Системний підхід у дослідженнях правової реальності. Вісник Південно регіонального центру Академії правових наук України. №7. 2016. С. 38-44.

80. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перерви у відбуванні покарання» (реєстр. № 3693 від 25 листоп. 2013 р.). URL : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu>.

81. Захаров О. В. Правничий консерватизм як соціальна причина фікцій у праві. Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. та повідомлень наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.) [Видання, присвяч. пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ: Атіка, 2009. С. 121-123

82. Зеленецкий В. С. Антиуголовная политика Украины. Кримінально-правова політика держави : теоретичні та практичні аспекти проблеми : матеріали міжнар. конф. (м. Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.). Донецьк, 2006. С.19-22.

83. Зеленко І. П. Гуманізація і демократизація діяльності органів внутрішніх справ як складова частина національної правової культури. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск. 2004. Ч. 5. С. 118–119.

84. Зелинский А. Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении. Харьков, 1986. 234 с.

85. Злобин Н. В. Второй новый мировой порядок : Геополитические головоломки. М. : Эксмо, 2009. 320 с.

86. Злочинність в Україні: статистичний зб. / Державний комітет статистики України / відпов. за вип. І. В. Калачів. Київ : Держ. комітет статистики України, 2005. 104 с.

87. Знание о прошлом в современной культуре (материалы круглого стола). Вопросы философии. URL : http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=362.

88. Зозуля Є. В. Міліція України в умовах становлення незалежної держави (90-ті рр. ХХ ст.). Донецьк : НД та РВВ ДЮІ МВС, 2004. 187 с.

89. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль : теория и практика. М. : НОРМА, 2002. 304 с.

90. Зябкин М. Ю. Символические инструменты государства как субъекта политической системы. Философская мысль. URL : 2016. № 3. С. 23–32. URL: http://e-notabene.ru/fr/article_18130.html.

91. Иванов С. И. Уголовная политика Российской Федерации: политолого-криминологический и уголовно-правовой аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Екатеринбург, 2006. 313 с.

92. Иоффе О. С. Вина и ответственность по советскому праву. Советское государство и право. 1972. № 9. С. 42-47.

93. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1955. 311 с.

94. Івасюк І. Г. Юридична природа інституту звільнення від кримінальної відповідальності. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці : Рута, 1999. Вип. 45. С. 186–187.

95. Інтерв'ю з Лоїком Ваканом : Розгортання карної держави націлюється на стигматизоване населення. *Спільне : журнал соціальної критики*. 2010. № 1. С. 139–141. URL : <http://commons.com.ua/intervyu-z-loyikom-vakanom-rozgortann>

96. Казакевич Т. А. Целесообразность и цель в общественном развитии. Вестник Ленинградского университета. 1963. № 23. С. 52–63.
97. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення судом норм кримінально-процесуального права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків, 2009. 40 с.
98. Келина С. Г., Кудрявцев В. П. Принципы советского уголовного прав. М. : Наука, 1988. 176 с.
99. Кемеров В. Е. Проблема парадигмы современного обществознания (методологический аспект). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-paradigmy-sovremennogo-obschestvoznaniya-metodologicheskiiy-aspekt>.
100. Кленова Т. В. Принципы уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве. Государство и право. 1997. № 1. С. 56-61.
101. Кметь Станіслав. Тінь Єфремова над «ЛНР». Українська правда. 2014. 24 груд. URL : <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/12/24/7053114/?attempt=1>.
102. Ковалев М. И., Воронин Ю. А. Криминология и уголовная политика. Свердловск, 1980. 196 с.
103. Ковальський В. Гуманізація чи лібералізація кримінального закону. Юридичний вісник України. 2008. № 38. С. 20–26. URL : http://lib.sumdu.edu.ua/library/DocSelection?action=add&doc_id=178276.
104. Ковтун Н. Я. До питання про систему додаткових покарань // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2008. Вип. 47. С. 187–191. URL : http://law.lnu.edu.ua/fileadmin/user_upload/visnyk/47/vsn47_26.pdf.
105. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 груд. 1984 р. № 8073-Х. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page14>.
106. Козлов А. П. Система санкций в уголовном праве. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. 120 с.
107. Козловський А. А. Онтологія юридичної відповідальності. Проблеми філософії права. 2004. Т. II. С. 98–111.

108. Колб О., Батюк О. Роль і місце альтернативних до позбавлення волі покарань у системі загальної профілактики злочинності. Юридична Україна. 2003. № 12. С. 60–64.

109. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

110. Коломієць О. Г. Ліберально-раціональне тлумачення ідеї справедливості Ю. Габермаса Філософський альманах. 2006. № 52. С.77–81.

111. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, зі змінами та допов., внесеними Протоколом № 14 від 13 трав. 2004 р. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

112. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР (редакція станом на 6 жовт. 2013 р.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

113. Коржанський М. Й. Нариси кримінального права. К. : Генеза, 1999. 240 с.

114. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Владивосток, 1987. 268 с.

115. Костенко О. М. Основне питання правознавства з позиції соціального натуралізму. Проблеми філософії права. Київ – Чернівці, 2003. Т. I. С. 72–78.

116. Кошелева В. В. Акты судебного толкования правовых норм : Вопросы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1999. 210 с.

117. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «філософія права». Київ, 2016. 19 с.

118. Кревельд Мартин ван. Расцвет и упадок государства ; пер. с англ. / под. ред. Ю. Кузнецова и А. Макеева. М. : ИРИСЭН. 2006. 544 с.

119. Криминология: учебник для студ. вузов / под. ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2002. 686 с.

120. Кримінальне право України : Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків, 2010. 456 с.

121. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. 4-те вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Атіка, 2008. 376 с.

122. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4–5-те вид., переробл. і допов. – Харків, 2010. 456 с.

123. Кримінальне право України. Загальна частина ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. К. : Юрінком Інтер, 1997. 290 с.

124. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків : Юрінком Інтер-Право, 2002. 416 с.

125. Кримінальний кодекс України від 21 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

126. Кримінальний кодекс України. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 172 с.

127. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Одиссей, 2004. 987 с.

128. Кримінальний кодекс України в редакції від 17 січ. 2015 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page8>.

129. Кримінальний кодекс України : зі змінами та допов. станом на 20 берез. 2015 р. / уклав та підгот. В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2015. 299 с.

130. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 448 с.

131. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб./ за заг.ред. О. М. Джужи. К. : Юрінком Інтер, 2002. 298 с.

132. Кримінально-виконавче право України / за заг. ред. В. М. Трубнікова. Харків, 2001. 384 с.
133. Кримінально-виконавче право України: Загальна та Особлива частини : навч. посіб./ за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 298 с.
134. Кримінально-виконавчий кодекс України. Харків : «ІГВІНІ», 2005. 96 с.
135. Криминологія має посісти належне місце [інтерв'ю з В. Поповчем]. Юридичний вісник. 2009. № 32. С. 6–8.
136. Кристи Н. Пределы наказания. М. : Прогресс, 1985. 176 с.
137. Кувакин В. Гуманизм как многомерная действительность. URL : <http://www.humanism.ru/modhum/47-modern/769-multidimensional-humanism.html>.
138. Кулик О. Г. Практика призначення покарань у 1990 –1999 рр. як фактор впливу на криминогенну ситуацію в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2001. № 4. С. 107–119.
139. Кулинич С., Скорбач О. Обмеження волі як вид покарання, пов'язане з обмеженням особистої свободи без ізоляції від суспільства. Вісник прокуратури. 2007. № 6. С. 67-70.
140. Курганов С. И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты. М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 232 с.
141. Курс советского уголовного права. Часть общая: в 6 т. Т. 3: Наказание. М. : Наука, 1970. 350 с.
142. Куртц П. Начало начал: В поисках стержневого определения гуманизма. Мужество стать. М. : РГО, 2000. С.137–142.
143. Лазарев В. В., Липень С. В. Теория государства и прав : учеб. для вузов. 2-е изд., испр. и доп. М. : Спарк, 2000. 345 с.
144. Лайне М. Криминология и социология отклоненного поведения. Хельсинки, 1994. 173 с.

145. Леванский В. А. Моделирование в социально-правовых исследованиях. М. : Наука, 1986. 157 с.

146. Лесников Г. Ю. Уголовная политика Российской Федерации. Проблемы теории и практики. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2004. 197 с.

147. Лесников Г. Ю. Уголовная политика современной России. М., 2006. 350 с.

148. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. 385с.

149. Лист Ф. Задачи уголовной политики / Ф. Фон Лист; предисл. В. С. Овчинский. М. : ИНФРА-М.2009. 153 с.

150. Литвак О. М. Держава і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.

151. Ліпкан В. А., Никифорчук Д. Й., Руденко М. М. Боротьба з тероризмом. Киев : Знання України, 2002. 320 с.

152. Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості реформування кримінально-процесуального законодавства : Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». 2010. № 1. С. 1–12.

153. Лопашенко Н. А. Функции уголовного права // Вестник Центра судейских студий. 2006. № 9. С. 4–10.

154. Лопашенко Н. А. Уголовная политика. М. : Волтерс Клувер. 2009. 608 с.

155. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку. Київ : Ін-тут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.

156. Лукашевич С. Ю. Шляхи підвищення ефективності політики держави у сфері запобігання та протидії злочинності. Правові засади підвищення ефективності боротьби зі злочинністю в Україні : матеріали наук. конф. (м. Харків, 15 трав. 2008 р.) / Ін-т вивчення проблем злочинності АПРН України. Харків: Право, 2009. С. 258–259.

157. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. М., 1997. 383 с.

158. Ляшенко В. М. Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння дійсності : дис. ... канд. філос. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. 197с.

159. Максимов С. І. Аксіологічний підхід до дослідження правових явищ. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 9. С. 116-120.

160. Максимов С. І. Верховенство права: світоглядно-методологічні засади. Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія. 2016. № 4. С. 27-35.

161. Маликов Б. Наказание – основная форма реализации уголовной ответственности. Уголовное право. 2003. № 3. С. 39–40.

162. Малько А. В. Правовая политика современного общества: от теории к практике. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-politika-sovremennogo-obschestva-ot-teorii-k-praktike>.

163. Мальцев В. В. Принципы уголовного права и уголовного законодательства : система, содержание и нормативное выражение // Правоведение. 2003. № 1. С. 121–123.

164. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. Вісник Верховного Суду України. 2002. № 3. С. 32–44.

165. Матишевський П. С. Кримінальне право України (Загальна частина). Київ: А.С.К., 2001. 352 с.

166. Медведєв Ю. Імплементация норм международного права у право України: зміст і способи реалізації. Публічне право. 2014. № 1. С. 129–135.

167. Мелешко Н. П., Тарло Е. Г. Уголовно-правовые системы России и зарубежных стран (криминологические проблемы сравнительного правоведения, теории, законодательная и правоприменительная практика). М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2003. 427 с.

168. Мельник М. І. Антикриміногенна політика. Енциклопедія сучасної України. Київ, 2001. Т. 1. С.547-548

169. Митний кодекс України від 13 берез. 2012 р. № 4495-VI.URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

170. Митрофанов А. А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні⁶³ Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. 299 с.

171. Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. URL : <https://www.akademia.edu/12189252>.

172. Мицкевич А. Ф. Уголовное наказание : понятие, цели и механизмы действия. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 329 с.

173. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Київ : Укр. правнича фундація, 1995. 40 с.

174. Монтескье Ш. Избранные произведения. М. : Госполитиздат, 1955. 800 с.

175. Музика А. А., Пуйко В. Н. Учение о наказании: закономерности и перспективы развития. История развития уголовного права и ее значение для современности : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, юрид. фак-т Моск. гос. ун-та им. М. В. Ломоносова, 26–27 мая 2005 г.). М. : ЛексЭст, 2006. С. 357–358.

176. Мушак Н.Б. Реалізація Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Віче 6. 2015. URL: <http://www.viche.info/journal/4639/>.

177. Навроцький В. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. Право України. 2011. № 9. С. 20-27.

178. Навроцький В. О. Теоретичні поняття кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999. 464 с.

179. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 ч. Загальна частина / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. Київ : Форум, 2001. 386 с.

180. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1/ за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Алерта ; КНТ; Центр учбової літ., 2009. 964 с.

181. Недотко Ю. В. Тенденции российской уголовно-правовой политики постсоветского периода : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск : Южно-уральский гос. ун-т, 2005. 170 с.
182. Нерсесян В. А. Неосторожная вина: проблемы и решения. Государство и право. 2000. № 4. С. 64-69.
183. Нерсесянц В. С. Философия права : учебник для вузов. М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА*М, 1998. 652 с.
184. Новікова К. А. Місце обмеження волі в системі покарань. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип.27. С. 250–257.
185. Новое Уголовное право России: Общая часть : учеб. пособие. М. : Изд-во Зерцало ТЕИС, 1995. 168 с.
186. Общая теория государства и права / под ред. М. Н. Марченко. М., 1998. 462 с.
187. Одинадцятитомний «словник української мови» /за ред. І. Білодіда. Київ, 1970–1980 pp. URL : <http://sum.in.ua/>.
188. Организованная преступность – 2 / отв. ред. А. И. Долгова, С. В. Дьяков ; Российская криминологическая ассоциация. М. : Криминологическая Ассоциация, 1993. (Проблемы, дискуссии, предложения). 326 с.
189. Павлова М. Философско-правовые представления о наказании в XX веке. URL: <http://naukarus.com/filosofsko-pravovye-predstavleniya-o-nakazanii-v-xx-veke>.
190. Панов Н. И. Способ совершенствования преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища шк., 1982. 161 с.
191. Панченко П. Н. Уголовная политика – основа законности борьбы с преступностью : учеб. пособие. МВД РСФСР. Н. Новгород, 1991. 104 с.
192. Пермяков Ю. Е. Лекции по философии права : учеб. пособие. Самара : Изд-во «Самарский университет», 1995. 120с.
193. Пивоєв В. М. Філософія сенсу, або Телеологія. Петрозаводськ : ПетрГУ, 2004. 114 с.

194. Побегайло Э. Ф. О концепции уголовной политики в сфере правотворчества. Проблемы формирования уголовной политики Российской Федерации и ее реализации органами внутренних дел. М. : Акад. МВД РФ, 1995. С. 67–78.

195. Познышев С. В. Основные начала науки уголовного права. М., 1912. 340 с.

196. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право». Харків, 2007. 18 с.

197. Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков : Изд. «ФИНН», 2009. 344 с.

198. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 234 с.

199. Похмелкин В. В. Социальная справедливость и уголовная ответственность. Красноярск, 1990. С. 13–17.

200. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41271.

201. Применение математических методов и вычислительной техники в праве, криминалистике и судебной экспертизе: материалы симпозиума / под общ. ред. В. Н. Кудрявцева, А. Р. Шляхова. М., 1970. 187 с.

202. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.

203. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

204. Про внесення доповнень до Закону України «Про міліцію» щодо умов застосування сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї у районі

проведення антитерористичної операції : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2014. № 36. Ст. 1199. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1633-18>.

205. Про внесення змін до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» щодо превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години: Закон України. Відомості Верховної Ради. 2014. № 39. Ст. 2007. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1630-18>.

206. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків : Проект Закону України, реєстр № 10146 від 3 берез. 2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42733.

207. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків: проект Закону України, реєстр № 10126 від 26 лют. 2012 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42706.

208. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану та у районі проведення антитерористичної операції : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2014. № 39. Ст. 2008. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1631-18>.

209. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України № 4448а. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. Ст. 2046. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1689-18>.

210. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-УІ. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 24. Ст.236.

211. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за фінансування сепаратизму) : Закон України № 1533-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 32. Ст. 1125.

212. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України 09.04.2015 № 317-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26.

213. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки: висновок на проект Закону України, реєстр. № 2558 від 6 квіт. 2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54670.

214. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.

215. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 року. Відомості Верховної Ради. 2014. № 44. Ст. 2041.

216. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. Київ : Фонд «Правова ініціатива», 2003. 156 с.

217. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 13. Ст. 93.

218. Проект Закону України «Про протидію і запобігання сепаратизму та подолання наслідків сепаратистської діяльності на території України (десепаратизацію) (реєстр. № 4300а): Постанова Верховної Ради України від 22 лип. 2014 р. № 1598-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1598-1>.

219. Рабінович П. М. Трансформація методології вітчизняного праводержавохнавства: досягнення і проблеми. Юридична Україна. 2003. № 1. С. 20–25.

220. Разгильдиев Б. Т. Уголовно-правовая политика: понятие и содержание. Правовая политика и правовая жизнь: материалы круглого стола, (Пятигорск, 12–13 сент. 2000 г.). Пятигорск, 2001. С. 91–99.

221. Резник Ю. М. Социокультурный подход как методология исследований. URL: http://iphras.ru/uplfile/root/biblio/vst/2008/reznik_2.pdf.

222. Рікер П. Право і справедливість. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.

223. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квіт. 2012 р. № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>

224. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>.

225. Рощина І. Громадська думка як фактор ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинності. Право України. 2005. № 2. С. 54.

226. Рудашевский В. Д. Право и моделирование. Методологические проблемы советской юридической науки. М. : Наука, 1980. С. 290–308.

227. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь). Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Руднєвої. Київ: НІСД, 2013. 160 с.

228. Русская философия права: философия веры и нравственности: Антропология. СПб., 1997. 398 с.

229. Рухтин А. А. Социокультурный подход к анализу правовой жизни общества : Materials of the X International scientific and practical conference, «Trends of modern science», (2014. Volume 17). Philological science. Philosophy. Shellfield. Science and education LTD. С. 49–59. URL : http://www.rusnauka.com/17_PMN_2014/Philosophia/2_172349.doc.htm.

230. Савченко А. В., Кузнецов В. В., Штанько О. Ф. Сучасне кримінальне право України : курс лекцій. 2-ге вид., виправ. та допов. Київ: Вид. Паливода А. В. 2006. 636 с.

231. Салыгин Е. Н. Моделирование в праве: проблемы и перспективы. URL : <https://law-journal.hse.ru/2013--3/96171702.html>.

232. Самгина Д. И. Конфискация имущества. Наказания, не связанные с лишением свободы; отв. ред. И.М. Гальпери. М. : Юрид. лит., 1972. 235 с.

233. Саркисова Э. А. Роль наказания в предупреждении преступлений. Минск : Навука і техника. 1990. 240 с.

234. Светлов А. Я. Ответственность неотвратима. Киев : Политиздат Украины, 1989. 190 с.

235. Семенов С. Гуманность нового уголовного закона. Законность. 2002. № 1. С. 15-19.

236. Сепаратизм - кримінальна відповідальність. URL : <http://www.peritus.com.ua/separatyzm/>.

237. Сиволап И. И. Социальные идеи Вольтера. М. : Наука, 1978. 285 с.

238. Скакун О. Є. Філософське розуміння справедливості. Право і безпека. Харків, 2007. № 6'2. С. 39–43.

239. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.

240. Скакун О. Є. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Харків, 2011. 19 с.

241. Скляр Володимир. Зміни чисельності та етнічного складу населення Донбасу : Донецької та Луганської областей(за матеріалами перепису 1959, 1989, 2001 років. Етнічна історія народів Європи. Етнічна історія народів Європи : збірник наук. праць / гол. редкол. : А. Г. Слюсаренко; Поліщук, НАН України, Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Київський ун-т, 1999. - Вип.18. – 2005. – С.94-100.

242. Скурко Е. В. Метод социально-правового моделирования в решении задач правотворчества. Государство и право. 2003. № 1. С. 103–106.

243. Сливка С. С. Філософія права. URL : http://pidruchniki.com/1584072056516/pravo/filosofiya_prava.
244. Собко Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ : Ін-т держави і права НАН України ім. В. М. Корецького, 2008. 18 с.
245. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Київ, 2004. 222 с.
246. Соловьев В. С. Оправдание добра. Уголовный вопрос с нравственной точки зрения. URL : <http://psylib.ukrweb.net/books/solvs01/txt15.htm>.
247. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. М., 1992. С. 218.
248. Ставнійчук М. Влада України має внести зміни до Закону про очищення влади. URL : <http://www.unn.com.ua/uk/news/1417039>.
249. Сташис В. Роль та значення покарання у системі запобігання злочинності. Право України. 2011. № 9. С.168-173.
250. Сташис В. В. Актуальні питання системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 року. Право України. 2010. № 9. С. 16–24.
251. Сташис В. В. Основні новели нового Кримінального кодексу України. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2–3 (33–34). С. 614–615.
252. Степанюк А. Х. Значущість принципу невідворотності виконання покарання для ексекутивної діяльності. Вісник АПрН України. 1999. № 3. С. 157–166.
253. Сторчак Н. А. Поняття позбавлення волі на певний строк. Форум права. 2013. № 1. С. 962–967.
254. Страсбург, Варшава, 21 груд. 2015 р. Висновок Венеціанської комісії № 823/2015. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/216291?download=true>
255. Стручков Н. А. Исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью. Саратов, 1970. 256 с.

256. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции : Часть общая: в 2 т. / сост и отв. ред. Н. И. Загородников. М. : Наука, 1994. Т. 2. 393 с.

257. Тацій В. Десять років Кримінального кодексу України: здобутки і проблеми застосування. Право України. 2011. № 10. С. 5–19.

258. Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 212 с.

259. Трубников В. М. Понятие наказания. Право і безпека. 2002. № 2. С. 121–127.

260. Туляков В. А., Макаренко А. С. Призначення покарання. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 208-227.

261. Тютін В. І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах. Проблеми законності : респуб. міжвідом. наук. зб./ відп. ред В. Я. Тацій. Харків, 2009. Вип. 100. 420 с.

262. Тютюгин В. И. Лишение права занимать определенные должности как вид наказания по советскому уголовному праву. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982. 145 с.

263. Уголовная политика и ее реализация в деятельности органов внутренних дел: тезисы лекций по курсу для слушателей ф-та № 1 / под ред. д-ра юрид. наук проф. В. П. Ревина. М. : Акад. управления МВД России, 1999. 151 с.

264. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. Б. В. Здравомыслова. М. : Юристъ, 1999. 480 с.

265. Уголовное право. Общая часть: учебник для вузов / М. И. Ковалев и др. ; отв.ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова. М. : Инфра-М: Норма, 1997. 516 с.

266. Усс А. В. Социально-интегративная роль уголовного права: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. «уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Томск, 1995. 20 с.

267. Фейербах А. Уголовное право. СПб., 1810. 200 с.

268. Фефелов П. А. Понятие и система принципов советского уголовного права. Свердловск : Средне-Уральское книжное изд-во, 1970. 144 с.
269. Философский энциклопедический словарь. М., 1989. С. 730.
270. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. М.: Инфра - М, 2003. 576 с.
271. Філософський словник/за ред. В. І. Шинкарука. Київ, 1986. 502 с.
272. Фріс П. Л. Злочин і кримінальна провина: проблеми нормативного закріплення. Право України. 2011. № 9. С. 42 - 49
273. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2004. 362 с.
274. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
275. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 124 с.
276. Фролов И. Т. Гносеологические проблемы моделирования биологических систем. Вопросы философии. 1961. № 2. С. 39-44.
277. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посіб. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.
278. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. М., 1999. 480 с.
279. Фуко М. Наглядати й карати : народження в'язниці / пер. з франц. Київ: Основи, 1998. 392 с.
280. Функціональне визначення європейських стандартів забезпечення прав людини. URL: <http://advocat-cons.info/index.php?newsid=11212#.VMkjjdKsVWg>.
281. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.

282. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

283. Хайруллин В. И. Гумбольдт о справедливости // Государство и право. 2003. № 4. С. 94–95.

284. Хижняк Д. С. Современная методология юриспруденции. Библиотека криминалиста. Научный журнал. - М. : Юрлитинформ, 2012, № 3 (4). - С. 373-382.

285. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» Київ, 2011. 19 с.

286. Хохряков Г. Ф. Криминология : учебник / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : Юристъ, 2000. 511 с.

287. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды. Куйбышев : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. С. 45–189.

288. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учеб. для вузов. М.: Юрайт, 1999. 233 с.

289. Чубарев В. Л. Поняття та цілі покарання // Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Правові джерела, 2002. С. 279–286.

290. Чубинский М. Очерки уголовной политики. Ч. 1–3. Харьков, 1905. 535 с.

291. Чубинский М. П. Курс уголовной политики. СПб., 1912. 560 с.

292. Чучаев А. И., Абдрахманова Е. Р. Лишение свободы и проблемы его реализации : учеб. пособие. Ульяновск : УлГУ, 1996. 124 с.

293. Шаблистий В. В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії. Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 4. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_1.pdf.

294. Шаповалова В. С. Основи зброєделіктики : монографія / В. С. Шаповалова, О. А. Кириченко, Т.О.Коросташова, Ю. О. Ланцедова, О. С. Тунтула/ под науч. ред. А. А. Кириченко. 2-е изд. Николаев : Ин-т истории, политологии и права Ник. нац. ун-та им. В. А. Сухомлинского, 2015. 844с.
295. Шаргородский М. Д. Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества. М. : Госюриздат, 1957. 304с.
296. Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид покарання та особливості його застосування : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 243 с.
297. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
298. Эстрин А. Я. Эволюция советской уголовной политики. Основы и задачи советской уголовной политики. М. – Л., 1923. 244 с.
299. Юридическая энциклопедия: в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (отв. ред.) и др. М. : Укр. енцикл. им. М. П. Бажана, 1998 – 2004. Т. 2: Д – Й. 1999. 744 с.
300. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 3 : К – М., 2001. 792 с.
301. Юридична енциклопедія. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана. 2002. Т. 4. С. 622–717 с.
302. Юридична енциклопедія. Київ, 2003. Т. 5. 733 с.
303. Ююкина М. В. Принцип гуманизма в уголовном, уголовно-исполнительном праве и уголовной политике и его реализация при назначении наказания. URL : <http://lawtheses.com/printsip-gumanizma-v-ugolovnom-ugolovno-ispolnitelnom-prave-i-ugolovnoy-politike-i-ego-realizatsiya-pri-naznachenii-nakaz>.
304. Ягунов Д. Пробація: трансформація концептуальних засад та перспективи створення національної моделі в Україні. Держава і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. Вип. 45-К. 668 с.

305. Ягунов Д. Трансформація модуляцій кримінального покарання: від законності до забезпечення (філософсько-правовий аналіз). URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/838/Yahunov%20Transformatsiya%20modulyatsiy%20.pdf?sequence=1>

306. Яремко О. Інститут судимості в кримінальному праві України: необхідність гуманізації. URL : <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/18286/1/%D0%AF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BA%D0%BE%20%D0%9E..pdf>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство* : Збірник статей – Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 496–501.
2. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права : Український науково-теоретичний часопис*. 10/2011. № 4. С. 321–324.
3. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National : Teorie si Practica*. 2015. № 4 (14). С. 105–109.
4. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С.166–170.
5. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С.154–161.
6. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С. 132-134.
7. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143.
8. Данченко К.М. Соціологічний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 2. С. 169-173.
9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. *Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 трав 2009 р.)*. Луцьк : Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678–680.

10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльний аналіз кримінально-правової політики України та Російської Федерації. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : Збірник наук. праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. К : Логос, 2010. С. 429–432.

11. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р.). Івано-Франківськ, 2010. С. 261–264.

12. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально-правової політики у сфері покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р.). м. Івано-Франківськ, 2016. С. 103–107.

13. Данченко К. М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice alacademiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata.* (Cisinau, 25-26 березн. 2016 р.). Сішінау, 2016. С. 120–123.

14. Данченко К. М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України : Сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 102–105.

15. Данченко К. М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.). м. Івано-Франківськ, 2016. С. 276 – 280.

16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.). м. Івано-Франківськ, 2017. С. 36–38.

17. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 березн. 2017 р.). Дніпро, 2017. С.166–169.

18. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. *Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін, 2017. С. 177–182.

19. Данченко К. М. Mediation in Ukraine. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції* : Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса, 20 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 68–72.

Відомості про апробацію результатів дисертації: Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися на таких міжнародних та українських наукових і науково-практичних конференціях: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 29–30 травня 2009 р.), «Правова політика Української держави (м. Івано-Франківськ, 19–20 лютого 2010); «Європейське право та порівняльне правознавство» (Київ-Шамборі, 9–16 січня 2010 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю»: (м. Івано-Франківськ, 18–19 грудня 2015 р.); «Institutul de cercetari juridice si politice alacademiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata». (Cisinau, 25-26 березня 2016 р.); «Правова система України» (м. Запоріжжя 25–26 березня 2016 р.); «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (м. Івано-Франківськ, 9–10 грудня 2016 р.); «Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 28 березня 2017 р.); «Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування» (м. Люблін, 16–17 червня 2017 р.); «Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції» (м. Одеса, 20 квітня 2018 р.).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-221

"04" лютого 2019 р.

Проректору з наукової роботи
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
ім. Василя Стефаника»
Загороднюк А.В.

Шановний Андрію Васильовичу!

Повідомляємо, що пропозиції, підготовлені аспіранткою кафедри кримінального права Данченко К.М. Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.

З повагою

Голова Комітету

А. Кожем'якін

СЕКРЕТАРІАТ
КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ**ДОВІДКА**про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня
кандидата юридичних наук**ДАНЧЕНКО Катерини Михайлівни**на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання:
філософсько-правовий аспект» зі спеціальності 12.00.12 – філософія права

Актуальність дисертаційного дослідження Данченко Катерини Михайлівни на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» зумовлена тим, що одним із пріоритетних напрямків свого розвитку Україна визначила входження до європейських структур з метою створення правової європейської держави з високим рівнем усіх видів демократії. У свою чергу, політична і правова інтеграція до Євросоюзу може бути досягнута лише в результаті формування нових світоглядних характеристик українського суспільства, що позначається і на особливостях кримінально-правової політики, кожний з підвидів якої має бути спрямований на забезпечення прав та свободи громадянина. Необхідність філософсько-правового осягнення феномену кримінально-правової політики у сфері покарання викликана неоднозначністю та багатомірністю цього політико-правового явища, зміст та форми якого детермінуються конкретним соціокультурним контекстом.

Разом з тим, варто визнати, що необхідність наукового обґрунтування кримінально-правової політики у сфері покарання обумовлена зростанням загрози використання кримінального покарання як легального, узаконеного інструменту досягнення значимих для певних провладних сил цілей. Звідси їх намагання внести зміни до чинного Кримінального Кодексу України, що приводить до того, що покарання пом'якшуються, інші стають суворіші, треті відмінюються, четверті призначаються, що підриває стабільність кримінального законодавства України.

Все це вимагає наукового осмислення і нових підходів до вивчення місця кримінально-правової політики у сфері покарання в забезпеченні стабільності розвитку українського суспільства, що обумовило вибір теми дослідження.

Досить цікавими з точки зору впровадження під час формування принципів кримінально-правової політики України постають тези Данченко К. М., що концепції покарання та теорії-обґрунтування кримінальної політики в галузі покарання можуть бути класифіковані за декількома критеріями: відповідно до конкретного соціокультурного контексту, в межах якого вони формувалися; згідно з панівними методологічними настановами; детермінації типом та формою держави тощо.

Заслуговує на увагу висновок щодо сучасної оцінки вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарання, яка постає як відображення складних соціальних процесів, притаманних новітньому українському суспільству. Цей вид політики, його конкретні предметні форми, перебувають в процесі трансформації та формування власної онтологічної «самоідентифікації». Для кримінально-правової політики в сфері покарань на вітчизняних просторах характерним є апелювання до надбань минулого та використання їх потужного евристичного та практичного потенціалів, а також залучення результатів зарубіжного досвіду у цій сфері та прагнення адаптувати його на українському ґрунті. Основними явищами, а відтак і відповідними поняттями, з якими сьогодні «працює» вітчизняна кримінально-правова політика у сфері покарання є: покарання, примус, превенція, кримінальний проступок, медіація.

Необхідність проведення заходів щодо гуманізації та декриміналізації вітчизняного законодавства у сфері покарання є вимогою часу. Наразі, очевидним є факт того, що намагання держави стримати зростання злочинності суворими санкціями не призводить до позитивного ефекту, а тому запобігання злочинам будь-якою ціною не може бути принципом кримінальної політики нашої держави. Важливою умовою ефективності кримінального закону є не тільки його відповідність політиці держави в частині протидії злочинності, а й моральному стану і правовій культурі, тому зміни, що вносяться законодавцем перш за все повинні враховувати ціннісну позицію більшості членів суспільства. При такому підході кримінальне право як інструмент реалізації кримінальної політики у сфері покарання є адекватним та актуальним кримінальним загрозам і соціальним умовам, що динамічно змінюються.

Пропозиції автора надали можливість покращити нормотворчу діяльність Кабінету Міністрів України в сфері забезпечення державної політики в частині боротьби зі злочинністю у цілому та кримінально-правової політики зокрема.

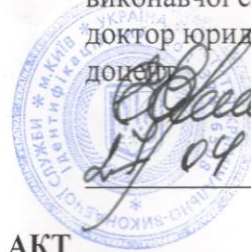
Заступник Державного секретаря
Кабінету Міністрів України

Володимир ФЕДОРЧУК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Інституту кримінально-виконавчої служби,
доктор юридичних наук,
доцент

С.Ю. Бараш

2018 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертації Данченко Катерини Михайлівни
«Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-
правовий аспект» в освітній процес Інституту кримінально-виконавчої
служби**

Комісія у складі: т.в.о. першого заступника начальника Інституту, кандидата юридичних наук Кирилюк В. А. (голова комісії), начальника кафедри загально-правових дисциплін, кандидата юридичних наук, доцента Сокальської О. В., доцента кафедри кримінально-правових дисциплін, кандидата юридичних наук Залялової І. М., склала цей акт про те, що результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) Данченко К. М. на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» використовуються в освітньому процесі Інституту при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінально-виконавче право», «Правозастосування», «Філософія права», а також у рамках підвищення кваліфікації працівників органів пробації.

зокрема:

1. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права*: Укр. наук.-теорет. часопис. 2011. № 4. С. 321–324.
2. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National: Teoriesi Practica*. 2015. № 4 (14). С. 105–109.
3. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 166–170.
4. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. 2016. Вип. 1. Т. 3. С. 132–134.
5. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Ч. 3. С. 154–161.
6. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143.

7. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. *Актуальні питання реформування правової системи України*: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29–30 трав 2009 р.). Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2009. С. 678–680.

8. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19–20 лют. 2010 р.). Івано-Франківськ, 2010. С. 261–264.

9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство*: зб. ст. Київ – Шамборі: Логос, 2010. С. 496–501.

10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. *Яка назва збірника?!*: зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упоряд. О. В. Кресін. Київ: Логос, 2010. С. 429–432.

11. Данченко К. М. Значення принципів кримінально-правової політики. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 1–2 берез. 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 171–174.

12. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики як методологічна основа розкриття змісту кримінально-правової політики у сфері покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18–19 груд. 2015 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 103–107.

13. Данченко К. М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice al academei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata* (Cisinau, 25–26 берез. 2016 р.). Сішінау, 2016. С. 120–123.

14. Данченко К. М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9–10 груд. 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 276–280

15. Данченко К. М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України: Сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25–26 берез. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 102–105.

16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї*: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 берез. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 59–62

17. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 166–169.

18. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. *Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін, 2017. С. 177–182.

19. Данченко К. М. Актуальні проблеми визначення поняття покарання та його значення для регулювання суспільних відносин. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали VIII міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвячена пам'яті професора П.П. Михайленка (Київ, 16 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С. 59–62.

Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр та перемінного складу Інституту.

Голова комісії:

Т.в.о. першого заступника
начальника Інституту
кандидат юридичних наук

В. А. Кирилюк

Члени комісії:

Начальник кафедри загально-
правових дисциплін
кандидат юридичних наук, доцент

О. В. Сокальська

Доцент кафедри кримінально-
правових дисциплін
кандидат юридичних наук

І. М. Залялова

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан юридичного факультету
Сумського національного аграрного
університету

С.І.Запара

АКТ

впровадження результатів дисертації Данченко Катерини Михайлівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правова політика України у сфері покарань: філософсько-правовий аспект» в освітній процес Юридичного факультету Сумського національного аграрного університету

Результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правова політика України у сфері покарань: філософсько-правовий аспект» використовуються в освітньому процесі Юридичного факультету Сумського національного аграрного університету при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Виконавче право» зокрема:

1. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис*. 10/2011. №4. С. 321-324.
2. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. № 4 (14). 2015. С.105-109.
3. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. №6. С.166-170.
4. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. №2 ч.3. С.154-161
5. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С.132-134
6. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. №2. Ч.2. С. 140 – 143
7. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 трав 2009 р.). Луцьк: Волинський національний

- університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678 – 680.
8. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р.)*. Івано-Франківськ: 2010. С. 261-264;.
 9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей – Київ-Шамборі: Логос, 2010 – С. 496 – 501*
 10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наук. праць / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка; упор. О.В. Кресін. — К.: Логос, 2010. – С.429-432
 11. Данченко К.М. Значення принципів кримінально- правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю Матеріали Всеукраїнської науко- во-практичної конференції (1-2 березня 2013 року) м. Івано-Франківськ – С. 171-174
 12. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально - правової політики у сфері покарання. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р). м. Івано-Франківськ: –2016. – С103-107
 13. Данченко К.М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice al academiiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata. (Cisinau, 25-26. березн. 2016 р.)*. Сішінау.– 2016.– С. 120-123
 14. Данченко К.М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.) – м. Івано-Франківськ.–2016.– С. 276-280
 15. Данченко К.М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України: Сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.)*. Запоріжжя. С.102-105
 16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 берез. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 59-62
 17. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 166–169.
 18. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. Інноваційні наукові дослідження правового регулювання

публічного адміністрування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін, 2017. С. 177–182.

18. Данченко К. М. Актуальні проблеми визначення поняття покарання та його значення для регулювання суспільних відносин. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали VIII міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвячена пам'яті професора П.П. Михайленка (Київ, 16 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С.59 – 62
19. Данченко К. М. Соціальний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Т.2. (2). 2018. С. 169-173
20. Данченко К. М. Значення принципу доцільності та економії репресії для кримінально-правової політики України у сфері покарань. Право та державне управління . №3 Т. 1. 2018. С.89-93

Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведенні лекційних та практичних занять, а також були використані у науково-дослідній роботі науковців юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Декан юридичного факультету
Сумського НАУ, д.ю.н., професор

С.І.Запара

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6
Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктор історичних наук, професор
Греченко В.А.

АКТ

про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня кандидата юридичних наук Данченко Катерини Михайлівни на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» зі спеціальності 12.00.12 – філософія права

Комісія у складі: професора кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, доктора філософських наук, професора Шаповала В.М. (голова комісії), професора кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, доктора філософських наук, професора Воропай Т.С., професора кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6, доктора філософських наук, професора Тягла О.В. (члени комісії), склали цей Акт про те, що результати дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук Данченко Катерини Михайлівни на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» зі спеціальності 12.00.12 – філософія права можливо використовувати в освітньому процесі ЗВО у викладанні дисциплін «Філософія науки» та «Філософія», зокрема:

1. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис*. 10/2011. N4. С. 321–324.
2. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. № 4 (14). 2015. С. 105–109.
3. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С.166–170.
4. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. № 2 ч. 3. С.154–161.
5. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С. 132-134.
6. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143.

7. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльний аналіз кримінально-правової політики України та Російської Федерації. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наук. праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. — К.: Логос. 2010. С. 429–432.
8. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. *Актуальні питання реформування правової системи України*: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 трав 2009 р.). Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678–680.
9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р.). Івано-Франківськ: 2010. С. 261–264.
10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство*: Збірник статей – Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 496–501.
11. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально-правової політики у сфері покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р.). м. Івано-Франківськ: □ 2016. С. 103–107.
12. Данченко К. М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice alacademiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata*. (Cisinau, 25-26 березн. 2016 р.). Сішінау. 2016. С. 120–123.
13. Данченко К. М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.). м. Івано-Франківськ. 2016. С. 276 – 280.
14. Данченко К. М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України: Сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.). Запоріжжя. С. 102–105.
15. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 березн. 2017 р.). Дніпро. 2017. С.166–169.
16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії*

насильству в сім'ї: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.). м. Івано-Франківськ. 2017. С. 36–38.

17. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. *Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін. 2017. С. 177–182.

18. Данченко К. М. Mediation in Ukraine. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції*: Міжнародна науково-практична конференція (м. Одеса 20 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 68–72.

Данченко К. М. Соціологічний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»* № 2/2018. С. 169–173.

Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну спроможність та доцільність щодо використання елементів дисертаційного дослідження Данченко К. М. на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» при проведенні усіх видів занять, а також використовувалися у науково-дослідній роботі профільних кафедр ВНЗ.

Голова комісії:

професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6,
доктор філософських наук, професор

В.М. Шаповал

Члени комісії:

професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6,
доктор філософських наук, професор

Т.С. Воропай

професор кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
факультету № 6,
доктор філософських наук, професор

О.В. Тягло

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан факультету права та лінгвістики
к.пед.н., доцент

Борщовецька В.Д.

11 вересня 2018

АКТ

Про впровадження результатів дисертації Данченко Катерини Михайлівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Кримінально-правова політика України у сфері покарань: філософсько-правовий аспект» у навчальний процес факультету права та лінгвістики Білоцерківського національного аграрного університету, спеціальність «Право»

Уклала Методична комісія факультету права та лінгвістики (спеціальність «Право») у складі:

- к.ю.н., доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Єфремова І.І.
- к.ю.н., доцент, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Сокиринська О.А.
- к.ю.н., доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Щериця С.І.
- к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Пахомова А.О.
- к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Настіна О.І.

Комісія розглянула й узагальнила наукові праці Данченко К. М. за темою дисертації «Кримінально-правова політика України у сфері покарань: філософсько-правовий аспект»

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис*. 10/2011. №4. С. 321-324.
2. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. № 4 (14). 2015. С.105-109.
3. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проєкті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. №6. С.166-170.

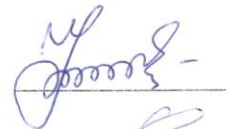
4. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. №2 ч.3. С.154-161
5. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С.132-134
6. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. №2. Ч.2. С. 140 – 143
7. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. Актуальні питання реформування правової системи України: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 трав 2009 р.). Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678 – 680.
8. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р). Івано-Франківськ: 2010. С. 261-264;.
9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство: Збірник статей – Київ-Шамборі: Логос, 2010 – С. 496 – 501*
10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наук. праць / За ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка; упор. О.В. Кресін. — К.: Логос, 2010. – С.429-432
11. Данченко К.М. Значення принципів кримінально- правової політики. Політика в сфері боротьби зі злочинністю Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1-2 березня 2013 року) м. Івано-Франківськ – С. 171-174
12. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально - правової політики у сфері покарання. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р). м. Івано-Франківськ: –2016. – С103-107
13. Данченко К.М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice al academiiei de stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata*. (Cisinau, 25-26. березн. 2016 р.). Сібінау.– 2016.– С. 120-123
14. Данченко К.М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.) – м. Івано-Франківськ.– 2016.– С. 276-280
15. Данченко К.М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України: Сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.). Запоріжжя. С.102-105*

16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї: матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Івано-Франківськ, 27 берез. 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 59-62
17. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 берез. 2017 р.). Дніпро, 2017. С. 166-169.
18. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Люблін, 16-17 черв. 2017 р.). Люблін, 2017. С. 177-182.
19. Данченко К. М. Актуальні проблеми визначення поняття покарання та його значення для регулювання суспільних відносин. Актуальні проблеми кримінального права: матеріали VIII міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвячена пам'яті професора П.П. Михайленка (Київ, 16 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С. 59 – 62
20. Данченко К. М. Соціальний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Т.2. (2). 2018. С. 169-173

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Данченко К. М. містять практичні рекомендації та заслуговують на запровадження для використання у навчальному процесі при вивченні дисциплін: «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Кримінально-виконавче право»

Члени комісії:

к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Єфремова І.І.

к.ю.н., доцент,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Сокиринська О.А.

к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічно-правових дисциплін Щериця С.І.

к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Пахомова А.О.

к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Настіна О.І.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дослідження здобувача наукового ступеня
кандидата юридичних наук Данченко Катерини Михайлівни на тему:
«Кримінально-правова політика України у сфері покарання:
філософсько-правовий аспект» зі спеціальності
12.00.12 – філософія права

Ця довідка засвідчує, що результати дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук Данченко Катерини Михайлівни на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» зі спеціальності 12.00.12 – філософія права можливо використовувати в освітньому процесі Київського національного університету імені Тараса Шевченка для студентів та аспірантів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» у викладанні курсів: «Публічне управління у сфері національної безпеки», «Інформаційні системи в публічному управлінні», «Політико-правове забезпечення державного управління», зокрема:

1. Данченко К. М. Проблема вини та питання доцільності в кримінально-правовій політиці. *Часопис Київського університету права: Український науково-теоретичний часопис*. 10/2011. №4. С. 321–324.
2. Данченко К. М. Проблемні питання кримінально-правової політики у сфері покарань за злочини проти територіальної цілісності держави. *Jurnalul Juridic National: Teorie si Practica*. № 4 (14). 2015. С. 105–109.
3. Данченко К. М. Небезпечні тенденції використання кримінально-правової політики у сфері покарання за сепаратизм у політичному проекті конструювання держави. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С.166–170.
4. Данченко К. М. Поняття та зміст кримінально-правової політики у сфері покарань. *Право і суспільство*. 2016. № 2 ч. 3. С.154–161.
5. Данченко К. М. Принцип соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики в сфері покарань. *Науковий вісник*

- Херсонського державного університету серія юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Том 3. С. 132-134.
6. Данченко К. М. Формування філософсько-правової доктрини мети покарання. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 140–143.
 7. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Порівняльний аналіз кримінально-правової політики України та Російської Федерації. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Збірник наук. праць / За ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Гриценка, М. Б. Бучка; упор. О. В. Кресін. — К.: Логос. 2010. С. 429–432.
 8. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Кримінально-правова політика на шляху євроінтеграції України. *Актуальні питання реформування правової системи України*: матеріали 6-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 29-30 трав 2009 р.). Луцьк: Волинський національний університет ім. Л. Українки, 2009. С. 678–680.
 9. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Розвиток кримінально-правової політики в умовах Європейської інтеграції України. *Правова політика Української держави*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 19-20 лют. 2010 р.). Івано-Франківськ: 2010. С. 261–264.
 10. Данченко К. М. (Нагорняк К. М.). Проблеми розвитку кримінально-правової політики покарань в умовах Європейської інтеграції України. *Європейське право та порівняльне правознавство*: Збірник статей – Київ-Шамборі: Логос, 2010. С. 496–501.
 11. Данченко К. М. Принципи кримінально-правової політики, як методологічна основа розкриття змісту кримінально-правової політики у сфері покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 18-19 груд. 2015 р.). м. Івано-Франківськ: – 2016. С. 103–107.
 12. Данченко К. М. Зміни до Конституції України у зв'язку із конфліктом на сході України та їх вплив на кримінально-правову політику держави у сфері покарань. *Institutul de cercetari juridice si politice alacademiei de*

- stiinte a moldovei universitatea slavona institutul de stiinte penale si criminologie aplicata.* (Cisinau, 25-26 березн. 2016 р.). Сішінау. 2016. С. 120–123.
13. Данченко К. М. Конфіскація майна як вид кримінального покарання. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Івано-Франківськ, 9-10 груд. 2016 р.). м. Івано-Франківськ. 2016. С. 276 – 280.
14. Данченко К. М. Значення принципу рівності громадян перед законом для кримінально-правової політики у сфері покарань. *Правова система України: Сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя 25-26. березн. 2016 р.). Запоріжжя. С. 102–105.
15. Данченко К. М. Філософсько-правовий аналіз покарання. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 28 березн. 2017 р.). Дніпро. 2017. С.166–169.
16. Данченко К. М. Соціально-правові аспекти насильства в сім'ї. *Кримінально-правові та адміністративно-правові основи протидії насильству в сім'ї: матеріали наук.-практ. інтернет-конф.* (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2017 р.). м. Івано-Франківськ. 2017. С. 36–38.
17. Данченко К. М. Nature of criminal-law policy of punishment: comparative analysis. *Інноваційні наукові дослідження правового регулювання публічного адміністрування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Люблін, 16–17 черв. 2017 р.). Люблін. 2017. С. 177–182.
18. Данченко К. М. Mediation in Ukraine. *Актуальні проблеми реформування кримінальної юстиції: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Одеса 20 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 68–72.
- Данченко К.М. Соціологічний аналіз сучасного стану юриспруденції та правозастосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки» № 2/2018.* С. 169 –173.

Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну спроможність та доцільність щодо використання елементів дисертаційного дослідження Данченко К. М. на тему: «Кримінально-правова політика України у сфері покарання: філософсько-правовий аспект» при проведенні усіх видів занять, а також використовувалися у науково-дослідній роботі профільних кафедр ВНЗ.

**Завідувач кафедри державного
управління філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор політичних наук, доцент**

Д.В.Неліна

Підписав доц. Келіш Д.В. завідувач

**ЗАСТУПНИК ДЕКАНА
ФІЛОСОФСЬКОГО Ф-ТУ
З НАУКОВОЇ РОБОТИ
доц. РУДЕНКО С.В.**

02836

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, тел. (380-32) 237-49-93, 258-27-58, факс: (380-32) 258-26-80
 ел. пошта: coffice@lpnu.ua, інтернет: www.lp.edu.ua

29.03.2019 № 67-01-662

на № _____

До спеціалізованої вченої ради
 Д 70.895.02

Хмельницького університету
 управління і права

ДОВІДКА

про використання в навчальному процесі результатів наукового дослідження
Данченко Катерини Михайлівни

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Данченко Катерини Михайлівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук впроваджені в навчальний процес Національного університету «Львівська політехніка» та застосовуються при підготовці бакалаврських кваліфікаційних робіт, викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право: загальна частина», «Кримінально-виконавче право», «Правозастосування», «Філософія права», а також у рамках підвищення кваліфікації на семінарах педагогічних знань. Зокрема, в навчальний процес впроваджено:

- теоретико-методологічні підходи до вивчення кримінально-правової політики у сфері покарань (розділ 1, підрозділ 1.2, який відображає філософський зміст, поняття та принципи вітчизняної кримінально-правової політики у сфері покарань);
- авторські розробки щодо впливу кримінально-правової політики у сфері покарань на формування кримінально-правової доктрини і кримінального законодавства України (розділ 2);
- нові підходи щодо тенденцій розвитку та протиріччя кримінально-правової політики у сфері покарань на сучасному етапі (розділ 3).

Проректор з науково-педагогічної роботи
 Національного університету
 «Львівська політехніка»
 к.т.н., доцент

О. Р. Давидчак

Опитувальник

Пропонуємо Вам прийняти участь в анонімному опитуванні, основною метою якого є з'ясування ступеню обізнаності населення України з питань кримінально-правової політики у сфері покарання

Вік _____ Стать _____ Соціальний статус _____

№ п/п	Питання	Відповідь «так»	Відповідь «ні»
1.	Чи є, на Вашу думку, доцільним введення більш жорстких видів покарання за вчинки, які кваліфікуються як кримінальні злочини?		
2.	Чи можна вважати чинне кримінальне законодавство України як таким, що адекватно відображає сучасні соціальні реалії?		
3.	Чи виправданими на сьогодні є тенденції гуманізації кримінального законодавства України?		
4.	Чи підтримуєте Ви запровадження альтернативних видів покарання?		
5.	Чи стане «порятунком» для вітчизняної кримінально-виконавчої системи запровадження інституту медіації?		
6.	Гуманізація окремих видів покарання є вимогою часу.		
7.	Чи є кримінально-правова політика кожної країни «продуктом» конкретного соціокультурного контексту?		
8.	Чи доцільно вводити поняття «кримінальний проступок»?		
9.	Чи повинна Україна у царині кримінально-правової політики у сфері покарання запозичувати і враховувати зарубіжний досвід?		
10.	Чи підтримуєте Ви інтеграційні процеси у сфері юриспруденції та правозастосування?		

Результати анкетування

Анкета						
№	Питання		Студенти	Курсанти	Науково-педагогічні працівники	Держслужбовці
1	Чи є, на Вашу думку, доцільним введення більш жорстких видів покарання за вчинки, які кваліфікуються як кримінальні злочини?	Так	63,6%	76,4%	92,3%	50%
		Ні	36,4%	23,6%	7,7%	50%
2	Чи можна вважати чинне кримінальне законодавство України як таким, що адекватно відображає сучасні соціальні реалії?	Так	27,3%	47,1%	17,7%	0%
		Ні	72,7%	52,9%	82,3%	100%
3	Чи виправданими на сьогодні є тенденції гуманізації кримінального законодавства України?	Так	45,5%	50%	17,7%	12,5%
		Ні	54,5%	50%	82,3%	87,5%
4	Чи підтримуєте Ви запровадження альтернативних видів покарання?	Так	63,6%	66,7%	49,4%	50%
		Ні	36,4%	33,3%	50,6%	50%
5	Чи стане «порятунком» для вітчизняної кримінально-виконавчої системи запровадження інституту медіації?	Так	43,2%	48,4%	44,3%	50%
		Ні	56,8%	51,6%	55,7%	50%
6	Гуманізація окремих видів покарання є вимогою часу.	Так	54,5%	69,5%	69,5%	50%
		Ні	45,5%	30,5%	30,5%	50%
7	Чи є кримінально-правова політика кожної країни «продуктом» конкретного соціокультурного контексту?	Так	54,5%	73,5%	60,8%	62,5%
		Ні	45,5%	26,5%	39,2%	37,5%
8	Чи доцільно вводити поняття «кримінальний проступок»?	Так	59,1%	65,8%	46,8%	50%
		Ні	40,9%	34,2%	53,2%	50%
9	Чи повинна Україна у царині кримінально-правової політики у сфері покарання запозичувати і враховувати зарубіжний досвід?	Так	77,3%	88,6%	70,9%	75%
		Ні	22,7%	11,4%	29,1%	25%
10	Чи підтримуєте Ви інтеграційні процеси у сфері юриспруденції та правозастосування?	Так	72,7%	83,7%	70,9%	75%
		Ні	27,3%	16,3%	29,1%	25%